ROMANUL SECOLULUI XX

ROLAND DORGELÈS

cruci de lemn

UNIVERS

ROMANUL SECOLULUI XX

ROLAND DORGELÈS

Traducere și

prefață de

RADU ALDALA

Cruci de lemn

Editura
UNIVERS

București ● 1972

Coperta colecţiei
Emil Chendea

Roland Dorgelès

LES CROIX DE BOIS

© 1919 şi 1964, Éditions Albin Michel

Toate drepturile asupra acestei versiuni
sînt rezervate Editurii UNIVERS

Prefață

„INTER ARMA SILENT MUSAE"... ȘI TOTUȘI, CA SĂ nu vorbim de uriașa dezvoltare a căilor ferate și de impulsul dat aviației de primul război mondial, sau de industria maselor plastice, de antibiotice, de tranzistori, de laseri, sau de energia nucleară, țișnite, toate, ca o binemeritată revanșă a omului sapiens împotriva bestialității, de pe sîngeroasa rampă de lansare a celui de-al doilea război mondial, totuși nu numai cea prezidată de Clio, dar și alte arte din cele zise „liberale" au fost nu puțin fecundate de zăngănitul armelor.

Pe lîngă marile scene de bătălii datorate unui Herodot, Tit Liviu sau Tacit, scene care nu sînt decît evocări, istoria literaturii cunoaște comentariile lui Cezar la războiul cu galii, însemnările mareșalului de Monluc sau paginile în care hatmanul Ion Neculce consemnează bătălia de la Stănilești — toate opere ale unor participanți direcți la evenimentele narate — iar ultimul război mondial proliferează o uriașă producție de opere literare, dramaturgice, cinematografice, inspirate, toate, din acel eveniment așa-zis inhibitoriu al muzelor. În lungul șir de opere de acest gen, o etapă importantă e marcată de conflagrația dintre 1914 și 1918, care, cea dintîi, generează lucrări alcătuite nu de strategi ai marilor bătălii ci de părtașii ei nemijlociți, de oamenii din tranșee, fie ei, ca Hemingway sau Camil Petrescu, ofițeri și scriitori de mîna întîi, pentru care războiul nu e decît un pretext de clarificare a unui zbucium interior sau un fundal pe care se consumă o experiență de viață, fie ostași, trupeți, și de fapt gazetari de formație, ca Barbusse, Remarque sau Dorgelès; în cărțile acestora, eroul principal e Războiul însuși, subiect, gazetărește

vorbind, de o palpitantă actualitate pentru un reportaj senzațional, ce se poate întinde de la cele 200 de pagini ale „Frontului de vest" pînă la jumătatea de mie de pagini ale „Focului". Cu o pondere diferită, temele, leit-motivele, se vor reîntîlni, firește, în toate aceste lucrări, indiferent de categoria cărora aparțin : rîuri de sînge și de noroi, hecatombe (la Dorgelès există chiar o scenă unde, aflați într-o pîlnie de obuz, ostașii își construiesc parapet din cadavrele camarazilor căzuți ; și totuși, Camil Petrescu citează astfel din *Martorii* lui Norton Cru : „Acest autor... demonstrează că n-au putut exista de asemeni nici mormane de cadavre și nici rîuri de sînge, pe care le declară o creație de gust îndoielnic a autorilor de romane senzaționale despre război : «Am văzut puțin sînge la Verdun sau aiurea»"), șobolani și păduchi, permisiile în care ostașii se întîlnesc cu viața de huzur a celor „din spate", aspecte de spital, disprețul pentru propaganda patriotardă a ziarelor din Capitală, sfîșietoare și stupide execuții de „trădători", felul cum înflorește, în satele unde se poartă frontul, comerțul speculativ, și, de bună seamă, proteste mai mult sau mai puțin vehemente împotriva ideii însăși de război. Și încă unul din aceste leit-motive : „Frontul e o colivie în care trebuie să aștepți, cu nervii biciuiți, ce se va întîmpla", scria Remarque ; „în clipa asta, așteptăm masa. Pe urmă, vom aștepta scrisorile. Dar fiecare lucu la timpul lui ; după ce vom fi terminat cu masa, o să ne gîndim și la scrisori. Mai tîrziu, vom începe să așteptăm altceva", notează Barbusse, iar Dorgelès scrie : „De trei zile... ținem cimitirul... N-avem nimic de făcut decît să așteptăm....." ; sau : „Nimic nu mișcă. Lipit de parapetul de saci cu pămînt... santinela așteaptă neclintită..." Poate că înseși aceste perioade de acalmie, răgazuri mai scurte sau mai îndelungate între două sîngeroase momente de măcel, situație tipică pentru „războiul de poziții", cum a fost denumit cel dintre 1914 și 1918, au fost prilejurile de meditație din care, pornind de la însemnări fugare, s-au constituit, după aceea, operele literare pe care încă le citim.

*

Pe Raymond Dorgelès (pe adevăratul său nume Roland Lécavelé), născut în 1886 la Amiens (Sommes), actualmente

membru al Academiei Goncourt, izbucnirea primului război mondial l-a găsit, împreună cu Carco şi cu Pierre Mac Orlan în Montmartre, a cărui „boemă" a şi evocat-o, apoi, în *Montmartre mon pays* (1928) şi în *Quand j'étais Montmartrois* (1936). Rod al unor călătorii în ţări îndepărtate vor fi *La caravane des chameaux* (1928) şi *Sur la route mandarine* (1929). Celebritatea i-a fost însă de timpuriu adusă de cărţile în care-şi consemnează impresiile din război, şi anume chiar de prima din cele trei *(Le Cabaret de la belle femme* 1919, *Le réveil des morts* 1923), *Cruci de lemn* (1919), pe care o prezentăm astăzi cititorilor noştri.

Putînd fi, ca şi *Focul* lui Barbusse (sau ca şi *Pe frontul de vest)* subintitulată „Jurnalul unei căprării", lucrarea lui Dorgelès urmăreşte, de-a lungul unor ani de război, destinul şi peripeţiile unei grupe de luptă aflată pe prima linie de front. Înainte de a încerca să-i desluşim personalitatea proprie faţă de alte cărţi similare, să facem însă cunoştinţă cu cîţiva dintre camarazii de arme ai naratorului *Crucilor de lemn.*

Una din figurile cele mai proeminente, care „umplu scena", este parizianul Sulphart. Exibiţionist ca ţinută, nu numai vestimentară, se face în fond foarte util căprăriei sale, scandalagiu cum e, la distribuirea de alimente ; adevărat „miles gloriosus", e fanfaron cum nu se mai poate ; un borcan de muştar pe care-l aruncă în tranşeea inamică devine, în povestirile sale, o nemaipomenită faptă de arme ; internat, mai tîrziu, în spital şi văzînd că relatarea măruntelor amărăciuni, cumplita suferinţă produsă de măcinarea zilnică a noroiului, a încăierărilor de patrule, adică toate faptele care, laolaltă numai, alcătuiesc „măreţia şi servitutea unui ostaş", nu posedă încărcătura emoţională necesară spre a impresiona pe cei ce nu le-au cunoscut, nu pregetă să plăsmuiască fel de fel de istorii care de care mai fantasmagorice, care-i atrag, o dată cu dispreţul tovarăşilor de spital, răsfăţul şi admiraţia infirmierelor. Sulphart e, însă, totodată, foarte conştient de demnitatea sa şi, atunci cînd, pornind spre un atac, unitatea lor întîlneşte un detaşament de teritoriali săpînd, ca măsură de prevedere, gropi (la Remarque e consemnată o situaţie asemănătoare ; din relatarea ei se desprinde însă mai curînd o senzaţie de fatalitate, dacă nu chiar de admiraţie a bunei organizări) e indignat ; „A, nu, asta e prea mult ! O asemenea panoramă

cînd noi mergem să ne rupem gîtul, e curată bătaie de joc" şi nu se poate stăpîni să nu raporteze comandantului. Departe de a înţelege rosturile, juste sau nu, ale războiului, el îşi face conştiincios datoria de ostaş, e deopotrivă de bucuros cînd o rană primită pe front îi aduce reforma, iar drept concluzie la o discuţie despre rezultatul războiului, îl înfruntă pe cel ce socoate că, pentru francezi, el a fost o înfrîngere, rostindu-se astfel : „Eu socot că e o victorie, fiindcă am scăpat cu viaţă".

Un personaj aflat la antipodul lui Sulphart, şi privit cu egală simpatie de autor, e Gilbert Demachy, student la drept, vlăstar al unei familii din marea burghezie, înrolat voluntar şi refuzînd, chiar după ce a gustat din plin mizeriile frontului, să devină un „ambuscat". „Curăţel", chiar prea „curăţel" spre a nu stîrni, ca boboc, ironia lui Sulphart şi a celorlalţi, Demachy e în stare de adevărate fapte de vitejie, pe care, ca în episodul cu „fanionul roşu", le execută în toată modestia, dacă nu chiar cu o superioară detaşare. Pînă şi moartea lui va fi învăluită de autor într-un romantic văl de poezie.

Pe lîngă dînşii, cîte unul ca Bouffioux care, şi ca portret fizic, şi ca atitudine generală, e privit cu o nesfîrşită silă : „De cînd cu războiul, făcuse toate meseriile. De una singură îi era silă : de-a noastră. Era în stare de orice, numai să nu vadă tranşeea. Luptase doar o dată, la Charleroi, şi se alesese cu o asemenea spaimă, încît nu mai avea decît un singur gînd : să tragă pe dreapta. Şi izbutea, punînd la bătaie toate potlogăriile pe care le folosea cîndva, la tîrg, ca să vîndă o răpciugă de gloabă... Făcuse retragerea ca biciclist al casieriei, el care abia se ţinea în şa alergînd cu sufletul la gură pe flancul coloanei, cu bicicleta paradită dusă de coarne. Marna o luase ca telefonist al brigăzii. De atunci îl cunoscusem lemnar, ajutor de vagmistru, armurier, însoţitor de convoi la ravitaliere, cizmar... Să se fi cerut un preot pentru divizie, ar fi strigat : «Prezent»".

Bătrînul Hamel, simpaticul normand Broucke, ţăranul Lemoine, în veşnică cîrcotă cu Sulphart, iarăşi parizianul Vieublé, caporalul Bréval, a cărei tragedie familială îl otrăveşte pînă şi ultimele clipe de viaţă, completează, împreună cu alte apariţii, mai mult sau mai puţin episodice, grupa de luptă a „Crucilor de lemn". Dar să nu-l uităm pe povestitorul însuşi, care se recomandă astfel lui Demachy : „Jacques Larcher. Scriu !" Spre deosebire de Bäumer al lui Remarque, el îşi re-

zervă un rol cît se poate de anonim, neapărînd în scenă decît împreună cu tot ansamblul sau, rar, ca solist, numai evocînd, ca şi naratorul *Focului*, clipele în care, într-un bordei din tranşee sau într-un cantonament de-o săptămînă, îşi ia note în carnetul său de scriitor. E drept însă că, de-a lungul povestirii, Dorgelès intervine mai ades, punctînd replici, subliniind tîlcuri sau, chiar, concluzionînd, ca în ultimul capitol.

Astfel, într-o noapte friguroasă de ajun de atac, naratorul începe „să ţopăie ca un urs în faţa meterezului negru, fără alt gînd decît la scurgerea timpului. Nas în nas, cu braţele încrucişate, băieţii ţopăie greoi, trăncănind, sau bat ritmat din picioare. Noaptea se însufleţeşte datorită acestui zgomot cadenţat. Pe drum, pe cărare, pămîntul îngheţat răsună sub toţi bocancii ăştia cu ţinte". Şi, de la această relatare cît se poate de obiectivă, de realistă, autorul alunecă pe nesimţite la o hiperbolă menită să demaşte zelul patriotard şi discrepanţa dintre frazeologia oficială şi mohorîta realitate : „Toată tranşeea dansează, în noaptea asta. Tot regimentul dansează acum, în ajun de atac, ba toată oştirea dansează, dansează Franţa întreagă, de la munte pînă la mare... Ce frumos comunicat pentru mîine !"

Din cînd în cînd, cîte o întîmplare, căci toată cartea nu e decît o înşiruire de întîmplări, lesne intermutabile, neputînd fi vorba de vreo construcţie epică pretenţioasă, cîte o întîmplare, aşadar, îl solicită mai stăruitor şi atunci autorul ne oferă cîteva pagini ce se constituie într-o adevărată nuvelă autonomă, de incontestabilă valoare. Astfel e straniul episod din capitolul intitulat „Moara fără aripi" unde apariţii creionate în pastel, ca maica Monpoix sau fiica ei, Emma, se învecinează cu masivul Monpoix, a cărui moarte, a cărui activitate — a făcut sau nu spionaj ?— rămîne „sub pecetea tainei". De asemenea, moartea caporalului Bréval, de care am mai pomenit, rămîne, chiar înlăturînd recuzita macabru-romantică, de o sfîşietoare putere.

Neevitînd — e un „stil de gen", iar Barbusse îl justifică şi teoretic, în convorbirea lui cu ostaşul care îl îndeamnă ca, dacă vrea să scrie lucrurile într-adevăr cum au fost, să nu care cumva să ocolească înjurăturile şi trivialităţile — stilul „gros", Dorgelès izbuteşte chiar, pe alocuri, dialoguri cărora pe

deasupra expresiilor, să le zicem neacademice, nu li se poate contesta o savuroasă vigoare populară. Astfel sînt înfruntările dintre parizianul Sulphart și țăranul Lemoine, sau cea dintre Vieublé, luînd de asemenea peste picior un camarad de la țară : „— Mai taci din gură, i-o întoarce Vieublé fără să se supere. Neam de neamul tău n-a văzut Parisul, mă mîrlane ! În Capitala ta, am văzut eu, se plimbă vacile pe bulevard. — Ce zice, ce zice, trîntorul ? — Zice că n-ai pus în viața ta piciorul în Paris, mă plăvane, nici măcar înțolit de duminică și cu găinile în paporniță. Și nici n-ai fi putut s-o faci, cu mașina de întors gîlme. A, nu știi ce-i aia, mă neam de traistă ? E drept în fața gării ; cum se dă jos un mocîrțan, tranc ! Sare pistonul și mi ți-l azvîrle înapoi în tren. Să stai să te crucești, nu alta..."

Paralel cu acestea însă, poet zîmbind tainic dindărătul viziere de războinic, Dorgelès ne proiectează scene de un discret lirism, cu atît mai impresionante cu cît lumina lor pîlpîie, clandestin, parcă, în macabrul decor — oameni alergînd decapitați, un rănit căruia îi curge vinul din bărbia găurită de glonț etc., etc. și altele asemenea — al cărții. Demachy se închină la mormîntul proaspăt al unui camarad căzut. Scoate din cartușieră ultimele scrisori, pe care mortul nu mai apucase să le deschidă „le rupse, fără să le citească și, pe mormîntul acela reglementar de soldat, dreptunghiular ca un pat de cazarmă, desfoi petalele scrisorilor, pentru ca omul măcar să doarmă sub niște cuvinte de acasă". Altă dată, într-un moment de halucinație : „Dar cu noaptea asta limpede, cu romanțele, cu duioșia asta care plutește în văzduh ești ispitit să le ici drept niște rochii albe, poți să visezi că aici, lîngă noi, aproape de tot, stau niște femei și ne ascultă. N-am vrea să le vorbim, nu ; doar atît, să le simțim acolo..." Alteori, reveria e frînată de un aspru semn premonitoriu : „Luna urcă fără grabă, în spatele unei mantii de brazi. Ea așterne încetișor pe iarba mărunță umbra exactă a baionetelor și a piramidelor, pictînd ciudate semne negre pe frumoasa cîmpie argintată. Un muscheton, prins de țeava unei puști, trasează cumva două brațe baroce pe care le privesc distrat. Și, brusc, inima-mi tresare și în desenul acesta negru deslușesc o cruce, o profetică cruce

de umbră, pe care luna a așternut-o pe trupul înalt al lui Lambert care doarme". Chiar și în episodul „Casa cu buchet alb", conceput desigur ca un episod „tare", biruie nu grosolănia soldaților ce dau buzna într-o casă copleșită de jale, ci noblețea în suferință a gazdelor, lapidaritatea aproape japoneză a ramurii de flori albe în pustiul de gheață al camerei funebre.

•

Situată undeva la mijlocul drumului dintre reportajul spontan și marea literatură, *Cruci de lemn*, carte în care eroul principal, Războiul, e la fel de dezgustător și odios ca în toate, își află trăinicia în meșteșugul cu care scriitorul știe să însufletească măcar cîteva personaje și cîteva scene — și anume, nu neapărat cele „de groază" — care ne dăinuie în minte. Și, poate de asemenea, pe lîngă patetismul ei, în ceea ce avea să constituie succesul de mai tîrziu al debutantului cu *Cruci de lemn*, spiritul parizian, acel subtil filtru de latină obîrșie alcătuit dintr-o ușoară detașare ironică, din armonie și echilibru.

RADU ALBALA

I

Fraţi de arme

LA VREMEA ACEEA DIN AN, FLORI NU mai erau pe toate drumurile ; se găsiseră totuşi destule spre a împodobi puştile garnizoanei şi, cu fanfara în frunte, între două şiruri mute de gură-cască, batalionul, înflorit ca un uriaş cimitir, străbătuse în neorînduială oraşul.

Cu cîntări, cu lacrimi, cu chiote de rîs, cu ciondăneli de beţivi, cu sfîşietoare urări de rămas-bun, oamenii se îmbarcaseră. Călătoriseră toată noaptea, îşi mîncaseră sardelele şi-şi deşertaseră bidoanele la lumina săracă a unei lumînări, apoi, osteniţi de-atîta răcnit, adormiseră, îndesaţi unul într-altul, cu capul pe umărul vecinului, cu picioarele înnodate.

Zorii îi deşteptaseră. Aplecaţi peste uşi, căutară prin satele unde se înfiripau, urcînd în văzduh, fumurile dimineţii, urmele ultimei bătălii. Se strigau unul pe altul de la vagon la vagon.

— Ce mai război, nici măcar o clopotniţă dărîmată !

Pe urmă, casele îşi deschiseră ochii, drumurile se însufleţiră şi, prinzînd iar glas pentru a debita, răcnind, complimente, aruncară florile lor veştejite femeilor care, pe peroane, aşteptau improbabila întoarcere a soţilor plecaţi. La opriri, se slobozeau şi-şi umpleau bidoanele. Şi pe la zece, debarcară în sfîrşit la Dormans, năuci şi frînţi de oboseală.

După o pauză de un ceas pentru masă, o porniră la drum — fără fanfară, fără flori, fără fluturări de batiste — şi ajunseră în satul unde regi-

mentul nostru se afla în repaus, foarte aproape de linia frontului.

Acolo avu loc un fel de iarmaroc, ostenita turmă a noilor sosiţi fu împărţită în grupe mici — cîte una de fiecare companie — şi furierii le repartizară la iuţeală pe fiecare la cîte o secţie, la cîte o căprărie, pe care, ca vagabonzii, se văzură nevoiţi s-o caute, din gospodărie în gospodărie, citind pe fiecare poartă numerele acelea scrise mare cu cretă albă.

Ieşind de la băcănie, Bréval, caporalul, dădu peste cei trei oameni ai noştri care rătăceau pe drum, gîfîind sub sacii lor supraîncărcaţi, din care sclipeau obraznic scule nou-nouţe de campament.

— Compania a treia, căprăria a cincea? Eu sînt caporalul. Haideţi cu mine, sîntem cantonaţi în capul satului.

Cînd intrară în curte, alarma o dădu Fouillard, bucătarul:

— Hei, băieţi, ne-au sosit întăriturі.

Şi, aruncînd la picioarele cuptorului ţărănesc maldărul de hîrtii pe care tocmai îl adusese din pivniţă, îşi cercetă noii camarazi.

— Te-ai învîrtit, îi spuse el sentenţios lui Bréval. Arată ca scoşi din cutie.

Ne sculasem cu toţii şi făcurăm roată, iscodindu-i, în jurul celor trei ostaşi zăpăciţi. Se uitau la noi şi ne uitam la ei fără un cuvînt. Veneau din spatele frontului, veneau de la oraş. Ieri încă, mai umblau pe străzi, vedeau femei, tramvaie, magazine; ieri încă, mai trăiau omeneşte. Şi-i cercetam vrăjiţi şi plini de pizmă, ca pe nişte călători sosiţi dintr-o ţară de basm.

— Ia spuneţi, băieţi, ce-i pe-acolo, nu-i doare capul?

— Bătrînul nostru Paris, şi oamenii, ce mai fac?

Se holbau şi ei la noi, de parcă ar fi picat printre sălbatici. Erau de bună seamă buimăciţi de tot ce vedeau la această primă luare de contact; feţele noastre tăbăcite, straiele pestriţe, căciuliţa de imitaţie de lutru a bătrînului Hamel, fularul alb şi slinos pe care şi-l lega la gît Fouillard, pantalonii lui Vairon, blindaţi cu

grăsime, pelerina lui Lagny, agentul de legătură, care-şi cususe un guler de astrahan pe o glugă de zuav, ici cîţiva în veston de pifan, colea cîţiva în tunică de artilerist, fiecare înţolit cum a dat Dumnezeu ; grăsanul de Bouffioux, care-şi purta placa de identitate la chipiu, cum îşi purta Ludovic al XI-lea medaliile, un mitralior care, cu epoleţii lui de metal şi cu mănuşa de protecţie de fier, arăta de parcă ar fi fost un oştean de la Crécy, micuţul Belin, în cap cu un chipiu ponosit de dragon, tras peste urechi, şi Broucke, „flăcăul din nord", care-şi croise moletiere din nişte perdele verzi de rips.

Numai Sulphart rămăsese, demn, deoparte, cocoţat pe un butoi unde curăţa cartoafe, cu aerul acela grav şi preocupat pe care şi-l lua cînd săvîrşea cele mai simple fapte de pe lumea asta. Scărpinîndu-se în barba-i roşie de arici, îşi întoarse într-o doară capul şi privi cu prefăcută nepăsare pe unul din cei trei nouveniţi, un tînăr cu mutră posomorîtă, imberb sau ras proaspăt, nu se ştie, purtînd o frumuseţe de chipiu fantezi şi o raniţă încăpătoare făcută din muşama albă.

— E dat în mă-sa cu şapcalionul ăla al lui, rîse întîi, cu glas scăzut, Sulphart.

Pe urmă, în vreme ce puştiul îşi lăsa jos calabalîcul, descoperi raniţa. Atunci izbucni :

— Aoleu, bătrîne ! strigă el, ţi-ai croit tolba aia anume ca să te caţeri cu ea pe tranşee ? Dacă te temi cumva că n-au să te dibăcească destul de repede nemţii, mai ia-ţi şi un steguleţ şi zi-i şi ceva din trompetă.

Puştiul se îndreptase de şale, jignit, cu o cută în mijlocul frunţii, o frunte de om dîrz. Descumpănit însă numaidecît de deşca bătrînă şi de mutra lui zeflemisitoare, întoarse capul şi roşi. Roşcovanul se mulţumi cu acest măgulitor succes. Coborî de pe tron şi, ca să arate că n-are de gînd să se înverşuneze pe un camarad nevinovat, îşi înălţă critica pînă la autoritatea militară ale cărei acte erau, toate, după el, dictate de prostie şi de dorinţa evidentă de a-l chinui pe ostaş.

— N-am spus-o pentru tine, lasă, ai să vezi tu. Da' galonaţii ăia care vă pun să vă frecaţi gamelele cu mehlem ca să lucească mai bine, eu zic c-ar trebui toţi împuşcaţi... Li se pare că nu ne ocheşte destul de uşor şi aşa... Să-mi pasezi, mă, raniţa, să ţi-o înnegresc cu dop afumat şi toate bidonaşele şi gamelele şi tot tarhatul o să vi-l scăldăm puţin în fum de paie, e cel mai bun care se există.

Lemoine, care se ţinea scai de Sulphart, ridică uşurel din umeri.

— Nu începe de pe acum să le umfli ăstora capul cu balivernele tale, îl mustră el cu vocea lui tărăgănată. Lasă-i măcar să răsufle.

Bobocul cu raniţa albă se aşezase pe o roabă. Părea sleit. Pîrîiaşe negre de năduşeală i se desenau ca nişte acolade de la tîmple pînă la fălci. Îşi desfăcu moletierele, dar nu îndrăznea să-şi scoată încălţările, nişte bocanci de vînătoare de toată frumuseţea, cu o talpă de trei palme.

— Mi-am distrus călcîiul, îmi spuse. Cred că e tot o rană. Duc prea mare greutate.

Lemoine îi cîntări sacul.

— E drept că nu-i uşor, făcu el. Ce dracu ai vîrît acolo... Bolovani ?

— Exact ce mi s-a spus.

— Trag şi cartuşele, interveni caporalul... Cîte v-au dat ?

— Două sute cincizeci... Dar nu le ţin în sac.

— Dar unde atunci ?

— În raniţă. Mi se pare mai bine aşa, ştiţi. Dacă ne atacă pe neaşteptate.

— Să ne atace ?

Ceilalţi se uitară la el, uluiţi. Apoi, se porniră toţi deodată pe rîs, un rîs colosal, pe care îl mai şi înteţeau, înecîndu-se, gesticulînd, trîntindu-şi pe umeri nişte palme zdravene, mai-mai să se dărîme unul pe altul.

— I-auziţi-l, să ne atace... Ăsta zic şi eu că s-a zărghit !

— Aş, de unde, face pe el...

— I-auzi, să ne atace... Săriți, nebunul !... Oameni buni, ajutor !

Asemenea nemaiauzită candoare ne făcea să murim de rîs. Hamel avea lacrimi în ochi. Fouillard însă nu rîdea. Ridica din umeri, dușmănos, privind de pe acuma chiorîș la soldatul ăsta din cale afară de curățel și care vorbea cuviincios.

— Un fecior de bani gata care vrea să ne scoată ochii, îi spuse el lui Sulphart.

Preocupat exclusiv să vorbească mai mult decît ceilalți, roșcovanul îl cerceta compătimitor pe boboc.

— Bine, mă băiatule, așa îți închipui tu că se luptă ; în prima lună da, mai treacă-meargă. Dar acum nu se mai luptă. N-ai să ajungi poate niciodată să lupți.

— Fără discuție, încuviință Lemoine, de luptat n-ai să lupți, dar ai să înghiți destule.

— N-ai să tragi un singur foc, proroci Broucke, normandul cu ochi de copil.

Bobocul nu răspunse nimic, socotind desigur că bătrînii vor să-l dea gata. Cu urechea ciulită, fără să audă cuvîntarea lui Sulphart, asculta însă tunul care zguduia cerul cu strașnice lovituri de berbece, și ar fi dorit să se și afle acolo, dincolo de colinele albastre, în cîmpia necunoscută, unde cu mireasmă de primejdie se juca jocul de-a războiul.

*

Bobocul mi s-a prezentat :

— Gilbert Demachy... Urmam dreptul...

Am spus și eu cine sînt :

— Jacques Larcher. Scriu...

Din clipa cînd a sosit, am știut că Gilbert are să-mi fie prieten, am știut-o din glasul, din purtarea, din cuvintele sale. I-am spus numaidecît „dumneata" și am vorbit despre Paris. Găseam în sfîrșit pe cineva cu care să discut despre cărțile, despre teatrele, despre cafenelele noastre, despre fetele drăguțe și parfumate. Numai rostindu-le numele și retrăiam o clipă toată acea fe-

ricire pierdută. Nu uit că, așezat pe o roabă, Gilbert își pusese picioarele descălțate pe un ziar, în chip de covor. Vorbeam, cu înfrigurare :

— Ți-aduci aminte... Dar dumneata...

Băieții îi ajutau pe noii-sosiți să se instaleze în grajd, unde dormea căprăria, și le stivuiau sacii peste ai noștri în iesle. Cînd isprăviră, Gilbert scoase două bancnote de cîte cinci franci, ca să facă cinste.

— Ne scoate ochii, nu v-am spus eu... bombăni cu pizmă Fouillard.

Ceilalți, recunoscători, se întoarseră la grajd ca să-i dichisească puțin locul. Îi răscoliră paiele ca să le împrospăteze și-i făcură o bordură la picioare.Broucke luase, respectuos, perna de cauciuc a lui Demachy și se distra umflînd-o, ca pe o jucărie, cu o teamă ascunsă să n-o strice. Aceia care trebuiseră să-și schimbe colțișorul, ca să facă loc, se mutau, furîndu-și unul altuia din paie.

— Tu, mă, Buftea, îi spuse Fouillard lui Bouffioux, ai să dormi acolo sus, sub pod. Eu dorm drept dedesubt, așa că vezi cum faci, să nu mă pomenesc că-mi cazi cu ciubotele în cap în miezul nopții ; am somnul gingaș.

Sulphart nu-l mai slăbea pe boboc, umflîndu-i capul cu sfaturi fără nici un rost, cu rețete chisnovatice, mai din firească filotimie, mai să se revanșeze cumva pentru rîndul acela de vin, dar mai cu seamă ca să facă pe grozavul. Erau toți plini de voie-bună, de parcă ar fi fost beți gata. Dezbrăcat la cămașă, Vairon se apucă să facă pe atletul de bîlci, strigînd „lume, lume" cu un glas spart și șmecheros, cu iz de mahala. Strînși roată în jurul lui, noi eram „lumea". Pizmuindu-i succesul, Sulphart îl trase de mînecă pe Lemoine.

— Hai cu mine, să-ți arăt una.

— Și de ce dracu să merg cu tine ? făcu Lemoine, gata oricînd să-l contrazică pe roșcovan, înainte de a-l urma.

— Hai, mă !

Tot împotrivindu-se, Lemoine se luă după el pe scară. Casa notarului, în care noi ocupam, modești

grajdul, era un conac frumos cu o căciulă înaltă de țiglă, cu console de stuc și cu un cadran solar caraghios pictat, care arăta douăsprezece la ora zece dimineața.

Își întîmpina musafirii cu un peron larg și înalt, iar obloanele, proaspăt vopsite, erau verzi ca frunza fragedă. De cînd cu războiul, rămăseseră închise. Stăpînii fugiseră cînd se apropiau nemții, fără să mai poată salva nimic, și nu se mai întorseseră niciodată. Vagmistrul își instalase o vreme biroul acolo, dar după ce un obuz spori într-o dimineață cu una ferestrele fațadei, socotise că e mai cuminte să se mute în celălalt capăt al satului.

Ni se interzisese formal să pătrundem în casă, ale cărei uși erau, toate, zăvorîte. Plutonierul Morache, căruia îi plăcea să ne răsfețe cu asemenea promisiuni, ne vestise fără zăbavă că va băga douăsprezece gloanțe în cel ce va călca ordinul, bașca lovitura de grație. Și așa îi miji lui Sulphart ideea să facă o vizită la conac. Îi știa acum fiecare ungher, căci îi deschisese cu gingășie ușile, cu cîte o lovitură zdravănă de bocanc, atunci cînd nu răzbea cu îndemînarea unui ic de baionetă.

Îl conduse pe Lemoine la etajul întîi, într-o încăpere mare, cu tapete deschise.

— Uite ce ne trebuie nouă, zise el deschizînd dulapul.

Și aruncînd, de-a valma, lenjerie și rochii pe covor, cotrocind prin sertare, golind rafturile, alese ce poftea.

— Eu mă îmbrac în gagică și tu în gagiu, pricepi, mă, tolomacule.

După ce, în doi timpi și trei mișcări, încercară și făcură praf cîteva corsaje, dobîndiră prilejul să se admire în oglindă, prefăcuți într-o pereche de însurăței în ziua de lăsata-secului. Cînd apărură în curte, ținîndu-se de braț, rămaseră toți, o clipă, cu gurile căscate, apoi izbucni o salvă de aclamații.

— Trăiască mireasa ! zbieră primul, Fouillard.

Ceilalți răcniră și mai tare, și cei doi măscărici se pomeniră înconjurați de toată căprăria, care urla de bucurie. Sulphart își trăsese peste pantalonii lui roșii o frumoasă pereche de pantalonași de damă, împodo-

biți cu dantele, din a căror despicătură i se vedea fundul, mare și stacojiu. De îmbrăcat se îmbrăcase cu un fel de capoțel alb și, pe căpățîna lui zbîrlită de țărănoi, își pusese, pe-o ureche, o coroniță de cununie, cu lămîița cam gălbenită : coronița notăresei, care dormea sub un clopot de sticlă. Lemoine, care nu rîdea, arăta mai curînd preocupat, ca un militar în serviciu comandat, se mulțumise cu un jupon ecosez, ținută fără pretenții, a cărei regretabilă neglijență o corecta cu o redingotă cu reveruri de satin și cu un solemn joben pe care nu uitase să-l perie întîi în răspăr.

Micuțul Broucke, uluit, țopăia în spatele lor ca la chermesă.

— Eu mă'c la nuntă, striga.

Cîntînd și zbierînd, se apucară cu toții să joace, iar Fouillard le ținea isonul, închipuindu-și că, bătînd cu un mîner de baionetă în fundul înnegrit al cazanului, dă un concert.

— Trăiască mireasa ! repetam și noi, în cor.

Fața slăbănoagă a lui Bréval se lărgise într-un rîs plin de fericire. Totuși, încerca să ne domolească.

— Mai încet, pentru Dumnezeu, dacă ne aude vreun ofițer...

Vairon îl prinsese pe Sulphart de mijloc și dansa o javaneză făcînd grații, ca la bal, iar Lemoine, crezîndu-se la horă-n sat, făcea figuri, bătîndu-și călcîiele cu ținte.

— Dă-i-nainte cu petrecerea, trăiască dom'primar ! urla bucătarul, care încerca zadarnic să-și spele mîinile negre frecîndu-și-le de fruntea lac de sudoare.

Săream unul în spatele altuia, ca la farandolă, rîzînd ca niște copii. Bobocul se prinsese și el în șir, șchiopătînd și ținîndu-l pe Lagny de scufie. Sulphart, cu gura uscată, ieși cel dintîi din joc.

— Mierlim de sete, frate... Și gorobetele ăla care nu mai vine cu molanul. Să nu-l fi găbjit Morache.

Gîndul la o asemenea catastrofă îi opri locului pe dansatori.

— Şi ar fi totuşi momentul să tragem o duşcă, se căină Vairon.

— Să meargă altcineva să cumpere, zise Demachy, scoţînd alte două bancnote. Am rîs prea mult, aş bea bucuros ceva.

Respectuoşi sau invidioşi, camarazii îl priviră pe boboc scoţîndu-şi portmoneul din piele fină, iar Broucke era atît de tulburat încît spuse „mulţumesc" cînd luă banii.

Fouillard, care-şi uitase iahnia în cazan, se trîntise în patru labe lîngă focul stins şi sufla cît îl ţineau bojocii în cenuşă, fără a izbuti să scoată măcar o scînteie.

— Fugiţi de-mi aduceţi nişte hîrtie, tîrfele astea de lemne ude nu vor să se aprindă.

Unul din noi se rostogoli în pivniţă şi se întoarse cu un maldăr de hîrtie de toate culorile, pe care-l aruncă lîngă cămin. Zburară cîteva foi, albastre şi albe, aproape toate de acelaşi format. Erau actele notarului. Stîrnindu-se, flacăra le săltă în aer şi o clipă ni se păru că citim, chiar la lumina focului, eleganta scriere bastardă de cancelarie şi slovele căznite ale ţăranilor.

— Împuţită treabă, făcu Lemoine, cu glasul lui blajin. Astea-s chestii care se păstrează... Dacă s-ar arde hîrtiile pentru pămînt ale lui alde taica, aş cam sfecli-o.

— Tacă-ţi fleanca, tuşi Fouillard în fum. Tu eşti ăla care nu ne-ai lăsat să punem uşa pe foc, de-a trebuit să facem rost de porcăriile astea de lemne verzi care nu vor să se aprindă. De parcă n-ar fi război.

— Bineînţeles că e război, încuviinţă micuţul Belin, care plănuise să-şi facă un surtuc dintr-o redingotă şi-i tăia, grijuliu, poalele.

— Asta aşa e, sîntem în război, repetă bobocul, ciocnind cu Broucke.

Şi uitîndu-se la Sulphart în pantalonaşii lui de linon, începu să rîdă.

— Nici n-ai crede, zise el. Dar pe front măcar te distrezi. Eram sigur că am să mă plictisesc mai puţin ca la cazarmă.

Bréval, pe al cărui chip supt revenise, de-a lungul obrajilor, perechea de riduri chinuite, îl privi dînd din cap :

— Dacă-ţi închipui că în fiecare zi e aşa, află că te înşeli.

Fouillard rînjea, cu nasul în cană. Sulphart, compătimitor, ridică numai din umeri.

— E mic şi nu ştie.

— Să fi gustat şi tu, ca mine, din Charleroi, zău că n-ai mai fi aşa grăbit să te întorci, îi zise Lagny, cel cu chipul scofîlcit de babă.

— Şi încă n-ai făcut retragere, mă, interveni Vairon. Zău că e ceva mai rău decît poftim la masă.

— Aia a fost cea mai a dracului, încuviinţă Lemoine.

— Şi Marna ? întrebă Demachy.

— Marna, fleac, i-o reteză Sulphart. În retragere am făcut pe noi. Atunci s-a văzut cine-i om...

Toţi erau la fel. Retragerea, asta era operaţia strategică de care erau cei mai mîndri, singura acţiune la care se lăudau fără măsură că au fost părtaşi, ăsta era miezul tuturor povestirilor lor : retragerea, cumplitul marş forţat de la Charleroi la Montmirail, fără halte, fără hrană, fără ţel, de-a valma toate regimentele, zuavi şi pifani, vînători şi genişti, răniţii buimaci şi potincindu-se, tabacherele palide de spaimă pe care le doborau jandarmii ; sacii, echipamentele azvîrlite în şanţuri, bătăliile de-o zi, crîncene întotdeauna, victorioase cîteodată — Guise, unde germanii au dat înapoi — somnul de piatră, furat pe taluz sau pe drum, fără habar de chesoanele care treceau, călcîndu-te pe picioare ; băcăniile prădate, ogrăzile prin care dădeau iama, pîinea mucegăită pe care se băteau ; mitraliori fără catîri, dragoni fără cai, senegalezi fără şefi ; drumurile încurcate cu căruţe cu coviltir şi cu care cu boi, unde se îngrămădeau copii şi femei scăldate în lacrimi, ciobani trăgînd după dînşii capre, satele în flăcări, podurile care săreau în aer, camarazii părăsiţi, cruşiţi de sînge sau zdrobiţi de oboseală şi, hărţuind fără o clipă de răgaz

tragica coloană, lătratul tunului nemțesc. Retragerea... Auzindu-i, ai fi zis că istorisesc o Victorie.

— Pe legea mea că te umfla rîsul cînd citeai pe tăblițe „Paris, 60 kilometri"...

— Mai ales pe parizieni, făcu lunganul de Vairon.

— Și pe urmă, încheie nepăsător Sulphart, ca epilogul banal al unei povestiri frumoase, pe urmă a fost Marna.

— Ți-aduci aminte de pepenașii ăia de la Tilloy... Ori am mîncat, ori la loc comanda...

— Da' băsicile de vin, cînd am intrat în Gueux?

— Eu unul n-am să uit tocana de la Montmirail... N-aveai loc să-ntorci, te găbjeau cu obuzele... Ah, porcii...

Demachy își reluase aerul grav și-i privea cu invidie.

— Tare mi-ar fi plăcut să fiu acolo, zise... Să fii părtaș la o victorie.

— Bineînțeles că a fost o victorie, se învoi Sulphart, care-și răsucea coronița printre degete ca pe o șapcă. Să fi fost acolo, ai fi văzut și tu pe dracul, și atît. Ia întreabă-i pe băieți, ce i-am mai bumbăcit noi pe nemți la Escardes... Asta e, că nu trebuie să vorbești dacă nu știi... Toți tipii ăia care au scris atîtea porcării pe chestia asta prin gazete, mai bine tăceau. Eu eram acolo, de, cunosc cum a fost treaba. Uite, ca să știi, nu mai luasem solda de cincisprezece zile, de la sfîrșitul lui august... Atunci, după ultima izbitură, ne-au plătit tot deodată și ne-au împins la fiecare cîte șaptezeci și cinci de centime. Ăsta-i adevărul. Așa că dacă te întîlnești cu vreunul care-ți vorbește de Marna, să-i spui un singur lucru: Marna e o combinație din care ăia de-au cîștigat au ciupit cîte șaptezeci și cinci de centime.

*

Noaptea cade repede, în noiembrie. O dată cu întunericul, se lăsase și frigul și acolo, în tranșee, se treziseră, la ceasul cucuvăilor, și împușcăturile. Mîncasem

în grajd, așezați pe paie, alții cocoțați, bălăngănindu-și picioarele, pe iesle.

Bătrînii istoriseau povești complicate și violente, împănate cu „și atunci, ce să vezi" și cu „ți-aduci aminte, nu ?" care nu pot lipsi dintr-o povestire cu șart. Bobocii însă, pe care voiau să-i dea gata, nu mai ascultau : cu ochii împăienjeniți, cu bărbia căzută în piept, erau pe jumătate adormiți.

— E timp de culcare, fraților, spuse Bréval, dezlegîndu-și șireturile de la bocanci. Băieții au mers toată noaptea cu trenul.

Trecu fiecare la locul lui, cuminte ca un cal care-și cunoaște colțul. Lemoine parcă se sfia să calce în picioare covorul acela frumos de paie proaspete.

— Doamne, ce păcat... Grîu rămas nebătut...

Meticulos, cum le făcea pe toate, micuțul Belin își pregătea patul. Își așternea întîi foaia de cort și apoi, în chip de pernă, își înfunda ranița în paie. Ca să-i fie cald la picioare, și le băga în mînecile vestonului, pe urmă se înfășura în pătura lui mare, chitită în două și, cu îndemînarea unui pescar care-și aruncă lanseta, își arunca pe picioare mantaua. Și atunci nu se mai vedea decît un petic de obraz satisfăcut, prin vizeta de la passe-montagne : Belin se culcase.

Demachy îl urmărise, dar nu cu aceeași admirație ca mine, ci mai curînd cu teamă. Pe urmă îi privi pe ceilalți cum se pregătesc, uluit, cu un fel de groază crescîndă. La al treilea care începuse a se descălța, se săltă într-un cot, pe grămăjoara de paie.

— Dar n-o să ținem închis peste tot, strigă el, măcar ușa o lăsăm deschisă ?

Ceilalți îl priviră mirați.

— Asta e în călduri... bombăni Fouillard. Să lăsăm ușa deschisă, ce, vrei să ne ia dracu ?

Gîndul de a dormi, de-a valma pe paie, cu o grămadă de oameni nespălați, îl scîrbea, îl înspăimînta. Nu îndrăznea s-o spună, dar îl privea îngrozit pe vecinul lui, pe Fouillard, care, după ce-și desfăcuse tacticos moletierele murdare, își scotea bocancii grei.

— Zău că e foarte nesănătos, stărui el ; mai ales cu finul ăsta... Fermentează... S-au văzut cazuri de asfixie, foarte des... V-o spun eu...

— Grija asta să-ţi rămînă !

Ceilalţi erau gata să adoarmă, băgaţi unul într-altul, ca să-şi ţină de cald ; Sulphart se întindea după un bocanc, ca să doboare lumînarea care lăcrima pe stănog. Covîrşit, bobocul nu mai spuse nimic. Îngenuncheat în faţa ieslei, de parcă s-ar fi rugat unui Dumnezeu al dobitoacelor, începu să caute o sticlă în raniţă.

— Capul la cutie ! strigă Sulphart.

Şi, lovită în plin de gheată, lumînarea zbură în beznă...

— Noapte bună la toată lumea !

Pe dibuite, Demachy se înfăşură stîngaci în pătură şi, cu nasul în batista stropită cu colonie, nu mai mişcă.

Mirosul se răspîndi curînd în tot grajdul. Cel dintîi se miră Vairon :

— Pute, domnule. Ce mai e şi asta ?

— Miroase a frizer.

— Acum chiar că murim asfixiaţi, rîse Fouillard, care pricepuse.

Şi întorcîndu-se pe stînga, ca să nu mai simtă, bombăni :

— Muiere în toată legea, băiatul ăsta...

Bobocul nu răspunse nimic. Ceilalţi tăceau, nepăsători. Somnul sta să ne cuprindă. Şi totuşi, în întuneric se mai auzeau trăncănind cîteva glasuri.

— Sînt două săptămîni de cînd nu mi-a mai scris, îi mărturisea şoptit Bréval unui camarad. Niciodată n-a lăsat ea atîta timp... încep să-mi fac griji, zău aşa...

Unul din boboci îl iscodea pe Vairon, căruia îi recunoşteam vocea tărăgănată.

— Şi cînd mergeţi la repaus, cum vă primesc ?

— De... Nu pun cîinii pe noi, ce să zic...

Ca să doarmă, Sulphart îl înjura încetişor pe Lemoine, care făgăduise că face rost de nişte rom şi se întorsese cu mîna goală.

— Tu nici apă la gîrlă nu găsești. Mare nătărău, bombănea el. Vorba aia : cap ai, minte ce-ți mai trebuie.

Încetul cu încetul îi fura somnul pe toți, iar în răsuflarea lor domoală sau gîfîită, se strecura cîte un scîncet ușor de copil sau cîte un geamăt ca dintr-un vis rău.

Afară, noaptea sta la pîndă ascultînd tranșeea. Era tăcută în seara aceea. Nu se auzea nici bubuitul surd al tunului, nici răpăiala sacadată a puștilor. Doar o mitralieră trăgea, tacticos, una după alta, cîte o rafală ; ai fi zis că-și scutură covoarele o gospodină lunatică. În jurul satului, plutea liniștea grea a cîmpiilor înghețate. Deodată însă, pe drum, se iscă un zumzet care crescu, se rostogoli spre noi, și pereții începură să se clatine... Camioanele.

Înaintau greoi, zăngănindu-și zgomotos fierăria. Ce n-aș fi dat să adorm cu zgomotul ăsta familiar în urechi și în minte ! Odinioară, pe sub ferestrele mele treceau astfel, speriindu-mi somnul, pînă noaptea tîrziu, autobuzele. Cît le uram, pe atunci ! Dar ele nu-mi purtau pică și veneau să mă viziteze, aici, în exil. Ca și altădată, mă făceau să tresar din somn și simțeam clătinîndu-se pereții. Veneau să mă legene.

Ciudat însă, în seara asta nu li se aud zdruncinăturile pe hopurile caldarîmului, nu se aud nici ferestrele tremurînd și nici vreo chemare a unui trecător întîrziat nu se aude... Din tot zgomotul n-a mai rămas decît un zumzet, care mă cufundă în somn. Scîrțîie, se zdruncină, au trecut... Rămas-bun, Paris...

II

Cu sudoarea frunții

ÎN FAȚĂ CU UN MALDĂR DE COLETE, CA o tarabă de marchitan, furierul striga scrisorile nepredate, în mijlocul unei gloate de soldați care dădeau din coate și se călcau pe picioare. Era în fața porții noastre, între spălătorul comunal, mic că n-ar fi încăput nici trei femei sub streașina lui, și casa notarului, împodobită cu o eșarfă roșie de viță sălbatică. Ne cocoțasem pe banca de piatră și ascultam.

— Duclou Maurice, secția întîi.

— Ucis la Courcy, strigă unul.

— Ești sigur ?

— Da, l-au văzut băieții căzînd în fața bisericii... îl lovise un glonte. Acum, ce să zic, nu eram acolo...

Pe colțul plicului, cu creionul, furierul scrisese : „Mort".

— Marquette Edouard.

— Trebuie să fi murit și el, spuse un glas.

— Ce, ești nebun, sări altul... În seara cînd ziceți voi că a dat în primire a fost la apă cu mine.

— Atunci, întrebă furierul, o fi la spital. Dar fișă n-am primit.

— Eu zic că a fost evacuat de alt regiment.

— Da' de unde, era rănit ; l-or fi cules nemții.

— Asta-i partea proastă, că ăia care n-au văzut nimic au și gura cea mai mare.

Vorbeau toți deodată într-o babilonie de afirmații contradictorii și de dezminţiri însoțite de ocări. Furierul, grăbit, îi liniști pe toți :

— Mie puțin îmi pasă. Îl trec „dispărut"... Brunet Andrei, căprăria a 13-a...

— Prezent în locul lui.

Ceilalți se mai ciondăneau încă, cu glas scăzut : cei din ultimele rînduri le strigau să tacă și nimeni nu mai auzea nimic. Bréval asculta totuși, înfrigurat, și cînd cîte un nume semăna cu al lui, îl ruga pe furier să-l repete.

— Nu cumva o fi pentru mine ? Caporal Bréval...

Nu era însă niciodată pentru el și, întorcîndu-se, săracul, spre noi, cu o expresie stînjenită, explica :

— Scrie așa prost, că n-ar fi de mirare.

Pe măsură ce teancul scădea, se lungea la față. Cînd se strigă și ultima scrisoare, plecă, cu sufletul și cu mîinile goale. Înainte de a intra în casă, se întoarse spre noi :

— Să nu uit, Demachy, azi ești de corvadă. Ia un sac și mergi la alimente...

— Ce face ? Bobocul la alimente... Îți bați joc de noi !

Și Sulphart, indignat, se desprinse din grupul în care stătea și se apropie de caporal.

— Unul care abia a picat și care crede că tot ce zboară se mănîncă, pe ăsta ți-ai găsit să-l trimiți la alimente ! Mare deștept ești... Cînd ți-o făta mintea, să-mi dai și mie un pui.

— Dacă vrei tu să te duci, nu te opresc, răspunse calm Bréval.

— Te cred și eu că mă duc ! zbieră Sulphart. Mă duc fiindcă nu vreau să mănînce căprăria noastră rădări prăjite, că băiatul ăsta are mutră să aleagă o bucată de carne cum am eu mutră de popă.

Demachy, care de cînd sosise era năucit de strigătele, de revendicările gălăgioase și de hazul gros al roșcovanului, încercă să se reabiliteze.

— Scuză-mă, dar te rog să mă crezi că m-aș descurca. La cazarmă...

O nimerise prost. Era destul să audă de militar activ sau de cazarmă, ca lui Sulphart să-i sară țandăra :vreme de trei ani stătuse mîndru și nestrămutat în apărarea

cauzei celei drepte, împotriva majurilor răzbunători şi a ofiţerilor rău intenţionaţi, cărora le place să-i trimită cu deosebire pe soldaţii buni să doarmă la arest în ajunul cîte unei permisii.

Se făcu roşu de mînie.

— La cazarmă !... Se crede încă la cazarmă, nătăfleaţă ăsta... A picat ieri de la mă-sa de-acasă şi vrea să ne înveţe carte pe noi !... N-ai decît, du-te după alimente, o să avem de ce rîde... Băieţii din căprărie au să crape de foame, te asigur. Mie nu-mi pasă, eu mă descurc.

Şi ca să arate limpede că nu mai e solidar cu o căprărie condusă la prăpastie de un caporal incapabil, o luă spre biserică, fluierînd un cîntecel.

Se făcea apelul pe căprării cînd intră Gilbert în curtea unde, la cîţiva paşi de groapa pentru băligar, furierul descărcase hălcile de carne congelată pe care un om o tranşa cu un satîr, cartofii, conservele, un sac spart din care se scurgea un firicel subţire de orez, şi pîinea de război pe care puştii o luau în şorţ, ca să facă din ea borhot pentru porci.

Aplecaţi peste butoiul de vin pe care-l ciocăneau ca să se convingă că e plin pînă sus, oamenii îşi aşteptau rîndul discutînd cîte bidoane vor reveni pe căprărie ; unii strigau de pe acum că atîta nu le ajunge. Se distribuiră lintea, cartofii, cafeaua boabe. Surprins, Demachy observă :

— Dar noi n-avem rîşniţă.

Ceilalţi se uitară la el şi rîseră. În spatele grupului, cineva strigă :

— Să mori de rîs, nu alta. Uite pe cine trimite o căprărie la alimente...

Era Sulphart, care venise şi el acolo, aşa, ca să caşte gura. Încurcat, cu chipiul plin de zahăr, cu buzunarele bucşite de cafea, şi cu fundul sacului umflat de linte, Gilbert îşi pierduse capul şi nu mai ştia unde să pună orezul. Auzindu-i pe cei din jurul lui rîzînd şi pe furier strigîndu-i : „Ce faci, mă, cu măsura, vrei s-o laleşti ?“ se zăpăci de tot şi îl deşertă unde se nimeri : în sac, peste linte.

— Hai că-i bună... Să vezi mutra bucătarului cînd s-o apuca să-şi aleagă orezul de linte ! Halal armată ! Şi mai vrem să-i batem pe nemţi ! Să mori de rîs...

Scos din sărite, bobocul se întoarse, roşu la faţă :

— Lasă-mă, frate, în pace ! N-aveai decît să vii singur.

Netulburat, Sulphart urmărea cum se desfăşoară mai departe distribuirea. Se uita la caporalul de la ordinar care arunca hălcile de carne, unele roşii, frumoase şi proaspete, altele împănate cu vine de grăsime, pe o pînză soioasă de cort.

— Să tragem la sorţi, spuse gradatul.

— Ba nu, se împotrivirăcîteva căprării, că sînt unii care fac măhăreală. Să se împartă după cîţi oameni sînt.

— Noi, la a doua, sîntem paisprezece, bucata asta o iau eu.

— Şi noi de la a'ntîia ?

Aplecaţi peste tarabă, cu mîinile întinse, se ciondăneau toţi pentru hrană, şi răgeau sub ochii nepăsători ai furierului.

— Aţi isprăvit cu zbieratul ? spuse el în cele din urmă. Încep să împart. Ia, a treia, pune mîna pe asta... A patra, ia-o pe asta... A cincea...

N-apucă să încheie, nici să arate bucata cu vîrful băţului. Răcnind, Sulphart se năpustise în grup :

— A, nu, zbiera el, nu ţine... Noi să murim de foame, ai ? Aţi pus mîna pe un fraier şi profitaţi de ocazie ca să ne trageţi pe sfoară pe toţi.

Ceilalţi îl luară cu huo, furierul încercă să-l dea deoparte, el însă, dezlănţuit, ţipa mai tare decît toţi şi dădea din mîini.

— N-am ce face cu bucata asta... Eu îi raportez lui don' căpitan, ba şi lui don' colonel... Boii ară şi caii mănîncă... Pînă cînd o să vă mai meargă ?... Mie să-mi daţi partea mea... La a cincea sîntem cei mai mulţi.

— Nu sînteţi decît unsprezece...

— Nu-i adevărat !... Am să raportez... Sînt numai oase...

Scotea niște țipete cînd stridente, cînd sparte, cînd grozave, cînd plîngărețe, împingîndu-i pe unii, îmbrîncindu-i pe alții. Cei care-și căpătaseră tainul și-l strîngeau la piept, așa cum trebuie să-și fi strîns pruncii la piept mamele din Betleem în noaptea măcelului. Din fericire, furierul îi întinse o bucată, una la întîmplare, și Sulphart amuți numaidecît, potolit ca prin minune; la ce i-ar fi folosit mînia o dată ce fusese satisfăcut? Se întoarse atunci spre Demachy, în vreme ce împărțeala continua.

— Nu, că prost nu ești, îi spuse el prietenește, da' nu știi să dai cu gura... Dacă vrei o bucățică mai bună, trebuie să facî gît, chiar dacă na-i de ce: doar așa ți se face dreptate.

Gilbert Demachy îl asculta fără să-i răspundă, înveselit în sinea lui de scandalagiul ăsta cu barbă de arici; tăcerea lui atentă îi plăcu lui Sulphart.

— Bineînțeles că nătărăul ăla de Bréval nu ți-a spus să iei o căldare sau bidonașele pentru molan. Acum să te văd, în ce-l iei? În căciulă? Noroc că m-am gîndit eu. Uite aici o căldare, și am luat și un bidon, la un caz că ne dă rachiu... Un căprar care nu se duce în persoană la alimente, să te c... pe el, minune ca asta numai la a cincea s-a mai pomenit. Mai stă și acum și-i scrie nevesti-si... Dobitocul!

Nu cadadicsi să intervină la împărțeala conservelor, marfă pe care o disprețuia, dar totuși strigă: „Mi-ai dat una mai puțin!" numai ca să nu se uite că e acolo.

— Treceți la vin! spuse furierul.

Sulphart sări primul, și, cît ținu împărțeala, nu-și ridică fruntea; pe măsură ce se umplea cîte o găleată, gemea, scîncea, de parcă s-ar fi vărsat acolo sîngele lui.

— Ajunge... Ajunge... striga el... A trecut de semn... Banditule!

Ceilalți însă, care știau jocul, înghițeau ocările și își păstrau vinul. Îi veni în sfîrșit rîndul și lui, și își umplu ochi căldarea, jurîndu-se că le-au sosit șase boboci, că don' căprar are să raporteze, că și în ajun au postit, că don' căpitan...

— Na-ţi şi du-te dracului, îi spuse sastisit furierul, turnîndu-i încă o cană. Mamă, ce meserie !...

Mulţumit de sine, Sulphart se întoarse triumfător, cu găleata în mînă şi cu sacul pe umăr. Străbătură satul, prin care umblau creanga ostaşii cu ochii după o cîrciumă şi, tot umblînd, încercă să-i bage în cap boboculuiprincipiile elementare de viclenie şi de rea-credinţă indispensabile unui militar în campanie.

— Fiecare pentru el, înţelegi. Mai bine să beau eu molanul lor decît să mi-l bea ei pe-al meu... Cu ruşinea mori de foame.

Oprindu-se într-un colţ unde nu era nimeni, îşi cufundă cana în găleată şi i-o întinse lui Gilbert.

— Na, bea, îi spuse, e dreptul tău.

Îşi alcătuise, într-adevăr, în mintea lui, şi spre folosul lui personal, un mic tratat de drepturile şi datoriile soldatului, tratat în care se convenea că omul de corvadă are drept la o cană de vin drept recompensă. Bău şi el, de vreme ce îi dădea ajutor omului de corvadă, şi purcese la drum mai voios. Tot mergînd, îi povestea fel de fel de istorii lui Gilbert, vorbindu-i, una peste alta, de nevastă-sa care era croitoreasă, de bătălia de la Guise, de uzina unde lucra la Paris şi de majurul Morache, un reangajat, gogoriţa noastră. Cînd ajunseră la cantonament, îşi puse jos găleata, jurîndu-se că nici n-a gustat din vin, şi poftindu-i pe toţi să se convingă mirosindu-l, apoi veni lîngă Demachy, de care începea să prindă drag.

— Să fi avut eu biştari şi carte ca tine, îi spuse el, pe legea mea că n-ar fi apucat ăştia să mă vadă soldat prost. Aş fi cerut să mă dea la şcoala de ofiţeri, aş fi stat şi eu cîteva luni în tabără şi aş fi ieşit sublocotenent pe la mijlocul lui 1915. Şi pînă atunci, s-a zis cu războiul... N-ai ştiut să dai din mîini, ţi-o spun eu.

III

Fanionul roșu

ÎNCĂ DIN ZORI, REGIMENTUL ÎȘI DESFĂȘURA pe drum lunga-i panglică albastră. Zarvă de tropăituri, de glasuri și de rîsete, mărșăluind în praf. Cot la cot, băieții își povesteau fără să obosească aceleași răsuflate istorii de regiment, toate la fel, de-ai fi zis că s-au petrecut în aceeași cazarmă. Ne mai sfădeam, de la un rînd la altul; dădeam de dușcă, roată, bidoanele umplute la cîte o haltă, îl agățam, din mers, pe cantonierul aflat pe marginea drumului, pe țăranul care-și lucra via, pe femeia care se întorcea de la cîmp. Din cînd în cînd, ne tăia calea cîte un jandarm.

— Alo, băiețaș! Nu-s într-acolo trenșcele.

Nu-i era nimănui gîndul la război. Mirosea a nepăsare și veselie. Zăduf nu era, locurile se arătau frumoase și priveam lumea cu ochii zîmbitori ai soldaților la manevre.

Chipul lucios al lui Bouffioux era plin de brazde negre: urmele pe care i le lăsaseră degetele și pîrîiașele de nădușeală izvorîte de sub capelă. Se pusese lîngă Hamel, ca să vorbească despre Le Havre. Schimbau între ei nume de străzi și de cîrciumi și, pentru a suta oară, se minunau că nu s-au cunoscut în civilitate.

— Și totuși, ai o mutră care nu trece nebăgată de seamă, repeta într-una Hamel.

Voinic, înainta călcînd cu pași mari; gras cum era, Bouffioux pășea dimpotrivă cu pași mici și iuți, iar Fouillard, care-i călca pe urme, cu basmaua lui murdară înnodată la gît, nu mai contenea cu bombănitul...

— Nu eşti în stare să umbli ca oamenii, mă Buftea... Şi măcar de-ar trage şi el ca toată lumea... Aş, ţi-ai găsit ! O surcea n-ar ridica de jos, porcul. Da' să mănînci îţi place... Las' că vii tu diseară să ceri de haleală... Atunci să te ţii rîs !...

Preafericita osîndă a negustorului de cai era una din pricinile pentru care îl ura : Bouffioux era gras, el era slab ; acela era înstărit, el sărac ; acela rămînea în spate, el intra în tranşee.

— Nu-i de mirare că are un obraz ca un caş, cu tot ce bagă în el... Nu prea se înfruptă mulţi din pachetele lui. Profită că noi stăm în tranşee şi se-ndoapă de unul singur. Da' nu mai ţine ; gata, destul s-a-nvîrtit, o să trebuiască să intre şi el în tranşee...

Bouffioux tăcea şi înghiţea, dar în tranşee nu venea. De cînd începuse războiul, făcuse toate meseriile, numai de una îi era cu adevărat silă : de a noastră. Era în stare de orice, numai să nu vadă tranşeea. Luptase doar o dată, la Charleroi, şi se alesese cu o asemenea spaimă, încît nu mai avea decît un singur gînd : să tragă pe dreapta. Şi izbutea, punînd la bătaie toate potlogăriile pe care le folosea cîndva, la obor, ca să vîndă o răpciugă de gloabă. Nu era cale pe care să n-o fi bătut. Făcuse retragerea ca biciclist al casieriei, el care abia se ţinea în şa, alergînd cu sufletul la gură pe flancul coloanei, cu bicicleta paradită dusă de coarne. Marna o luase ca telefonist la brigadă. De atunci încoace îl mai văzusem măcelar, ajutor de poştaş, armurier, escortă la aprovizionare, cizmar. Se arăta, fără ruşine, gata la orice treabă şi se crampona de funcţia uzurpată pînă cînd dădeau cu el de-a azvîrlita. Dacă aveai nevoie de un furier care abia deslueşte buchile, de un tîmplar care n-a ţinut în viaţa lui în mînă o rindea, de un croitor care nu ştie să coasă : era omul tău. Să se fi cerut un preot de divizie, ar fi strigat : „Prezent !" Nu voia să lupte şi gata, şi toată obrăznicia i se zămislea din frică. Acum le dădea de băut la toţi caporalii din trenul de luptă şi îşi împărţea pachetele cu sergentul şef de eşalon de la transportul mitralierelor, ca-

re-i tot făgăduia să-l detaşeze la dînsul. Căpitanul însă nu voia să-i dea drumul de la companie, iar Bouffioux îşi pleca gînditor capul sub ameninţările lui Fouillard.

— Ce eşti tu mă, carne cu ochi, eşti cu stea în frunte ? Ai să vii în tranşee, ţi-o spun eu...

Mîndru că a făcut Montmirail-ul în patru labe într-un şanţ şi fudul de numele de „bătrîn", Fouillard îl detesta deopotrivă pe Demachy, care avea prea mulţi bani şi prea era domnos. Aşa că, atunci cînd ostenea ocărînd spinarea placidă a lui Bouffioux, se uita la boboc şi ridul de jeg care-i brăzda faţa se adîncea a zîmbet :

— Io-te la el ! Trage, trage, băieţaş, rînjea el.

Gilbert mergea cu gîtul ţeapăn, cu policarii pe după curele, tîrîndu-şi paşii. Din haltă în haltă, raniţa i se făcea mai grea. Şi totuşi îi strînsese cît se poate de vesel cataramele. La plecare, bine înhămat sub această povară, se simţea în plină formă sportivă. Sprinten şi voios, ar fi fost gata să cînte şi să pornească în pas alergător cu fanfara în frunte.

După un ceas însă, raniţa îşi pierduse uşurimea. În loc să-l mai propulseze, ca la plecare, se făcuse grea şi-l ţinea parcă, îl trăgea îndărăt, cu perechea ei de curele. Îşi sălta el din umeri povara, la fiecare o sută de paşi, zadarnic însă, că, şi mai grea, raniţa aluneca îndată la loc. Rana de la picior i se redeschisese, istoviţi, genunchii începeau să-i tremure şi acum raniţa de plumb îşi bătea joc de el, făcîndu-l să se clatine ca un om beat. Pentru prima oară îl auzisem înjurînd, rostind cuvinte grosolane, cu un glăscior mînios şi nedeprins la de-alde astea. Cu pieptul înainte, căznindu-se de parcă ar fi tras la plug, gîfîia sub jug :

— O arunc dracului la prima haltă, cu împuţiţii lor de biscuiţi cu tot...

La fiecare haltă, îşi făcea inventarul pe taluz şi se uşura de cîte ceva — fiola de medicamene, un filtru portativ, o cutie de conserve de carne — o grămadă de obiecte ciudate pe care băieţii se băteau cu înverşunare, fără să ştie exact ce aveau să facă cu ele. Sul-

phart îi ducea o jumătate din echipament, gamela, ranița cea albă gata să plesnească de plină ce era și, cînd ne apropiam de capătul etapei, chiar și arma, a cărei curea îi tăia umărul. Dar puținul care-i rămînea de dus îi era încă prea greu și la fiecare haltă credea că nu mai poate merge mai departe. Cînd suna fluierul comanda „La piramide !", ar fi vrut să nu-l audă, sau să le fie milă de el și să-l lase acolo un ceas, singur, să-și aline călcîiul rănit și să-și ogoiască frigurile care-i făceau tîmplele să zvîcnească. Și totuși, se ridica împreună cu ceilalți și o pornea mai departe șchiopătînd, mereu mai olog, călcînd ca pe ochi. Golit, sacul nu era mai puțin greu, iar bornele, nepăsătoare, adăugau necontenit noi și noi kilometri la etapa și așa prea lungă.

Încet încet, zarva trupei în marș se stingea. Se făcea simțită oboseala : „Repaus ! Repaus !" strigau oamenii, pitindu-se unul după altul. Ici și colo, cîte unul calicit de picioare ieșea din rînd și se descălța, așezat la poalele taluzului. La marginea drumului, Barbaroux, majurul cu patru galoane, dădea o consultație, strunindu-și din frîu și din genunchi calul care bătea din picior. În fața lui, un om stătea, stingherit, în poziție de drepți.

— Să taci, mă ! țipa majurul, căruia i se umflaseră vinele la tîmple. Ai să mergi mai departe, ca toată lumea... Ia, ascultă comanda la mine ! Ce-mi datorezi tu mie, mă ?

Pifanul îl privea, aiurit :

— Nu știu, să trăiți... Nu vă datorez nimic, să trăiți don' majur.

— Îmi datorezi respect bă, urlă Barbaroux, săltîndu-se în șa... Dreepți !... Întinde mîna, îți ordon să întinzi mîna... Bineînțeles că-i tremură mîna... Toți sînt acloolici, din părinți alcoolici... Ia, înainte, marș, cum merg ăilalți ai să mergi și tu... Și să nu te prind că rămîi la coadă, că te mănînc curtea marțială !

Ajunși la haltă, oamenii răsuflau, întinși în spatele liniei de piramide. Bobocii — cu trupurile mai puțin călite — nici nu-și mai desfăceau ranițele ; se culcau

pe spate, cu efectele adunate sub căpătîi, ca o pernă tare, şi simţeau oboseala furnicîndu-le dureros în picioare.

— Echiparea !

Şi plecam şontîc-şontîc, mai departe. Nu mai rîdeam, nu mai vorbeam tare. Regimentul, care pînă mai adineauri umplea pînă la coasta colinelor drumul prăfos, se pierdea acum într-un abur uşor. Curînd, capul de batalion nu se mai văzu ; pe urmă compania prinse şi ea a undui în ceaţă. Amurgea, intram în ceasul de vis. Satele se odihneau, după o zi de muncă, şi din acoperişurile lor ţuguiate urca o rustică mireasmă de foc de lemne.

Fuseseră lupte în septembrie prin părţile astea şi, peste tot de-a lungul drumului, crucile luaseră la rînd drepţi ca să ne privească defilînd.

Lîngă un pîrîiaş se încropise un cimitir întreg ; pe fiecare cruce flutura cîte un steguleţ, steguleţe din acelea pentru copii, de care se cumpără la bîlci, şi toată găteala asta îi dădea acestui sălaş al morţilor o înfăţişare veselă, de serbare navală.

Pe marginea şanţurilor, şirul lor se lungea, cruci improvizate, făcute la repezeală din scînduri sau din două bete încrucişate. Din loc în loc, cîte o groapă de morţi fără nume, cu o singură cruce străjuindu-i pe toţi. „Soldaţi francezi căzuţi pe cîmpul de onoare" silabisea regimentul. De jur împrejurul fermelor, în plin cîmp, peste tot : trebuie să fi căzut acolo un regiment întreg. De pe coama taluzului verde încă, ne priveau trecînd, şi crucile lor parcă se aplecau, ca pentru a alege dintre noi pe aceia care, mîine, aveau să-i întîlnească.

Şi totuşi nu erau triste, aceste morminte, cele dintîi ale războiului. Rînduite în grădini înverzite, îngrădite cu frunziş şi încununate cu iederă, îşi mai dădeau încă ifose de parcuri de ornament, ca pentru a-i linişti pe cei care plecau. Pe urmă, departe, într-un cîmp pustiu, o cruce neagră, stingheră, cu un coif cenuşiu.

— Un neamţ ! strigă cineva.

Şi toţi bobocii se îngrămădiră să privească: era cel dintîi pe care-l vedeau.

*

Într-o larmă surdă de glasuri înăbuşite, de zornăieli şi de paşi istoviţi, compania pătrunse în satul cufundat în beznă. Nu departe, cîte o rachetă brăzda pe cerul nopţii un bulevard lung de lumină — pe care, din cînd în cînd, se aprindeau, vesele, pentru o clipă, ca nişte firme luminoase, lumini roşii sau verzi.

Cerul acesta de război te ducea cu gîndul la o noapte, la o serbare populară de paisprezece iulie. Nimic tragic într-însul. Doar nemărginita tăcere.

Drept în mijloc, pe drumul mare, o fermă incendiată, aşeza peste acoperişurile năruite un roşu crud de bîlci şi eram cu toţii miraţi că nu se aude muzica. Cîte un iepure, căruia îi luase foc blănita, străbătea rîndurile, ca o mică torţă vie. Pe urmă, între două ziduri gata să se prăbuşească, se văzură alergînd în vîlvătaia incendiului nişte umbre mute cărînd găleţi.

— Grăbeşte pasul, grăbeşte, repetau ofiţerii, au să mai tragă.

Căzînd una peste alta, casele rănite îşi amestecau dărîmăturile şi ne împiedicam în moloz. Din loc în loc, cîte o faţadă întreagă doborîtă închidea drumul. Treceam înjurînd peste grămezile acelea de pietre şi compania destrămată se refăcea tropăind.

În capul satului, un ţînc care abia se desluşea în beznă bîrcîia cine ştie după ce în dărîmăturile casei părinteşti. Îşi ridică ochii, ne privi trecînd fără să scoată un cuvînt şi-l salută ceremonios pe ofiţer, ducîndu-şi la căpăţînă lăbuţa albă de moloz.

— Zgîmboi tîmpit, bombăni Sulphart... Ce caută pe-afară tocmai acum cînd se schimbă garnizoana, numai dracu poate să ştie... Şi ia uite, te prinzi la toate luminile astea care fac cu ochiul ? Ne-au dibăcit nemţii, n-ai grijă.

O babă trecu dintr-o curte într-alta, ținîndu-și lampa sub șorț, ca s-o ascundă și s-o ferească de vînt. Ai fi zis că duce în poală o stea.

— Uite-o și pe-asta... Hei, mătușă... Lampa ! strigă Sulphart.

Maroux, care zicea că e braconier, se alătură și el la bombăneala lui Sulphart : ăsta vedea peste tot spioni. Cea mai mică luminiță i se părea suspectă și își imagina cine știe ce misterios și complicat cod de semnale nocturne între țăranii care-și aprindeau lămpile și statul-major inamic.

Dăulat, întinzîndu-și gîtul ca un cal care urcă un deal, Demachy umbla în spatele braconierului. Cînd se oprea coloana, se poticnea în ranița lui și-l aștepta, buimăcit, să o ia iarăși din loc. Îi pierise pînă și oboseala : nu mai era decît un obiect distrus, lipsit de voință, pe care cineva îl împingea de la spate. Cu ochii îndreptați spre rîndurile din față, se străduia totuși să vadă rachetele, între două ziduri. Această cea dintîi priveliște de război era pentru el o dezamăgire. Ar fi dorit să fie mișcat, cutremurat cumva, și se uita țintă la tranșee, doar-doar o simți o emoție, un fior.

Și își spunea într-una : „Asta-i războiul... Iată-mă în plin război" fără a izbuti să-și creeze nici o emoție. Nu resimțea nimic, decît oleacă de mirare. Feeria electrică ce se desfășura pe deasupra cîmpiilor mute i se părea ciudată și nelalocul ei. Cele cîteva pocnete de armă păreau cît se poate de pașnice. Nu-l tulbura nici satul distrus : prea semăna cu un decor de teatru. Prea era exact cum ți l-ai fi închipuit. Ar fi trebuit niște țipete, zarvă, împușcături, să-l însuflețească, să dea puțin viață lucrurilor : nu, bezna asta, liniștea asta adîncă, nu ăsta e războiul...

Și totuși, era : o crîncenă și tristă veghe, mai curînd decît o bătălie...

Drumul se închidea brusc, tăiat de o baricadă clădită din grape și butoaie. Trebuia s-o trecem unul cîte unul, strecurîndu-ne pe sub o oiște de care ni se agățau ranițele.

— Liniște... Adunarea pe cîmpia din stînga.

Grupul nemișcat de ostași arăta, în beznă, ca o vie neagră, cu toate armele în sus. Un singur punct incandescent, o țigară, împungea bezna. Se vedea urcînd la buze, înroșindu-se, și coborînd apoi încetișor.

— Uite-l și pe măgarul ăsta ! Mă, din cauza ta o să ne repereze nemții, bombăni unul... Sînt în stare să facă moarte de om pentru o țigară, fi-le-ar năravu-al dracului !

Gilbert își descătărămase rania și se culcase. Pămîntul era moale și rece, reavăn încă de la ultimele ploi și, prin mantaua subțire, îi înghețau picioarele. Își pusese rania căpătîi, își vîrîse mîinile în mîneci, și zăcea, cu ochii la cer. Acolo pe umeri unde îl bătuseră curelele îl încerca acum un fel de plăcută fierbințeală și simțea cum i se scurge, prin toate mădularele istovite, oboseala.

În sat, de cealaltă parte a baricadei, o companie se înghesuia și se îmbrîncea la alimente. Se auzeau ordine, ciondăneli, un talmeș-balmeș ca la iarmaroc. O voce ascuțită țipa :

— S-or fi îmbătat !... La noi la căprărie ne-a dat de trei ori zahăr și de mîncare nimic.

Alții se strigau : „Pe aici corvada de apă... Căprarii la vin".

Se mai auzeau zbierînd și mitraliorii, cu catîrii prinși în mijlocul îmbulzelii. Un gradat urla să-i potolească : „Liniște ! Mai terminați-o cu scandalul, mama ei de treabă !" Toată zarva asta îl trezi din amorțeala lui pe Gilbert. Se săltă în coate.

— Sînt departe nemții ? întrebă el.

— Aș, sînt peste drum, îi răspunse Sulphart, culcat lîngă el în iarba udă. Cu tot balamucul ăsta, au să se apuce frumușel și au să tragă în grămadă... Dacă au să crape, și bine mi-ar părea, și-au căutat-o singuri, dobitocii. I-auzi-i cum răcnesc !...

El nu mai striga. Vocea lui de scandalagiu coborîse cu prudență în surdină ; își băgase și pipa în buzunar și pășea cu spinarea încovoiată, neliniștit. Toate precauțiunile astea îl mirară pe Gilbert.

— Nu-i primejdios să stăm aici ? întrebă el.

— Da' de unde ! Ascultă !

Ușor și melodios, șuierături prelungite vrîstau bezna, ca atunci cînd ciupești coardele la o chitară.

— Auzi ? Sînt gloanțe.

Gilbert ascultă, amuzat. Îi plăcea că gloanțele aveau sunetul ăsta frumos de viespe. Și nici nu se gîndi că semănau moarte. La o comandă transmisă șoptit, din om în om, compania se ridică, zornăind.

— Căprăria la cinci pași. Arma la mînă. Fără zgomot...

Într-un șir lung și șerpuit, trupa coborî spre drumul mare, căruia i se vedeau, de sus, copacii de pe margine. Nu se croiseră încă poteci pentru coborît.

Bogatul frunziș uscat al sfeclelor și al ierburilor sălbatice din cîmpiile necultivate le udau oamenilor picioarele pînă la genunchi și le prindeau ca în laț gleznele obosite. Nu se vedea nimic. Lumea se isprăvea la cîțiva pași, pămîntul negru și cerul întunecos se făceau una. Siluetele aplecate ale băieților abia se ghiceau. Din cînd în cînd, cîte unul se împiedica și cădea cît era de lung, într-un zgomot asurzitor de gamele, de căni și de bidoane. Și atunci întreg rîndul era cuprins de un rîs cu greu stăpînit.

La un moment dat, Gilbert auzi ceva ca o răsuflare iute care crește și în aceeași clipă văzu tot lungul rînd de oameni aruncîndu-se deodată la pămînt. Făcu și el la fel. Un fulger scăpără, cu larmă grozavă de aramă și fierărie. Vîjîind, schijele izbiră pămîntul și un fum acru se lăsă.

În genunchi, cu inima zbătîndu-i-se, Gilbert trase adînc în piept primul lui fum de obuz.

„Miroase frumos", gîndi el.

În vremea asta, ceilalți se și ridicară și grăbeau pasul înainte, aproape fugind. Dînd deoparte bidonul care-i bătea coapsa, se luă după Lemoine care tîra după sine de o frînghie o javră de cîine, proptit, țeapăn, în toate cele patru picioare.

— Stăi ! transmiseră cîteva glasuri șoptite.

Tranşeea era săpată drept în faţa drumului. O ocroteau trei rînduri de sîrmă ghimpată, ca o peluză de scuar. Sub picioarele noastre, se auzeau bombănind, nevăzuţi, soldaţii care îşi luau raniţele în spinare.

— N-aş zice că s-a rupt ceva în ei, la schimbul ăsta, bodogăneau. Las' că le-o plătim noi.

Şi cu acest bun-venit, camarazii plecară.

*

Un soare frumos şi şters, de început de iarnă. Pe cerul de un albastru gingaş, norii semănau cu nişte smocuri de şrapnele. Un vindereu şi un corb se fugăreau, lovindu-se sălbatic cu ciocul. Se auzea cîntînd o ciocîrlie, aproape nemişcată. Era duminică.

Pe deasupra sacilor cu pămînt se puteau zări tranşeele germane : două linii subţiri, una de pămînt negru, alta de marnă albă. Cîmpiile pustiite păreau nişte locuri virane, cu căpiţele răvăşite şi cu paiele de grîu călcate în picioare. La o margine de drum, o secerătoare părăsită îşi ridica spre cer lungile-i braţe inactive.

În tranşee, tăiam frunză la cîini. Ne plimbam pe cărări ca pe străduţele unui orăşel căruia-i ştii pe dinafară toate cotloanele şi stăteam de taifas, la intrările bordeielor.

În adăposturi, băieţii îşi făceau de treabă. Micuţul Belin şi-l amenaja pe al său, făcînd o gaură pentru lumînare, alta pentru cană şi o a treia ceva mai mare în care să-şi bage picioarele. Bréval îi scria nevesti-si iar Broucke dormea, singura lui plăcere între două mese.

Stînd pe vine, Fouillard termina o cutie de conserve, din care, apucîndu-le între un cuţit ruginit şi policaru-i pămîntiu, înfuleca bucăţi zdravene. Gilbert îl privea cam dintr-o parte. Nu-i plăcea făptura asta firavă şi murdară ; de toate îi era silă, de glasul lui, de ochii lui roşii şi de nelipsitu-i fular de lînă, de care atîrnau nişte ciucuri soioşi. Dormeau amîndoi în aceeaşi gaură, vîrîţi unul într-altul şi mai ales asta era pricina pentru care nu putea să-l sufere.

Şi totuşi, bobocul se deprinsese destul de repede cu viaţa noastră aspră. Învăţase să-şi spele farfuria cu un smoc de iarbă, începuse să bea cu plăcere molanul pe care-l beam noi şi nu se mai ruşina să-şi facă nevoile de faţă cu ceilalţi.

— Te dai pe brazdă, băieţaş, te dai pe brazdă, constata satisfăcut Bréval.

Tolănit pe paiele putrede din firida lui, Sulphart moţăia, cu ochii mijiţi. Pufăia tacticos din pipa-i cu muştiucul muşcat şi visa la bîlciul de la Saint-Romain, cu balurile lui, cu manejurile, cu roata norocului, cu tragerile la ţintă, cu toată veselia aceea zgomotoasă mirosind a ulei încins şi a vin acru.

N-aveau de făcut nici o gardă, aşa că se întindeau, unul cîte unul, osteniţi de lunga noapte pe care o petrecuseră cărînd tablă ondulată. Vairon bombănea, pe jumătate adormit, căci sforăiturile lui Lemoine îi alungau somnul. Cei care n-aveau bordeie se culcaseră în tranşee, înveliţi în pături. De undeva se auzeau nişte voci certăreţe de jucători de manilă. Toţi ceilalţi se cufundau în somn.

Deodată, fură zguduiţi de o rafală de explozii. O clipă, îşi pierdură capul cu toţii. Se sculau, ieşeau din bordeie, se îmbulzeau să-şi ia puştile, zăpăciţi deodată de tunetul asurzitor al artileriei năpristan dezlănţuite.

La o comandă, pe toată linia, toate piesele de artilerie începuseră să tragă şi în vuietul ăsta infernal nu se mai auzeau nici obuzele brăzdînd văzduhul. Ne repezisem la metereze, scormonindu-ne fără zăbavă cartuşierele.

La capătul ţării nimănui care despărţea cele două reţele, drept în linia germană al cărui traseu şerpuitor se mai deslușea încă prin fum, obuzele izbeau cu furie, aruncînd în aer bucăţi de tranşee albă, ca aşchiile care zboară din rindeaua dulgherului.

Nervoşi, alergam de colo pînă colo, ne strigam unul pe altul, ne întrebam şi ne răspundeam, fără să ştim nimic.

— Atacă nemţii... E un baraj...

— Ba nu, noi tragem ca să le distrugem mitralierele.

— Am auzit că batalionul trei o să iasă ca să ia pădurea...

Fiecare obuz stîrnea un snop lung de pămînt, într-un nor de fum ; cele care cădeau în pădure smulgeau copacii cu rădăcină cu tot și-i aruncau în desiș, întregi, drepți și nevătămați, ca niște uriașe buchete. Un agent de legătură trecu repede, îmbrîncindu-ne.

— Toată lumea în bordeie ! Tirul ține o jumătate de oră. S-ar putea să răspundă.

Nu intră nimeni în bordei. Toată tranșeea privea, grămadă, spectacolul și, cum artileria germană nu răspundea, cei mai prudenți deveneau viteji. Fouillard se așezase chiar pe parapet, ca să nu piardă nimic.

Cînd cîte o salvă bine țintită nimerea în plin în tranșee, smulgînd un snop de pămînt, de pietre și de bîrne, izbucnea un strigăt de admirație, o exclamație de încîntare, ca la o serbare cu focuri de artificii. În toată larma, nu se mai auzea decît strigătul ăsta de bucurie, rîsul ăsta senin de parcă am fi măsurat efectul tragerilor la țintă pe capetele unor momîi de bîlci. Din cînd în cînd, un strigăt acoperea zarva.

— Ia, băieți, cum sare ăla în aer, urla Vairon dînd din mîini ca un apucat.

— Ești nebun, îi întoarse Lemoine, care murea de ciudă că n-a văzut nimic, era un trunchi de copac.

— Pe naiba ! Îți spun eu că era un neamț, ba era și cu cracii în sus.

Pe urmă sosea, gîfîind, ca un rapid care intră în gară, un obuz de mare calibru și toți ochii erau pironiți pe el, pîndind unde are să cadă. Și atunci țîșnea un uriaș gheizer negru, vrîstat cu foc, și apoi se auzea tunetul exploziei.

— Cinstiit ! striga tranșeea.

Pădurea bombardată fumega ca o uzină. Dînd din mîini în mijlocul mulțimii, Sulphart își răcnea bucuria.

— Ia, lume, lume ! Tragere fără pierdere !... Fiecare pe mîna lui !... Așa, a luat-o pe-aia mare, și numai cu doi franci.

Ca un negustor de bîlci flutura în mînă un obiect imaginar, cîștigat la roata norocului, acoperind zarva

cu zbieretele lui. Cu un pîrîit îngrozitor de oase frînte, alte obuze explodau, smulgînd bucăţi de sîrmă ghimpată, de parcă ar fi fost panglici.

— Aşa ! A luat militaru' ceasu' ! Hai neamule, nu sta, dă-i bătaie, ia ciocu' şi norocu' !

Încă o detunătură mai înfundată, lovind în plin tranşeea şi smulgînd un snop mare de ţărînă şi de copaci.

— Acum ce mai spui ? strigă Vairon, care o ţinea pe-a lui. L-am văzut cu ochii mei cum sărea în aer. A căzut pe taluz.

Ceilalţi, care nu văzuseră încă nimic, pîndeau cu sufletul la gură şi cu ochii căscaţi următorul foc. Cuprins de o stranie înfrigurare, Demachy, cu pumnii strînşi, fredona un cîntecel, ca să arate că nu-i e frică. Urechea deprinde curînd prăpădul ăsta fără răgaz. Le deslueşti pe toate, după glas : şaptezeci şi cinci-ul care plesneşte mînios, zboară miorlăind şi trece aşa repede că-i vezi explozia în clipa cînd l-ai auzit pornind ; o sută douăzeci-ul, gîfîit, de-ţi vine să crezi că nu mai are putere nici să-şi termine drumul ; o sută cincizeci şi cinci-ul care patinează parcă pe nişte şine şi două sute zece-le care trece foarte pe sus, cu un zgomot liniştit de clipocit de apă. Destrămînd vîrtejurile groase, vîntul aducea pînă la noi un iz de sulf, un pătrunzător miros de praf de puşcă. Gilbert o trăgea lacom pe nări, de parcă l-ar fi îmbătat. Din cînd în cînd auzeam şuierînd, dar se scurgeau cinci secunde, zece, şi obuzul, căzut cine ştie unde, nu mai exploda. Se isca atunci un murmur de dezamăgire, un bombănit de gură-cască păcăliţi.

— A zbîrcit-o...

Ţinîndu-şi cana la ureche ca pe un receptor, micuţul Belin se juca de-a artileristul.

— La 4 800... Obuz... Tamburul trei... Cîte două, foc...

Blocat întîi în faţa pădurii, tirul se lărgise spre toată linia inamică şi panaşurile negre şi verzi o chenăruiau acum toată, ca pe o infernală alee de copaci. Deodată, ni se păru că vedem trecînd nişte căşti cenuşii.

— O-ntind nemții ! strigă Vairon.

Ne îmbulzeam, ne suiam pe saci.

— Acolo, acolo unde a căzut.

Și degetele desemnau locul de sub o boltă verde, tocată de fulgere. Toți bobocii din ultimele întăriturí își lungeau gîtul, săltîndu-se pe boturile pătrate ale ghetelor.

— Vreau și eu să trag la semn, zise Vairon, încărcîndu-și arma.

Duse puşca la umăr, și, aproape fără a ochi, trase... Era încă zăpăcit de detunătură, cînd auzi strigătul mînios al majorului Morache, care alerga spre el dînd din mîini și cu bastonul ridicat, de parcă ar fi vrut să-l bată.

— Cine a tras ?... Ai ? Vreau să știu cine a tras... Tu ai tras, mă ? Ai să fii pedepsit.

Cu chipu-i uscățiv crispat de furie, lătra sub nasul lui Vairon, complet aiurit.

— Da' ce, mă rog, nu mai e voie să-i omorîm pe nemți... răspunse el domol... În trei luni, acum trag primul foc...

— Vor-ba ! Vorba în front !

Palid, Vairon își lăsă în jos capul îndărătnic de ștrengar bătrîn și-și goli încărcătorul, strîngînd din dinți ca să-și stăpînească mînia.

— E-n regulă, bombăni el totuși, o să vă lăsăm nemții în pace... Da' nu, zău, atunci ce dracu' mai căutăm pe-aici ?...

— Ce face ? Ce-ai zis ? zbieră Morache mai-mai să-și spargă pieptul. Am să raportez la don' căpitan !

Vairon tăcu. Se îndepărtă, trăgînd puşca după sine, ca pe o bîtă fără rost. Pe urmă, ca să-i învețe minte pe șefi, le arătă limpede că nici nu-i mai pasă de bombardament și se duse să se întindă în cotlonul lui. Își scoase punga de tutun și-și răsuci o țigară, cu o mînă care încă mai tremura. Un șir de detunături răsunătoare îl făcu să ridice nasul, ca unul care se pricepe.

— Rachete, murmură el.

Strigătul de admirație pornit din tranșee îl făcu să-i pară rău că nu le-a văzut, dar își avea și el am-

bîțul lui și nu se ridică. În clipa aceea, zgomot limpede și sec în tot tărăboiul, se auzi răpăind o mitralieră germană. Asta a fost mai tare ca el : sări la meterez.

Mirați și puțin neliniștiți, încetasem să mai strigăm. Mitraliera trăgea într-una, exasperant, de parcă bătea cuie. Și deodată văzurăm în cine trăgea.

— Ai noștri ! Ies ai noștri !... Atacă pe malul celălalt al apei...

Strigasem toți o dată și pe urmă, ca la comandă, tăcusem, înspăimîntați, încremeniți. O companie ieșise din tranșee, în stînga noastră, răspîndiți în trăgători, fără saci, atacînd la baionetă, în pas alergător pe cîmpia goală. Regimentul vecin încerca un atac prin surprindere și pe ei îi căuta, cu țăcănitu-i uniform de mașină de cusut, mitraliera. Reglat, tirul părea că face o largă spărtură în rîndul de oameni.

— I-a luat dracu !

— Ba nu, s-au pitit...

Ostașii se sculau, alergau, se culcau pe burtă, porneau iar, dar în ciuda barajului care le măcina frontul, germanii trăgeau zdravăn și, pe întinsa cîmpie goală, se vedeau oamenii piruetînd și prăbușindu-se. Cîte unul, aflat la pămînt, se mai zbuciuma încă, tîrîndu-se spre o groapă de obuz. Alții, căzuți grămadă, nu se mai clinteau. Tirul continua, răpăind tot mai strașnic, dar rămășițele companiei înaintau totuși, ostașii disperați se regrupau pe măsură ce se apropiau de tranșee, de parcă s-ar fi temut s-o abordeze individual. Mitraliera își fixă tirul pe trupa aceea masată și, aproape toți deodată, băieții se prăbușiră.

Un singur strigăt de durere izbucni din piepturile noastre. Urmară înjurături, mînie, deznădejde.

— Stai, frate, că iar s-au pitit, strigă Broucke.

— Da, spuse Demachy, care-și luase binoclul și privea, înspăimîntat... Mai sînt cîțiva. S-au băgat în gropile de obuz. I-a oprit sîrma ghimpată...

Ne înghesuiam în spatele lui, cu mîna întinsă.

— Dă-mi și mie binoclul... Hai, dă-mi-l și mie...

Dacă priveai bine, îi mai vedeai, cu tot fumul, mititei, băgaţi unul într-altul, risipiţi prin gropi. Dar deodată un nor de fum ni-i ascunse : artileria noastră îşi relua tirul şi se apucase să muşte, prea tîrziu, din bogatul gard de sîrmă ghimpată.

— Doamne, păcatele mele ! zbieră Hamel, trag în ai noştri !

O salvă scuipă cinci focuri cumplite peste epava aceea vie, apoi plesniră deasupra lor şrapnelele. Artileria se înverşuna orbeşte drept în părţile acelea.

— Să mergem să spunem... Să oprească focul, striga, galben la faţă, Demachy...

Trecu, alergînd, căpitanul.

— N-au ochi să vadă ?... Un om de legătură... Repede, la telefon.

Ploaia de foc cădea într-una, arînd pămîntul. Între două salve, se văzu ceva zbuciumîndu-se în gropile de obuz, o mogîldeaţă care se ridica, unul din supravieţuitori îşi descinsese brîul de lînă, un brîu larg, roşu şi, îngenuncheat pe marginea gropii, la treizeci de paşi de germani, îşi flutura fanionul, cu mîna cît putea de sus.

— Roşu ! Cere să se lungească tirul, striga tranşeea.

Seci, tragice, trosniră cîteva focuri de Mauser. Ostaşul se culcase la loc pe burtă, poate lovit... Cîteva obuze mai scurmară cîtva punctul acela blestemat, stîrnind în fumul gros un vîrtej de pămînt. Cu sufletul la gură, aşteptam să se împrăştie norul...

Nu, nu murise. Se sculă în picioare şi, ridicînd braţul cît putea de sus, îşi flutură brîul, cu un gest larg, roşu. Nemţii traseră iar. Ostaşul căzu din nou la pămînt...

Urlam...

— Porcărie ! Porcilor !

— Trebuie să atacăm, strigă buimăcit Gilbert.

Ostaşul se scula iarăşi şi iarăşi, între două rafale de detunături, strîngîndu-şi fanionul în pumn, iar gloanţele nu-l culcau decît pentru o clipă. „Roşu ! Roşu !" semnaliza brîul fluturat. Cuprinsă de nebunie, artileria noastră nu contenea însă să tragă, de parcă ar

fi vrut să-i zdrobească pe toţi. Obuzele încercuiau muşuroiul de oameni, se apropiau văzînd cu ochii, acuş aveau să-l distrugă...

Atunci, omul se sculă în picioare, complet descoperit, şi, cu un gest de nebun, îşi flutură fanionul deasupra capului, drept în faţa puştilor. Douăzeci de focuri izbucniră dintr-o dată. Îl văzurăm clătinîndu-se şi se prăbuşi, cu trupul sfîrtecat, peste ţepii sîrmelor, care-l primiră în nodurile lor.

După ce căzu omul, nemţii mai trăgeau totuşi la fel de aprig, iar răpăitul acela ucigaş ne durea, ne durea crîncen, de parcă ne-ar fi rănit pe toţi. Un nor de obuz ascunse cumplita scenă. Dar în spatele perdelei mobile se auzea încă trăgînd. Fumul se împrăştie. Nu se mai clintea nimic... Ba da... Un braţ mai mişca, abia mai mişca, tîrîndu-şi fanionul prin iarbă. „Roşu ! Lungiţi tirul... Lungiţi tirul..."

*

Se ascundeau lumini prin bordeie. În ele se ghemuiau, înfrigurate, rîsete şi glasuri. Era ceasul de dinaintea somnului. Vîntul rece, care străbătea copacii cu un zgomot de susur de apă la stăvilar, aducea din tranşee focurile rătăcite ale santinelelor înfricoşate.

Apoi, dintr-o dată, răpăiala prelungă a unei salve sfîşia tăcerea, rachetele tăiau cîte o linie lividă prin beznă şi împuşcăturile reîncepeau, ca un foc pe care-l înviorezi cu un braţ de vreascuri.

— Na, că iar începe, spuneau băieţii.

Iar Vairon, cu nasul sub pătură, bombănea :

— Numai de nu ne-ar cere întărituri !

Grijuliu, poate chiar îngrijorat, căpitanul Cruchet se plimba nervos prin tranşee, din cînd în cînd, se căţăra pe taluz, în spatele viilor, şi cerceta cîmpia care se întindea, neagră, spre stînă. De acolo venea focul. Şi totuşi, nu se vedea nimic. Era o noapte deasă, fără o fulgerare, fără o flacără de obuz, iar rachetele care se spărgeau în rotocoale mari, luminoase dea-

supra şoselei, nu dădeau în vileag decît cîţiva copaci falnici şi muţi în cîmpia adormită.

Ce se întîmpla ? Nimeni nu ştia nimic. Poate că germanii atacau şoseaua. Împuşcăturile se strîngeau într-un cerc de abia două sute de metri, topindu-se aproape cu desăvîrşire în vasta linişte a orizontului. Neştiind nimic, ascultam cum se bat în capete cele două zgomote şi, cînd se lăsa din nou tăcerea după un foc de salvă, ne gîndeam : „Gata cu nemţii... I-am respins".

Sulphart bătea birlicul, iar Broucke îşi tot cînta singur un fel de cîntec de leagăn :

Nani, nani, puişor
Ţi-o aduce maica flori,
Nani, nani, somn uşor...

Ceilalţi adormiseră. Din fundul întunecat al bordeiului nu se mai auzea decît zgomotul regulat al unghiilor unui camarad care se scărpina pe burtă, chinuit de păduchi. Înteţindu-se, împuşcăturile nu-i trezeau. În faţa adăposturilor, căpitanul veghea, singur, înalt, costeliv, numai picioarele ce mai erau de el. Îl aştepta pe Bourland, unul din agenţii de legătură, pe care-l trimisese la şosea după informaţii. Un zgomot de bocanci cu ţinte îmi vesti întoarcerea ostaşului.

În curînd, un ordin trecu din bordei în bordei : „Deşteptarea... Adunarea".

Cum împuşcăturile păreau a se înteţi, ieşirăm repede, îmbulzindu-ne, şi bîjbîind, care mai de care, după arme, în întuneric. Fără zăbavă, ne aliniarăm pe secţiuni. Deşteptaţi din somn, oamenii se înfiorau surprinşi de frigul nopţii.

— Compania a patra are să aibă poate nevoie de noi, ne spuse, cu glasul lui aspru, căpitanul. Se aşteaptă la un atac. Deci, nimeni, nu-i aşa, nu se descalţă. Toată lumea stă cu sacii strînşi, cu pătura pe deasupra, fiecare cu arma lîngă el... Şi acum, îmi trebuie un voluntar...

Ascultam, cot la cot, toate patru secţiunile adunate în careu. O răpăială dezordonată de împuşcături îi

tăie vorba o clipă, făcîndu-l să ciulească urechile, apoi zgomotul se risipi în cîteva focuri dispersate și o liniște apăsătoare se așternu peste tot. Erau oare la șosea ?

— Un voluntar care să cunoască mai binișor sectorul, reluă mai repede căpitanul. E vorba să călăuzească o patrulă de la a patra care trebuie să ia legătura cu cei din armata teritorială aflați pe dreapta apei. S-ar putea să se fi strecurat pe acolo elemente de-ale inamicului... Știu că sînt destui viteji, nu-i așa, în companie, dintre bătrîni.

— Prezent ! strigă fără zăbavă un glas.

Era Gilbert. Strigase repede, spontan și fără să se gîndească, numai pentru patetica bucurie de a-și auzi, răsunînd în tăcere, vocea neînfricată ; numai pentru a-și arunca, mîndru, numele, înaintea a trei sute de oameni fără grai.

— Demachy... Secțiunea întîi.

Și inima îi bătu cînd își auzi propriul glas, cînd auzi propriul lui nume dăruindu-se. Sigur pe el, ieși din rînduri, croindu-și drum cu coatele și luă poziția de drepți.

— Aș fi preferat un bătrîn, spuse căpitanul. Dar mă rog, dacă te-ai prezentat dumneata, bine... Foarte bine.

Furăm trimiși înapoi la adăposturi, iar Gilbert își primi ordinele și porni, cu arma la mînă.

Escaladă taluzul și o luă peste cîmp. Pe cînd mergea pe lîngă vie, tresări. Era un om acolo, drept lîngă el... O santinelă care supraveghea cîmpia.

— Te duci la șosea ? Cobori pînă la măr, și pe urmă n-ai decît să ții poteca. Da ! numai dă-i bătaie, că știi, șuieră al dracului cînd se apucă ăia să tragă.

Porni mai departe. Trezite, cîteva potîrnichi îi zburară printre picioare, bătînd greoi din aripi. Era a doua oară cînd trebuia să-și stăpînească o vagă tresărire de teamă și, cu mîinile înghețate, își încărcă arma. Ochii îi iscodeau întunericul : nici un copac. La trei sute de metri de bordeie se și simțea singur, pri-

mejduit, departe de lume. Nu-i era frică, și totuși, liniștea asta deplină, pustiul, bezna, îi dădeau o strîngere de inimă.

Împușcăturile reîncepură dintr-o dată și cîteva gloanțe îi șuierară pe la urechi. Nu se temea de ele. Își trecu numai pușca în bandulieră, astfel încît patul să-i ocrotească burta, și își lăsă în jos capul, socotind, în naivitatea lui, că astfel nimic nu-l mai poate atinge. Altă călăuză n-avea, decît rachetele și împușcăturile nevăzute. Umbla anevoie, smulgîndu-și la fiecare pas bocancii grei de noroi. Din cînd în cînd, îl surprindea un zgomot ce i se părea suspect și atunci, aruncîndu-se în genunchi, pîndea, cu degetul pe trăgaci...

Tranșeele nu făceau joncțiune la pîrîu. Dacă s-or fi strecurat ceva germani pe acolo? Adăsta o clipă și pornea mai departe, mai încovoiat. O potecă tăia cîmpia. Să fie cea bună?... Apucă pe ea, la noroc. Sunetul aspru al împușcăturilor se apropia mereu. În sfîrșit, desluși șirul de copaci de pe marginea șoselei și se lăsă să alunece de-a lungul taluzului. În șanț zăceau de-a valma piese de echipament, arme, saci; sprijinit de o grămadă de prundiș, sta culcat un mort. Gilbert își întoarse privirile și sări iute pe șosea. Compania a patra era răspîndită în trăgători, cu soldații agățați de coasta pietroasă a taluzului. Așezat pe o bornă, un om muia o bucată de pîine în cană.

— Care ești acolo?

— Compania a treia... Îl caut pe căpitanul Stanislas, pentru patrulă.

— Eu sînt.

În clipa aceea, un glas se rostogoli de sus:

— Mișcă ceva lîngă căpiță.

— Pentru foc de slavă, pregătiți arm'! Direcția stînga căpiței... Arma la ochi... Foc!

O trosnitură cumplită îl zăpăci pe Gilbert. Văzuse țîșnind, de-a lungul întregului taluz, firavul chenar de flăcări.

— Ține-o înainte pînă la copacul care taie drumul, vreo cinci sute de metri... îi spuse ofițerul așezîndu-se la loc. Patrula te așteaptă.

Gilbert grăbi pasul. Stîna se ghicea în beznă, o hardughie pustie, cu zidurile sparte de mortiere. Ceva mai încolo, taluzul se făcea mai puțin înalt, abia mai răsărind deasupra drumului și în locul acela se afla, doborît, un copac. Gilbert se opri și, cu pușca în bandulieră, puse un genunchi la pămînt. Din cîmpia întunecoasă îl chemă un glas :

— Care ești ? De la a treia ?... Vino-ncoa !

Erau cinci. Așezat pe jos, caporalul arunca în beznă priviri pline de neîncredere.

— Cunoști bine drumul ?

— Da, zise Gilbert, e pe acolo...

Și, cu un gest, le arătă un colț de noapte.

— Acolo au încercat atacul duminică ? Omul cu fanionul roșu ?

— Da.

Puseră baionetele la țeavă și puștile se alungiră cu o firavă lucire. Caporalul tocmai se scula, cînd se auzi șuierînd o rachetă.

— Nu mișca !

Rămaseră încremeniți. Racheta înflori și căzu, dînd orbitor din cap. Așa cum stăteau, roată, pe jos, se pregăteau parcă de joc. Pe creastă, se ivi un grup de oameni încărcați cu trunchiuri de copaci și cu unelte și apoi dispăru, deîndată ce se stinse racheta.

— Haide !

Împușcăturile se linișteau o clipă și se întețeau din cînd în cînd, pentru a amuți îndată.

— Auzi-i, bombăni caporalul. Au de gînd să nu lase nici o sfeclă în picioare.

— V-au atacat ?

— Stîlpii de cale ferată, da, și căpița de fîn. În ele trag de două ceasuri... Noroc că nu țintesc încoace, dobitocii...

Înaintau în trăgători, la cîțiva pași unul de altul. Unul înalt umbla frînt de șale, ca la prașilă. Gilbert

mergea în frunte. Pe creastă, o larmă surdă însufleţea bezna, un zăngănit de sape. Pe urmă intrară în necunoscut.

Făceau o sută de paşi, îngenuncheau, iscodeau cu ochi ageri cîmpia, porneau iar. Caporalul îşi înfipse vîrful baionetei într-o mogîldeaţă neagră... Gilbert simţi cum îi sare inima din loc.

— Nimic... Un snop.

Mai aveau puţin pînă la pîrîu cînd parcă începu să se lumineze. Nu mai era decît o perdeluţă care astupa luna ; vîntul o trase deoparte şi se ivi, netedă, cîmpia. Patrula se opri locului, demascată de uriaşa rachetă. Cîteva clipe care parcă nu se mai sfîrşeau, rămaseră ghemuiţi, muţi, neclintiţi. Numai Gilbert se săltase în coate, fără chipiu, şi încerca să se orienteze. Cînd luna se ascunse, se ridică primul şi porni drept înainte. Zărise, culcate în iarbă, primele cadavre. Erau pe drumul cel bun. La cel dintîi pe care-l atinse, avu un gest brusc de spaimă, de parcă s-ar fi temut de mîna care era cît p-aci să-l agaţe. Omul căzuse încovrigat, cu genunchii îndoiţi, de parcă şi-ar fi urmat pe lumea cealaltă cumplita-i rugăciune.

Gilbert nu mai îndrăznea să înainteze, îi intrase frica în oase şi simţea cum i se moaie picioarele. Se strînse deodată lîngă caporal.

— Ce-i, şopti glasul, nu-i pe-aici ?

— Ba da.

Se uita la morţi, la toţi morţii aceia pe care îi văzuse fugind în întîmpinarea crîncenului lor destin. Întinderea cîmpului presărat cu cadavre îl înspăimînta : atîţia snopi părăsiţi... Îi ghicea pretutindeni, în fiecare groapă de obuz, în fiecare brazdă, şi nu mai cuteza să mişte. Nimic nu putea să-l apere, nici măcar camaradul în care se îndesa.

— Ei, ce facem, stăm ?

Ceva mai încolo, mantalele se adunau în ciorchini. Începuseră a se turti, trupurile se dezumflaseră, de nici nu-ţi mai venea să crezi că masa asta a trăit cîndva, a alergat... Gilbert îşi simţea inima strînsă de o ne-

sfîrșită durere. Acum, nu-i mai era frică de ei. Poate să-ți fie frică de ceva ce iubești ? Biruindu-se pe sine, silindu-și mîinile care i se împotriveau, se aplecă peste un cadavru și-i descheie mantaua, ca să-i ia actele. Îl trecu un fel de fior, cînd simți pielea rece a gîtului sub degetele-i șovăitoare. Aplecat, caporalul îi lua altuia placa de identitate.

Le era dat bieților camarazi pe care îi vizitau în neant să se însufleţească din nou pentru o clipă, la gesturile lor frățești. Și, deșteptați, ei, morții, călăuzeau plini de milostenie patrula, de parcă și i-ar fi trecut din mînă în mînă pe cei vii.

*

Gilbert se întoarse în zori.

— Am călăuzit patrula pînă la rețeaua nemțească, îi raportă el căpitanului.

Cruchet răspunse doar :

— Aha !...

Și a zîmbit atît de neîncrezător, încît Gilbert a roșit. Cineva a povestit îndată lucrurile în felul lui și toți camarazii au început să-l privească maliţios pe voluntar.

— Sînt unii care se pricep să-și tragă spuza pe turta lor, zise Fcuillard, așa ca pentru sine... Ca mîine umflă lipanul de căprar.

Și altul :

— Te pitulezi pe undeva două ceasuri, mă-nțelegi, și pe urmă vii și torni că ai fost pînă la ei în vizuină.

Gilbert, care vorbea cu noi, n-a ripostat nimic. Un ușor zîmbet amar îi strîngea gura.

— Am să-mi înfășor și eu arma ca tine, îi spuse el lui Lemoine, a mea a ruginit de tot de la ploaie.

Se îndepărtă, cu capul în jos. Așezîndu-se în pragul bordeiului, își luă pușca între genunchi și, descheindu-și mantaua, scoase un brîu lat de lînă roșie. Dintr-o dată, toate rîsetele amuțiră.

Ne uitarăm în cîmpie în fața tranșeei germane. Fanionul roșu nu mai era acolo.

IV

Viață de huzur

STAM ZGRIBULIȚI ÎN PLOAIE. ÎN SATUL ăsta clisos și întunecat nu știa nimeni că venim și, îngrămădiți ca niște pachete ude de-a lungul caselor adormite, așteptam întoarcerea furierilor plecați după cantonamente. Al nostru, lunganul de Lambert, intrase într-o fermă a cărei fereastră cu perdele roșii însîngera noaptea cu o licărire de abator și, din drum, fără a-i desluși cuvintele, îi recunoșteam vocea cordială încercînd să-l convingă pe proprietar. Fermierul, un țăran căpățînos, răspundea răcnind :

— Nu și nu ! Nu culc pe nimeni în beci, v-am mai spus. N-am chef să-mi bea și drojdia de băutură care mi-a mai rămas.

Compania care sosea din tranșee se culcase la o comandă, zdrobită de oboseală, plină de noroi, leoarcă de apă. În fața noastră, alții mai defilau încă, cu un tropăit grăbit de înmormîntare întîrziată, îndreptîndu-se cu pași mărunți spre Bagneux. După mitraliori și catîrii lor plini de noroi, zărindu-se într-o ceață de osteneală și de ploaie, trecură hurducîndu-se chesoanele trenului de luptă, căruța cu carne, ambulanța cu roți ferecate și, în coada regimentului, căruțele companiei, cavalcadă burlescă de trăsuri, de faetoane și droști, culese cum a dat Dumnezeu în marșurile și contramarșurile dintre Charleroi și Reims, venerabile rable scîrțîind din osii, harabale vîrfuite cu saci și pușți, brișți cu coviltirele șiroind de apă, brekuri de familie și căruțe de berari, apoi închizînd coloana, faetonul vagmistrului, tras de un cal de

plug prea voinic penru hulubele la care era înhămat.

Oamenii priveau în gol, istoviți, pe jumătate adormiți. Roțile aproape îi călcau și ei nici nu-și trăgeau măcar piciorul. Se trîntiseră care pe unde se nimerise, fără să ia seama la nimic, noroiul nemaiputîndu-i murdări, și, chirciți pe lîngă ziduri ca să se adăpostească sub streșini, se încălzeau unii pe alții ca dobitoacele, neavînd nici inimă să mai bombăne. Cîțiva, rămași în picioare cu brațele încrucișate pe armă, vorbeau de fîn proaspăt, de vin ieftin, de repaus fără exerciții, fericire utopică, iar băieții, așezați pe sacii lor, ascultau fără să răspundă, prea prostiți ca să mai dorească altceva decît dreptul de a dormi.

Din cînd în cînd trecea cîte un ofițer și, cu o străfulgerare de lanternă electrică, arunca o lumină crudă peste trupurile celor prăbușiți.

— Agenții de legătură... Unde-s agenții ? Au înnebunit ?

Un furier strigă, din fugă :

— E-n regulă, don' căpitan ! Am făcut rost de un cantonament bun pentru cai.

Ploaia se cernea într-una, subțire și rece. Sus, între malurile livide ale caselor, noaptea curgea, ca o apă neagră.

•

Toată casa răcnește, din curte pînă-n pod. În bucătărie, de unde se împrăștie un fum acru de lemne verzi, oamenii se bat pe o cană de molan. Pe scară unii se cațără, alții se rostogolesc de vale, alții cîntă.

Aici, însă, în grădină, e liniște deplină. Am luat găleata, am întors-o cu fundul în sus, m-am așezat pe ea și, cu spatele rezemat de zid, ca într-un fotoliu, mă las în voia visurilor. Sîntem în zori. Ziua încă se mai dichisește, iarba mai e udă. Și cerul se ivește din vreascurile de norișori albi pe care parcă-i întinde la uscat, ca pe rufe.

Cu ochiul leneș, greu încă de somn, privesc grădina părăginită, cu arbuștii desfrunziți, cu smocurile

de buruieni şi cu fîntîna scîrţiitoare la care se spală băieţii. Trîndăvesc între somn şi veghe.

Am dormit bine. Pentru prima oară după două săptămîni am putut să ne descălţăm, să ne scoatem centironul, baioneta, tot echipamentul ăsta blestemat care-ţi omoară şalele. M-am trezit aşa cum m-am culcat : înfăşurat în pătură, cu capul într-un dulap în perete, cu podeaua drept saltea şi cu un sac de fasole drept pernă. Visasem pesemne un vis frumos : îmi stăruiau din el, acum la deşteptare, cîteva fărîme în minte, ca nişte puf de la o pilotă.

Adunaţi în spălătorie, caporalii împărţeau efectele de lînă destinate oamenilor lor. De cînd s-a mai muiat frigul, tot sosesc la baloturi în fiecare săptămînă. Era şi timpul...

Lîngă gard, Sulphart perie moletierele lui Gilbert şi fluieră într-una. A dibăcit, la nişte oameni cumsecade, o încăpere mare unde o să ne instalăm popota şi îi lasă de pe acum gura apă cu gîndul la prînz. Să mănînci aşezat la o masă, din farfurie, mi se pare atît de frumos, încît nu îndrăznesc să cred, de teamă să nu fiu dezamăgit.

„Să tot trăieşti" repetă Sulphart. În jurul lui, mai sînt vreo şase-şapte care-şi curăţă mantalele pline de noroi. Zgîrie întîi locul cu briceagul sau cu un ciob de sticlă şi, cînd noroiul s-a prefăcut în praf, îşi bat zdravăn hanţele cu băţul, ca pe un covor. Asta se cheamă la noi că ne periem...

— Mama lui, ce noroi... Şi ţine, parcă ar fi cretă...

Cu fermecătoarea impudoare a ostaşilor, doi băieţi, goi pînă la brîu, se caută de păduchi. Vairon îşi ţine flanela în mînă, cu cotul întins, ca un pictor care priveşte o pînză şi, cu sprîncenele încruntate, priveşte ţintă, inspectîndu-şi rufa. Pe urmă cînd descoperă fiara, îşi uneşte iute policarii şi „ţac !" o striveşte. Broucke, dimpotrivă, şi-a vîrît nasul în cămaşă şi o cercetează cută cu cută, vînînd gospodăreşte. Cînd dă peste cîte unul mai voinic, scoate un strigăt.

— Te-am mîncat fript şi pe tine !

Zbîrnîind din unghii, Vairon numără cu glas tare :

— Treizeci și doi... Treizeci și trei...

— Douăzeci și șapte... douăzeci și opt, îi ripostează blînd flăcăul din nord

Tot rîcîindu-și moletierele, Sulphart îi urmărește din ochi ca unul care se pricepe. Ar fi în stare să pună și rămășag.

— Ai să vezi că Vairon cîștigă. Are sînge mai fierbinte... Sînt d-ăia mari ?

— D-ăia cu „crucea de fier" îl informează, fudul, camaradul.

— Rahat, zise Sulphart, dîndu-și importanță. Eu am găsit d-ăia roșii, păduchi ciobănești. Ăia-s cei mai fioroși, îți halesc sîngele. Și te umplu și de boli. În vreme ce ăștia mai degrabă ți-l curățâ.

— Cel mai sănătos lucru, adaugă un altul, care știe el ce știe, scoțîndu-și cămașa, gata să pornească la vînătoare. Scoate răul din om...

— Pe frate-meu ăla micu, numai păduchii și pecinginea l-au scăpat de meningită.

— Nici o mirare, răspunde celălalt, începînd să-și inspecteze centura.

De la cea dintîi privire i-a pierit însă tot curajul. Rufăria lui mișună de păduchi, în fiecare cută colcăie un rîu negru. Pare a sta o clipă pe gînduri, apoi se hotărăște și, făcînd un singur ghem din toate, cămașă, izmene, brîu, aruncă balotul peste zid.

— Asta-i și gata. N-au decît să-mi dea altele noi. Și-am scăpat și de spălat.

Fouillard, pe care de cîteva clipe îl auzeam strigînd la el în bîrlog, se ivi în prag, cu brațele goale, negre de funingine și strălucind de grăsime ; de la ghetele cu șiretele dezlegate și pînă la păru-i de arici n-ai fi putut găsi, nici căutînd cu deosebită luare-aminte, un petic de loc pe care să-l murdărești. Pielea, rufele, pantalonii, totul e plin de grăsime, de jeg, și, cînd cu un gest obișnuit, își freacă palmele de șale, ca să le usuce, te întrebi dacă are să-și păteze palmele de la fundul pantalonilor sau nu cumva dimpotrivă. Ne is-

codește o clipă cu o privire aspră, cercetează grădina cu ochi bănuitori și strigă :

— Care ești măgarul de mi-ai zulit căldarea ?

Am vrut întîi să mă ridic și să-i restitui obiectul. Dar lasă, prea e bine. Parcă șed și mai comod, de cînd vrea să mi-o ia. Bunăstarea mă paralizează.

— Ce vreți mă, să aduc apă în căciulă ? răcnește bucătarul.

N-ar fi recomandabil, firește. Și totuși îmi strîng cu ipocrizie genunchii, ca să-mi ascund jețul și mă uit nevinovat la Fouillard care, dezlănțuit, urlă de furie neputincioasă.

— Porcărie ! Porcilor !... La urma urmelor, mi se fîlfîie. Vă dau dracului cu halimosul vostru cu tot ; care vrei să-mi iei locul, n-ai decît să mergi să te scrii la clănțănărie.

*

Frumos trebuie să mai arătăm, toate patru secțiunile adunate în careu, aliniați pe două rînduri.

Nu-s doi oameni îmbrăcați la fel. Afară de cei veniți la urmă, fusesem echipați cu ce a dat Dumnezeu în zăpăceala primei luni de război, și pe urmă ne-am aranjat și noi cum am putut. Mantale sînt de toate culorile, de toate modelele, de toate vîrstele. Prea scurte pentru cei înalți, prea lungi pentru cei scunzi. Centura lui Fouillard îl bate în chip jalnic peste buci, și pe pieptul voinic al lui nea Hamel, mantaua prea strîmtă face cercuri-cercuri de cute, cu toți nasturii gata să sară. Mie însă cel mai mult îmi place Sulphart.

Poartă o manta de model vechi, albastru-închis, cu un buzunar mare, asortat, albastru-deschis. Și-a cusut pachetul de pansament sub pieptul stîng și și-a întărit moletierele gri cu o curea de piele groasă, tăiată din niște jartiere reglementare. Ca orice ostaș activ care se respectă, a ținut să se distingă rupîndu-și cozorocul de la chipiu, așa ca un zmeu din Africa, și și-a mai împodobit pățăchia asta, turtită ca o tigaie, și cu o curelușă împletită, de un efect strașnic.

În picioare are niște scroambe cu pielea crăpată și scorojită, cioplite cu cosorul, parcă, dintr-o bucată de lemn uscat, pe ale căror călcîie scîlciate mai stăruie încă glorioase urme de noroi din tranșee, iar la șolduri, printr-o ruptură zdravănă în tunica de pînză albastră, i se văd pantalonii roșii. Ai putea să juri că e un desen din *L'Illustration*.

Alții, care au primit mantale din cele noi, albastre, fac pe fanții. Ai zice că se duc la război în haine de nuntă. Băieții îi privesc cu o ironie silită.

— Bineînțeles, tot ăia și tot ăia se-nvîrtesc.

— Ascultă ce-ți spun eu, n-au luat decît frații care-l ung pe furier.

Și Sulphart, care-i soarbe din ochi pe cașcavalerii ăștia, se și gîndește la fericitele transformări pe care le va face la propria lui manta.

— Am să-mi tai cîte un buzunar raglan de o parte și de alta, și am să-i pun un guler înalt... Să mă vezi atunci ce boier am să fiu.

Căpitanul Cruchet, care aude foarte bine, se întoarce, oțărît :

— Vorba în front ! Cine a vorbit ?... Drepți ! Mai strunește-ți oamenii, Morache.

Ricordeau, care-și așteaptă tresa de sergent, ne privește încruntînd din sprîncene, ca să dea impresia că se bucură de autoritate. Sulphart a rămas stană de piatră, dar în spatele lui, Gilbert se face mic, de teamă să nu i se vadă flaneaua, care-i iese de sub tunică. Toată lumea tace. Mulțumit, căpitanul își continuă inspecția. Pe măsură ce se apropie, trupurile se îndreaptă, ca la un resort ; brațele stîngi cad, țepene, și ochii nesiguri privesc inteligenți în gol, la o distanță pe care teoria o evaluează la cincisprezece pași. Slab, cu picioare lungi, cu o față prelungă încadrată cu favoriți scurți, căpitanul Cruchet e un tip de o firească severitate, care impresionează. Cu sprîncenele ridicate, pășește fără grabă, cercetîndu-l pe fiecare ca și cum atunci l-ar vedea întîi.

— Descoperit !

Roşu la faţă, ostaşul îşi scoate fistîcit chipiul.

— Ţţ! Ţţ! Ţţ! Ţţ! Şi prea lung, şi murdar. Ia să mi-l tunzi... Notează-l, Morache.

Cîţiva băieţi profită de ocazie că s-a întors cu spatele şi, scoţîndu-şi pe furiş capela, îşi scuipă în palme şi-şi lipesc cum pot părul vîlvoi. Din păcate, pe căpitan nu-l interesează numai părul. Vede tot: un nasture lipsă, un bob de rugină pe armă, o gheată nefăcută, o pată de noroi pe cartuşieră; şi cu o voce de gheaţă, întreabă:

— Unde v-aţi murdărit în halul ăsta?

Nostimă întrebare!

După ce-l probozeşte pe Bréval, a cărui cartuşieră e legată cu sfoară, se opreşte în faţa lui Sulphart, care stă smirna cu călcîiele lipite şi privirea fixă. Îl cercetează, apoi rînjeşte:

—Frumos e, n-am ce zice!

Sulphart nu s-a clintit, nici ochii nu şi i-a plecat. Vecinii trag la el cu coada ochiului, zîmbind pe sub mustăţi.

— Ţi se pare că eşti mai seducător cu cozorocul rupt, ca o şapcă de golan, ţţţ... Aşa te cer fetele? Bun gust au, n-am ce zice!

Bucuria băieţilor începe a ţîşni în uşoare rîsete servile. Sulphart e tot încremenit, cu mîna stîngă lipită pe coapsă, cu capul puţin dat pe spate.

— Şi ce claie de păr! Pe legea mea, ăsta nu s-a mai tuns de cînd a început războiul... Pantalonii rupţi... ţţţ... ghetele pline de noroi... Ţinută necorespunzătoare, total necorespunzătoare. Notează-l, Morache: patru zile arest... Şi să mi-l tunzi... ţţţ... numărul zero.

Sulphart a rămas rece. N-a clipit, n-a mişcat. A, ce ţi-e şi cu biruitorii ăştia de la Marna!

Cînd credeam că inspecţia s-a terminat şi începuseră să ne furnice genunchii de nerăbdare, căpitanul comandă:

— Sacii jos!

Eram sigur! Face acum inspecţia proviziilor de rezervă. În genunchi înaintea sacului descheiat, trebuie

să dezlegăm tot, să desfacem tot, să scoatem tot, ca să găsim tableta de supă strivită sub cămăși sau cubul de cafea care s-a fărîmițat printre ciorapi și murdărește rufele.

În genunchi, ne deșertăm calabalîcul, blestemînd.

— Dracu o să halească biscuiții ăștia ai lor! bombăne Vairon.

Ne înșirăm tot avutul: cartușele, săculețul cu zahăr, cutia cu conserve. Sacul pe care ne căznisem atîta să-l umplem trebuie golit pînă la fund. În patru labe, băieții își numără, îngrijorați, o dată și încă o dată cartușele.

— Fir-ar al naibii, nu-mi iese un pachet... N-ai unul în plus?

Tot avutul nostru se alcătuiește din mîna asta de zdrențe și conserve, pe care căpitanul le răvășește cu capătul bastonului, ca să numere cartușierele. Le trece repede în revistă, apoi venind în fața secțiunii noastre, întreabă:

— Cine vrea să fie bucătar? Cel de la a cincea a fost schimbat. Cine vrea să-i ia locul?

Toate privirile se îndreptară spre Bouffioux. Două sute de oameni cu frunțile descrețite puși pe băşcălie își ațintesc ochii pe el. Geambașul s-a roșit ca focul, dar a strigat totuși:

— Prezent!

— Știi să gătești? îl întrebă Cruchet.

— Am fost bucătar în civilie, să trăiți don' căpitan!

Atunci toată compania izbucni în hohote de rîs. Broucke se înăbușea îndoit de șale. În poziție de drepți, nici sergenții nu se mai puteau stăpîni și, Cruchet, nemulțumit, fu nevoit să comande: „Rupeți rîndurile!"

Cînd am coborît în bucătărie, unde ardea vesel un foc de lame de parchet, fostul bucătar, negru ca un harap, îi preda puterea lui Bouffioux, în fața întregii căprării. Ceremonia fu foarte simplă. Fouillard, care

învîrtea fiertura cu un fel de prăjină, îi întinse urmaşului său obiectul :

—Na, uite-ţi lingura. Nu-ţi mai rămîne decît să serveşti în farfurii... Diseară tu ne faci de mîncare. Atîta că o să mîncăm răbdări prăjite, că eşti bun tu de bucătar cum sînt bun eu să mă fac popă.

Un uriaş hohot de rîs încuviinţă spusele bucătarului. Tacticos, Bouffioux îşi scoase mantaua.

— Grija asta să-ţi rămînă, răspunse el cu blîndeţe.

Sulphart, care îl privea cu simpatie, îi dădu un ghiont :

— I-ascultă mă, carne cu ochi, am auzit că te-apucă de tremuri ca frunza cînd e să intri în tranşee. Nu cumva te-a făcut mă-ta într-o zi cu vijelie ?

Bouffioux începu să mestece liniştit fiertura.

— Nici de asta să n-ai grijă... Eu unul, atîta vreme cît mi-e capul pe umeri şi burta plină, n-am treabă.

*

Aşa se găteşte, cred eu, la sălbatici.

În genunchi în faţa cazanului, Bouffioux, oleacă pilit, cu lacrimi în ochi, cu obrazu-i puhav lucind de sudoare şi brăzdat de funingine, suflă de să-şi spargă pieptul într-un rug ud, care fumegă refuzînd să ardă. Lîngă el, cu capacul într-o mînă ca un scut, Vairon învîrteşte fiertura cu prăjina, în vreme ce Broucke, cu zdrenţele curgînd de pe el, pe jumătate gol, tranşează carnea congelată, roşie ca sîngele, cu o toporişcă, răcnind refrene flamande. Ai zice că taie în bucăţele un explorator. Grijuliu nevoie-mare, aruncă bucăţile îngheţate pe un sac cu cartofi, plin de noroi ca un ştergător de picioare.

De jur împrejurul focului se înghesuie băieţii, cu mîinile în buzunare, cu nişte mutre din cale-afară de interesate, şi zîmbind pe sub mustăţi. Ai zice că-şi ţin buzele strîns tivite ca să nu răsufle printre ele veselia ; cu ochii strălucitori, cu obrajii umflaţi, îi simţi gata să pufnească în rîs.

În genunchi, Bouffioux suflă într-una, oprindu-se din cînd în cînd să tușească și să scuipe funingine.

— Hai dă-i bătaie, neamule, îl încurajează Vairon, c-a-nceput să fiarbă.

Le face cu ochiul — „fii atent!" — băieților și adaugă, cît se poate de serios :

— Știi ce zic eu, băiețaș ? Dacă vrei să-ți iasă mai bună iahnia, pune și puțin orez... Să-ți lege sosul.

Bouffioux își ridică, zăpăcit, fața plîngăreață :

— Ce face, orez ?...

Așa cum stă, prăbușit în genunchi, scăldat în lacrimi, ciufulit și murdar, s-ar zice că le cere iertare călăilor, înainte de a fi fript de viu.

— Orez, se-nțelege, încuviințează fățarnic Fouillard, care vrea să-l ajute pe Bouffioux și să-i împărtășească din experiența lui. Îi ia din asprime și-i dă față.

Băieții își trag ghionturi, abia stăpînindu-și rîsul.

— Dacă zici, se învoiește Bouffioux, ridicîndu-se anevoie.

Și se duce de ia cu amîndouă mîinile o strachină cu vîrf pe care o toarnă în cazan. Pitit pe după caporalul cu aprovizionarea, unul din bucătari nu se mai poate ține și rîde în batistă.

— Formidabil !... Faină papară au să halească băieții de la a cincea !...

— Lemne, normandule, cere Vairon. A început să ardă. Da' să nu-mi dai crengi, că prea iese fum.

Fără să-și schimbe arma, Broucke apucă o jumătate din ușa proptită de perete și o crapă în două cu o lovitură zdravănă.

— Are să trebuiască din nou să scoatem trepte de la scară, zice, uite că iar nu mai sînt lemne... Tot aler ard cel mai bine.

Într-adevăr, cu lemnul ăsta uscat, care arde cu flacără roșie, fiertura a și început să cînte.

— Ura ! Fierbe ! Are să fie gata la timp ! bîlbîie geambașul.

Strînși roată împrejurul lui, băieții cască ochii mari : nu mai sînt veseli, sînt de-a dreptul fericiți.

— Ştiţi ce, sugerează viclean caporalul cu aprovizionarea, să fiu în locul tău, aş turna doi litri buni de vin înăuntru şi aş lăsa să fiarbă preţ de-un sfert de ceas.

Cineva pufneşte în rîs : e Fouillard, care nu se mai poate ţine. Ceilalţi încuviinţează însă din cap, gravi ca un sobor.

— Ce, eşti nebun, cum o să pun vin, protestează totuşi Bouffioux, într-o licărire de judecată printre aburii de trăscău. După ce m-aţi pus să bag lapte !

— Ei şi ? Ce, ai pus o vadră de lapte ? L-au băut tot, zarzavaturile. Îţi spun eu că n-ai dreptate !

— Te cred că iese mai bun, îşi dă fătarnic cu părerea Vairon.

— Nici n-am molan. Doar să iau dintr-al căprăriei.

Văzînd că bucătarul, dezorientat, şovăie, caporalul cu aprovizionarea are un gest măreţ :

— Hai, că-ţi dă mandea doi litri... Broucke, ia de acolo din colţ. Sînt şase căldări pline şi trei damigene.

Normandul găbjeşte prima căldare care-i vine la mînă — e căldarea din pînză de cort în care m-am spălat azi dimineaţă — şi toarnă dintr-însa patru căni zdravene, după ochi.

— O să fie pe cinste, afirmă Vairon, care-şi linge de pe acum, lacom, buzele.

— Crezi ? întreabă Bouffioux, puţin descumpănit.

— Fără discuţie, încuviinţează toţi ceilalţi laolaltă. N-ai pus nimic rău înăuntru... Carne, cartofi, lapte ca să-i taie asprimea, praz, vin, slănină ca să fie gras, orez să lege sosul, biscuiţi. Numai lucruri faine.

Bouffioux, totuşi îngrijorat, saltă capacul şi adulmecă miş-maşul.

— Poate mi se pare mie, dar are un miros ciudat.

— Şi de ce mă rog să miroasă ciudat ? sare Sulphart, care are şi el ceva de spus.

Dîndu-i deoparte pe ceilalţi, vine să tragă şi el pe nas mireasma cinei din seara aceea.

— Îţi lasă gura apă, afirmă el răspicat şi fără ruşine. Nu guşti ?

Fără să se lase rugat, Vairon își cufundă cana în cazan și o scoase plină cu un soi de mehlem gros și albăstrui, de-ți venea rău numai văzîndu-l. Gustă tacticos, cu sorbituri mici, de cunoscător.

— E grozavă, face. Fără glumă, ca la mama acasă ; dar parcă — și rămîne o clipă pe gînduri — parcă i-ar lipsi totuși ceva...

— Ce face ? izbucnește Bouffioux. N-ai să-mi spui că încă îi mai lipsește ceva !

— Nu știu, da' zic și eu așa, dacă ai rade puțină ciocolată în mîncărica asta, n-ar avea ce să fie rău...

Ne încovoiem de șale ; ne sufocăm de rîs, nu mai putem. De rîndul ăsta însă, bucătarul rezistă. Înalță din umeri, ridicîndu-și nădragii cu amîndouă mîinile, cu un gest de dandy.

— Ciocolată în ciorbă, cine-a mai pomenit ? Mă iei de fraier !

— I-auzi dobitocul, ciorbă ! zice Sulphart. Da' ce, asta-i ciorbă ? Și apoi, mie mi se filfîie. Da' dacă erai așa deștept, ce-ai mai venit la mine și la Broucke să te ajutăm să gătești ? Să mai poftești și altă dată...

Toată banda îl aprobă pe Sulphart și Fouillard veștejește în cuvinte aspre cumplita ingratitudine a succesorului său :

— Îl sfătuiești de bine și el îți b... în nas. Măgar, ce mai.

— Asta e, răcnește Vairon, că el le știe pe toate mai bine ca toată lumea.

Unul din bucătari înalță din umeri :

— Toți sînt la fel. Habar n-au de nimic și nu vor să asculte pe nimeni. Ia întreabă-i pe-ai mei, nu le fac eu un orez cu ciocolată a-ntîia ?...

— Da' ăsta nu-i orez, continuă să se împotrivească, mai moale, Bouffioux, e iahnie.

— Ei și ? intervine caporalul. Degeaba te încăpățînezi. Ciocolata e bună oricum... Uite, diseară iau și eu masa în căprăria ta, te rog să-mi faci porție.

Complet zăpăcit, geambașul se resemnează iarăși, cu o docilitate de bețivan. Își scoate cuțitul și rade două batoane de ciocolată în iahnia care fierbe, în vreme ce,

în spatele lui, Broucke mimează un dans negru, învîrtind satîrul.

Învălmășindu-se, ceilalți ies, pufnind în rîs, ținîndu-se de șale, bălmăjind ceva din gură, și-l lasă pe Bouffioux singur-singurel cu cazanul lui.

În grădină, de-a lungul zidului împodobit cu urechelniță, arde foc lîngă foc : bucătăriile tuturor căprăriilor. Ici ciorbă, colo iahnie. Cel de la a doua face cartofi prăjiți.

— N-avem noroc să găsim și noi bucătar ca ăsta se căinează Vairon.

Un altul, descumpănit, înfipt în fața focului, ține în laba lui mare și neagră o bucată zdravănă de vacă conservată, înfășurată în pînza ei.

— Iar un pachet de tifon ! blestemă el scîrbit. Cum să faci să fiarbă porcăria asta, vrei să-mi spui ?

Și se uită îndelung la bucata de carne, dus pe gînduri, așa cum trebuie să fi privit Hamlet craniul lui Yorick. Mă uit după Sulphart. Stă, fluierînd, în marginea curții, cu mintea aiurea, cu privirile rătăcite pe deasupra pădurii desfrunzite.

— La ce te gîndești, Sulphart ?

Rămîne tot visător.

— Mă gîndesc că atunci cînd cu mobilizarea, cînd am plecat din uzină, mi-am lăsat sculele și salopeta la cîrciumarul de peste drum și i-am spus : „Pune-le bine, trec să le iau zilele astea, cînd mă întorc de la Berlin“...

V

Noapte de gardă

E ŞASE ŞI MASA NU-I... NU ZĂU, PREA E din cale-afară.

Pe Sulphart l-au apucat năbădăile. Şi-a scos şi cana şi gamela şi s-a dus de s-a postat la capătul potecii infanteriştilor, pe unde sosesc corvadele. Aşa cum stă cocoţat pe picioarele lui slăbănoage cu moletierele ţepene de noroi uscat, ai zice că e montat pe nişte piloni. Rezemat de tranşee, priveşte, priveşte furios în toate părţile.

— Porcii ăştia de bucătari... Degeaba, cu cît faci mai puţin, cu atît îţi vine să te lenevesti mai tare... Şi mi-e o foame !

Dar nimeni nu-l ascultă, nimeni nu-l plînge. Unii citesc, alţii dorm în vizuina lor, micuţul Belin îşi coase nasturii la manta cu fir de telefon, Hamel mestecă tutun. Ba unul, care tot n-are ce face, priveşte la meterez. Laşitatea asta generală îl scîrbeşte pe Sulphart. Ridică din umeri, se răzbună trăgînd cu piciorul într-o gamelă care zace pe-acolo pe jos şi, poate ca să nu-şi audă maţele chiorăind, purcede la un aspru rechizitoriu în care camarazii, bucătarii şi înaltul comandament sînt făcuţi porci, îndemnaţi la legături incestuoase cu neamurile lor din ascendenţa maternă, şi, cel mai adesea, îndrumaţi să se întoarcă, în grup, pe meleagurile prenatale. Nu i-a pierit nici pofta de zeflemea :

— O să mîncăm, firește... Ciorbă de izmene şi perişoare de c... Şi-n vremea asta, bucătarii se îndoapă, cu ăilalţi măgari.

— Te-ai gîndit să-mi aduci și mie o lumînare și un pac de tutun ?

Cei doi răspund liniștit, monosilabic, cu o mutră ciudată care m-a izbit numaidecît.

— Tifon, ne informează Bouffioux, altă carne nu s-a dat. Am făcut orez cu ciocolată, trebuie să fie grozav... Bidonul cu molan e plin ochi... Scrisorile sînt la el.

Toate astea sînt spuse însă cu o voce nefirească, cu un aer preocupat care-l izbește îndată și pe Vairon :

— Ce-i cu mutrele astea pe voi ? le spune el, amabil... S-a întîmplat ceva ?

Bouffioux bîțîie din cap și fața lui lătăreață, atît de lucioasă încît multă vreme l-am bănuit că se spală cu slănină, izbutește aproape să pară îngrijorată.

— N-avem de ce să fim veseli, răspunde el cu glas scăzut... Poimîine atacați.

O clipă domnește tăcerea : atîta cît să facă inima tic-tic. Unii au pălit dintr-o dată ; cîteva mici ticuri imperceptibile : o nară care palpită, un ochi care se bate. Bucătarii ne privesc, dînd din cap. Ne uităm și noi la dînșii, cu dorința de a le pune spusele la îndoială. Apoi, dintr-o singură pornire, ne strîngem în jurul lor și întrebările încep a curge :

— Ești sigur ? Era vorba că mîine ne vine schimbul ! Nu se poate, baliverne... cine ți-a spus ?

Bouffioux, tare pe adevărurile pe care le aduce, se întoarce, cît se poate de firesc, către secundul său :

— Nu-i adevărat ?

Acela confirmă, cu o voce amărîtă :

— Vă închipuiți că n-o să vă umflăm capul cu asemenea chestii. E cît se poate de adevărat și de sigur.

Broucke s-a deșteptat singur și a ieșit din vizuină. Sulphart a lăsat jos gamela în care se pregătea să pună la încălzit cutia de conserve a lui Gilbert, iar Bréval a împăturit scrisoarea pe care o citea. Nu fără strîngere de inimă, ascultăm.

— La Fismes au venit africanii, explică Bouffioux, e plin satul, toată divizia marocană... La Jonchery au debarcat infirmierii de la divizie, i-au adus cu camioa-

Îl cunosc pe Sulphart și opiniile lui extremiste: „ăilalți măgari" nu poate desemna decît totalitatea indivizilor care nu merg în tranșee, fără deosebire de sex, de costum sau de grad. Pe urmă, se pierde în proiecte de reformă militară, în care se stipulează expres că „toți băieții vor fi bucătari, pe rînd", și că vor fi condamnați „să halească din zeama pe care o fierb ei, nu să se îmbuibe cu cartofi prăjiți, fiindcă doar așa, poate, o să-și mai dea puțină osteneală să gătească pentru ostași". Astfel sună cuvintele unui drept.

Ceilalți însă, cărora încă nu le e foame, n-au cea mai slabă vorbă de încuviințare: Bréval scrie, Broucke sforăie, Vairon fluieră. Definitiv scîrbit, Sulphart tace în cele din urmă, își scoate cuțitul și se apucă să taie în felii noroiul uscat care-i îngreunează încălțările. În clipa asta, un zgomot familiar îl face să-și ridice capul.

— Uite-i !... La masă, fraților !

În zăngănit de crătiți și bidoane, sosea într-adevăr corvada de masă. Bouffioux e în cap, purtînd pe piept o diagonală de pîinișoare înșirate pe o sfoară, cu iahnia într-o mînă și, în cealaltă, cu un bidon de benzină plin cu cinci litri buni de vin.

Toți bucătarii vin după el în monom, încărcați cu oale pe care le cară doi cîte doi, de cîte o prăjină petrecută prin urechi, cu saci de cartofi bucșiți nu se știe cu ce, cu străchini din care picură țărîna, cu găleți din pînză de cort, cu pîinișoare puse ca pe frigare într-un băț, un întreg aparataj rudimentar de negrese care-și hrănesc tribul.

Sulphart a și ochit bidonul pe care-l poartă Bouffioux în bandulieră.

— Mișto, avem ce bea...

Lipiți de pereții coșcoviți sau băgați în vizuine, lăsăm loc corvezii să treacă și facem roată în jurul lui Bouffioux și al ajutorului său, care și-au pus jos povara. Ridicăm cu lăcomie capacele.

— Ce-i de mîncare ?

Toți îl întreabă deodată pe Bouffioux, care se șterge de nădușeală.

— Ai adus poșta ? Am ceva ?

l-a ucis pe Sarrail cu o lovitură de sabie, că mergem la odihnă la Paris, că papa a reușit să impună pacea, sau că observatorul de la antiaeriană a fost împușcat fiindcă era feldmareșal în armata germană. Ăsta n-are milă de la nimeni : e împușcat cel puțin o dată pe lună.

Nu se îndoiește nimeni, mai ales atunci cînd, în preajma unei aprige ciocniri, mesagerul ne informează că o să stăm „la umbră" în urma artileriei, să-i asigurăm spatele. A doua zi ne aflăm îndeobște printre firele de sîrmă ghimpată unde ne batem ca siucșii, dar fiecare are altceva de făcut decît să condamne impostura bucătarilor, iar data viitoare îi credem din nou. De cînd cu războiul, adevărul răsare din crătiți ; cu atît mai bine, de altminteri, pentru dînsul : îi e mai puțin frig decît în celebrul lui puț.

Toate bîrfele și balivernele astea îmi vin una cîte una în minte și mă fac circumspect. Îl mai ascult o clipă pe Bouffioux, care tocmai discută atacul din punct de vedere pur strategic și, cît se poate de politicos, ca să nu-l supăr, îl întreb.

— Ia zi, bătrîne, măcar ești sigur ? Nu-i un pont de bucătărie ?

Leoarcă de nădușeală, geambașul își înghite cuvîntul rostit doar pe jumătate și se oprește uluit. S-ar zice că l-am jignit. Rămîne cîteva clipe cu ochii holbați, cu vorba în gît, prea indignat ca să răspundă. Pe urmă se roșește tot, gata să explodeze...

Ba nu, se stăpînește. Face numai o mutră lungă, se apleacă, își ridică strachina și declară cu demnitatea unui apostol ultragiat :

— E-n regulă, sînt un idiot, tot ce v-am spus sînt vorbe de clacă. Numai că poimîine îl vedeți voi pe dracul.

Vrea să-i dea deoparte pe băieți ca să plece, dar ceilalți strîng rîndurile și, ca să-l rețină, se leapădă, în mod laș, de mine :

— Dă-l încolo !... Spune, frate... Adevărat că batalionul trei rămîne în rezervă ?... De ce tocmai batalionul trei ?... Pe unde pornim ?... Atacăm și la Bois-Carré ?

nele... Se pare că vine din Lorena corpul doi... Și artilerie, frate-meu, niște piese barosane, numai să le vezi...

O întreagă oștire se încheagă din vorbăria lor dezlînată : cavalerie, negri, aviație, infanteriști, geniști. Bouffioux n-ar jura că e adevărat, dar s-ar părea că a venit și legiunea străină : ciclistul casierului a prins o vorbă la telefon. Într-un cuvînt, totul e pus la punct : brancardieri să ne culeagă, preoți să rostească slujbele pentru morți.

O clipă, am rămas zăpăcit, cu zîmbetul uitat în colțul gurii ca un steag de 14 Iulie pe care nu s-a gîndit nimeni să-l ia jos. „Va să zică iar mergem să facem pe cîmpie mii de nebunii ? De, asta e..." Și zîmbetul mi-a pierit de la sine.

Nici băieților nu le vine să rîdă : n-au decît a întoarce capul ca să-i vadă, prin meterez, pe cei de la ultimul atac, zăcînd culcați în ierburile înalte. Nici unul nu-și scoate din buzunar medalionul ca să-l sărute pe furiș, nici unul nu strigă, ca în povești : „În sfîrșit, ieșim din groapă !" În chip de vorbă istorică Sulphart zice doar : „Curvele dracului..." fără să știe nici el cui i se adresează complimentul.

Amuțiți, ascultăm belșugul de vorbe al oamenilor de corvadă care-și trec unul altuia ștafeta. Așază trupele în dispozitiv, instalează artileria, asigură aprovizionarea, studiază sosirea rezervelor... Și vorbesc, vorbesc...

Ba dau chiar atîtea amănunte, încît începe să mă încerce o ușoară îndoială. Prea am auzit multe ponturi de-astea cumpărate cu o credulitate de piele-roșie pe lîngă cratițe de bucătarii care ni le vînd pe urmă seara în tranșee, împreună cu ciorba și cu fiertura de orez.

Dimineața, la aprovizionare, fac schimb de știri, culese din cele mai tainice izvoare : ce-a înțeles anapoda biciclistul casierului, ce i s-a părut unui telefonist că a auzit, ce i-a spus vizitiului colonelului un planton de la brigadă. Toate astea vin asamblate și comentate, se presupune, se deduce și se mai și inventează cîte puțin, ca să sune mai bine. Și cu asta raportul bucătarilor e gata. Iar seara, băieții din tranșee află că a murit Kronprințul, că regimentul pleacă în Maroc, că Joffre

Trag de el cu amîndouă mîinile, ca niște mișei care se agață de sutana sfîntului Vincent de Paul. Din pură mărinimie, Bouffioux se învoiește pînă la urmă să vîndă ultimele ponturi și, practicînd iertarea ocării, își informează camarazii, „dîndu-l încolo pe dobitocul ăla". Dobitocul ăla sînt eu.

Nu mă jignesc, mă trag deoparte și mă pun în patru labe, ca și cum mi-aș cere iertare. Ei bine nu, trebuie să-mi respect uniforma. Mă strecor cu capul înainte în vizuină și bîjbîi în raniță după o cutie de conserve. Îmi scot spirtiera cu alcool solid, gamela plină cu apă murdară pe care o păstrez cu grijă de ieri dimineață și, instalat pe un sac cu pămînt, îmi prepar un bain-marie.

Aplecat peste flacăra albastră, îmi iau o figură preocupată, ca să-i duc pe băieți, dar îl ascult cu fățărnicie pe geambaș, care vorbește într-una. Ca să mă umilească, își amintește cîteva amănunte de care uitase, aduce noi și noi precizări, în stare, fiecare în parte, să mă facă praf. Ca un refren, repetă într-una :

— Or fi și astea tot flecăreli, ai ?...

Atîta certitudine sfîrșește prin a mă tulbura. Și dacă o fi adevărat ? n-au aerul că glumesc. Cu capul în piept, îi urmăresc pe furiș pe deasupra gamelei în care apa a început să cînte. Toată căprăria e adunată roată în jurul lui, cuprinsă de frămîntare. Singur Demachy rămîne calm și-i ascultă ciorovăindu-se cu zîmbetul lui obișnuit, ironic, puțin amar, un zîmbet de copil răsfățat căruia nu-i mai place nimic.

Văzîndu-mă că încep să mănînc, băieții își amintesc că-i așteaptă masa.

— Are să se răcească, observă Broucke.

Și își umple gamela, plină încă, de fasole sleită pe fund, de la iahnia precedentă. Urmîndu-i exemplul, își iau toți cîte o porție zdravănă. Pe urmă, strînși roată în jurul lui Bréval, întindem să ne toarne vin. În vreme ce acesta ne măsoară, meticulos, la fiecare, partea lui de scursori, Sulphart ascultă bidonul cu rachiu și scoate un strigăt jalnic, de suferință și indignare :

— Drace ! Nici măcar nu e plin...

Ridicînd apoi bidonul ca pe o zdrobitoare mărturie, urlă :

— Ăsta-i trăscău pentru doișpe oameni, în ajun de atac ? Poate vreți să știți cine-l bea în sănătatea noastră... N-au decît ! să poftească să ceară voluntari, au să ia de pe jos.

— Asta-i rația, îi răspunse răspicat Bouffioux. Nu-i un bidon plin de căprărie.

— Nu zău, ia mergi de vezi la castel, la masa ofițerilor, nu-și are fiecare ocaua plină ? Așa vrei să-i belim pe nemți ? Mai du-te și te plimbă ! Uite, nu-mi trebuie rachiul lor, n-au decît să și-l bage în c...

Și aruncă scîrbit bidonul pe meterez, după ce s-a asigurat că n-are să-i sară dopul. Cazanele sînt goale, castroanele linse ; Bouffioux și ajutorul lui își strîng sculele, luînd cu ei și cîteva cărți poștale scrise în grabă.

— La revedere, băieți, ne urează grăsanul de bucătar... N-aveți teamă, are să fie pleașcă de gloanțe, pentru fiecare... Ce vă doresc la toți, e cîte o rană de-aia mică și frumușică, cu trei săptămîni de spital...

Urările astea, rostite cu glas blajin, îl fac pe Fouillard să tresară. Cu o căutătură rea, se uită la geambașul cel rotofei, care i-a moștenit locul.

— Tu n-o să ai parte de rana aia frumușică, îi strigă el, cu o voce gîjîită, de ofticos. Mai ai nas să vorbești de atac, tu care te-ai tot tras la umbră, căcăciosule !

Bouffioux s-a întors :

— I-ascultă-mă, băiețaș... Să trebuiască să merg la atac, nu mi-ar fi mai frică decît ție... Am făcut retragerea, ce dracului !

— Ai făcut-o, la dosul unui camion.

— Ai început să vorbești murdar, i-o reteză celălalt, am terminat, cu tine nici nu mai discut.

Fudul nevoie mare, zice încă o dată „Noroc bun, băieți" și se încolonează în procesiunea bucătarilor, care face calea-ntoarsă pe cărarea infanteriștilor. Ca niște cai de birjă scufundați în sacii cu nutreț, băieții și-au aplecat capetele peste gamele ; cîteva clipe nu se mai aude decît un zgomot de clefăituri.

— V-a rupt gura, ce mai, rîde nea Hamel, tot îndopîndu-se cu orez cu ciocolată.

— Nu vorbi prostii, îi răspunde Fouillard, cu barba-i rară năclăită de ciorbă. Îmi zbîrnîie și mie în cap că o să atacăm.

— Ei și, dac-om ataca, om ataca, izbucnește Gilbert. Nu toate gloanțele omoară.

Stînd pe vine în gaura lui ca într-o baracă, micuțul Belin aprobă :

— Nici nemții nu mănîncă oameni. Nu e cazul să ne amărîm dinainte.

La ceasul ăsta, știrea e cunoscută în toată tranșeea; cu strachina în mînă, toți trăncănesc, și zvonurile umblă din căprărie în căprărie. Cică vin în noaptea asta pionierii, să pregătească scările de atac. Am auzit că se instalează tunuri de 37 și aruncătoare de bombe... Compania întîi o să dea o patrulă numeroasă.

Toate astea încep să mă clatine și totuși, în vreme ce-mi împart brînza cu Gilbert, încerc să-l conving că nu vom ataca. Sulphart răcnește, cu gura plină. Nu se mai gîndește la atac, ci doar la nedreptățile ce-l înconjoară. Își șterge strachina cu un smoc de iarbă și veștejește infamia Marelui Cartier General care favorizează în chip nedemn pe „șuții din batalionul trei care nu mișcă niciodată un deget", în vreme ce combatanților nu le dă nici rachiul la care au dreptul. Îi zbiară în nas lui Bréval, în clipa aceea singurul gradat, totuși nevinovat de această tăgadă de dreptate, și ca să-i închidă gura, trebuie să se scoale și să vină la dînsul sergentul Berthier.

Ne răspîndim în tranșee ca sătenii pe uliță, după masa de seară. Băieții vorbesc, discută, se enervează. Cineva mă strigă :

— Jacques !

E Bouland, unul din bicicliștii colonelului.

— Ei ?

— E adevărat ; atacăm... Am fost să ridic de la aprovizionare două mii de trabucuri.

Am căscat ochii mari. Ce face?... trabucuri, trabucuri cu inel? De rîndul ăsta sînt sigur, atacăm fără îndoială.

Hamel, căruia, cu mintea lui, nu-i sînt accesibile deducţiile prea subtile, a priceput totuşi şi el.

— Avea care va să zică dreptate iuda ăla de bucătar, oftează el.

Apoi, fiindcă înţeleptul nu trebuie să ia în seamă decît partea cea bună, în cele mai aspre împrejurări, adaugă:

— Tu nu fumezi, aşa că-mi dai mie raţia ta, da? Să n-o dai la altul.

Dus pe gînduri şi nu fără o strîngere de inimă, mă apropii de camarazi.

Suit pe bancheta de tir, Vairon priveşte prin meterez cîmpia întinsă şi pustie, ciuruită ferfeniţă de găuri de obuz, unde s-a frînt ultimul atac. Se pot număra morţii, risipiţi în iarba galbenă. Au căzut în poziţia în care şarjau, cu fruntea înainte; unii, doboriţi în genunchi, par şi acum gata să sară. Mulţi poartă pantalonii roşii de la începutul războiului. Unul, rezemat de un mic stog, cu mîinile crispate, îşi ţine mantaua deschisă ca pentru a ne arăta gaura care l-a ucis. Vairon îi priveşte îndelung, visător, neclintit şi şopteşte:

— Aşadar, va trebui să mergem să-i întărim pe băieţii din faţă.

*

Sînt de gardă în schimbul doi, aşa că intru în bordei să mă odihnesc puţin; Bréval e de mult înăuntru, scrie. Lungit pe pînza de cort, cu mîinile sub ceafă, Gilbert visează. Îmi fac rostul de dormit, cu raniţa căpătîi, şi mă culc. Nu se mai aud decît respiraţiile noastre regulate şi, în trunchiurile din plafon, chiţăitul ascuţit al şobolanilor.

Goniţi degrabă de frigul care se lasă o dată cu seara peste tranşee, băieţii intră înăuntru. Se mai aprinde o lumînare, cu mînerul unei baionete drept sfeşnic; s-au aşezat de jur împrejurul luminii şi unul

din băieți dă o bancă. Partida se curmă însă repede : n-are nimeni chef, în seara asta.

— Bănuiam eu c-o să atacăm, spune, cel dintîi, Lemoine.

Înfrigurarea din primele clipe s-a domolit ; acum vorbesc despre atac resemnați — aproape cu nepăsare.

— Ce, nu luăm noi pădurea ? izbucnește Broucke, care încă n-a adormit. Am făcut noi altele, mai ceva...

Bréval și-a lipit plicul. La lumina lumînării, îi văd tremurînd bărbia slăbănoagă.

— Măcar de ne-ar trimite pe urmă acasă, oftează el.

Acasă ! Să ne întoarcem acasă !... Toate chipurile se luminează dintr-o dată, și gurile rîd ca ale copiilor cînd le vorbești de Crăciun.

— Ia spune, Lemoine, întreabă Sulphart așezat pe meterezul de lemn alb care-i slujește de scăunel, dacă ar fi să-ți spună cineva : „Poți să te întorci acasă, dar să faci drumul de-a-ndăratelea, cu un trunchi zdravăn de copac în spinare, cu sacul plin și desculț", te-ai duce ?

— Ba bine că nu, primește Lemoine, fără nici o șovăială... Dar tu, dacă ți-ar spune „Gata, pentru tine războiul s-a terminat, cu condiția să nu mai pui în gură picătură de vin sau de rachiu toată viața", ce-ai zice ?

Sulphart meditează cîteva clipe : în sufletul lui se duce desigur o crîncenă luptă.

— Hm... Dar cidru tot aș putea să beau, nu ?... Și apoi, pe șest, nu m-ar împiedica nimeni să mai dau pe gît cîte un rom mic. Aș zice „da".

Iată-i dar lansați în cele mai fantastice supoziții, în cele mai absurde ipostaze, care, vreme de ceasuri întregi, le dau sămînță de vorbă și-i leagănă în speranțe de basm. Cutia e deschisă : visele cele mai fantasmagorice își pot lua zborul. Își imaginează niște tîrguri imposibile, niște condiții stupefiante pe care generalul vine personal să li le propună în schimbul — negustorie cinstită — liberării lor. Și oricît de formidabile ar fi aceste condiții, sînt fără excepție primite.

Din supoziție în supoziție, ajung să-și ofere cîte un mădular, să-și jertfească o bucățică de piele ca să-și

scape restul. Fiecare își alege rana : un ochi, o mînă, un picior.

— Eu, zice scărpinîndu-se Broucke, eu mi-aș da piciorul stîng... N-am nevoie de piciorul stîng ca să lucrez acolo la tocitoare... Și-apoi, mai bine să te-ntorci olog decît să nu te întorci de fel.

— Ba eu unul aș prefera să rămîn fără un ochi, zice Fouillard. La urma urmei ce-ți trebuie, mă rog, doi ochi ? Vezi la fel de bine cu unul singur... Ba chiar mai bine, ca probă că închizi un ochi ca să ținteşti mai bine.

Discută cu nădejde și temei, susținîndu-și fiecare preferințele și, fără vorbe mari, taie în carne vie, într-a lor, își disecă pe îndelete trupul, membru cu membru, alegînd gospodărește locul.

— Nu, frate, ochiul e ochi, zice Sulphart, care are principii. Un picior paradit la fix, asta-i exact ce trebuie. Numai că dacă stai să aștepți brancardierul, poți să fii sigur că dai ortul popii acolo la grămadă. Eu unul uite cum aș face.

Ia două arme cu chiulasele înfășurate în flanelă și, cu crosa subsuoară, slujindu-se de ele ca de cîrje, începe a țopăi prin bordei, cu un picior rupt, gemînd cu glas ascuțit :

— Aoleu ! Aoleu !... Lăsați-mă să trec, fraților...

A pus cu migală totul la punct în scena evacuării, pînă și tonul, schelălăit și plîngăreț, cu care țipă. Dar toate astea n-au darul să-l convingă pe normand, care se încăpățînează :

— Tot un picior e mai bine.

— Uite ce e, zice nea Hamel, eu nu le dau nici picior, nici deget, nimic... Și neamțul care o vrea să mă doboare, s-o facă dintr-un foc, altminteri îl belesc eu, ca pe ăla de la Courcy.

Amuțesc cu toții, duși pe gînduri. Se și văd oare alergînd pe cîmpie, cu capul în piept, cu spinarea încovoiată sub șuierul morții ?

Sulphart și Vairon vorbesc încet între ei :

— Eu am dibuit o groapă de obuz, lîngă pîrîu... Dacă văd că atacul dă chix, mă bag acolo înăuntru și aștept să se lase seara.

— Dacă le umflăm tranșeele, o să fie oleacă de sfîrîială... De mult îmi doresc un binoclu nemțesc sau un pistol... După Montmirail, am luat douăzeci de mardei, pe unul de la un automobilist.

Bréval, care sta bosumflat pe gînduri, se hotărăște și el să deschidă gura :

— Cum ne-cum, zice desfășurîndu-și moletierele, toți nu ne-ntoarcem...

Lîngă el, Broucke își scoate ghetele.

— Știi că e oprit să te descalți, îi spune el. Dacă e vreo alarmă ?

— Plec în ciorapi, îi răspunde molcom normandul, culcîndu-și pe raniță căpățîna împodobită cu o claie de păr bălai.

Hamel și Vairon, care au gropi individuale, ies din bordei și, pe sub foaia de cort pe care o ridică, pătrunde un crîmpei de noapte rece și neagră.

— Are să pișie iar la noapte, îmi spune Fouillard, îndesîndu-și în cap gluga de lînă. Mă trezești, da ? pornim amîndoi.

Nu vreau să adorm : abia aș apuca să închid ochii. Îmi iau sacul de cartofi și-mi strecor picioarele înăuntru, să le adăpostesc de frig. Pe urmă, cu pătura trasă pînă peste nas, cu mîinile subsuoară, privesc visător cum pîlpîie, stingîndu-se, lumînarea. Deslușesc vocea lui Sulphart, pe care o furie neputincioasă nu-l lasă să doarmă.

— Ce mă scoate din sărite, îi explică el micuțului Belin, e că mă duc să crăp ca să cuceresc trei prăpădite de ogoare cu sfeclă care n-aduc nici un folos... Ce le trebuie pădurea aia a lor, aflată într-o vale ? Numai de-ai dracului o fac, ca să ne trimită pe lumea cealaltă, aia e !...

Monologul roșcovanului îl leagănă pesemne pe prichindel ca un cîntecel de adormit copiii. Răspunde, cu o voce somnoroasă :

— Prea vrei și tu, mă, să le înțelegi pe toate.

Celelalte voci au mai bîzîit cît au bîzîit pînă au amuţit. Acum dorm toţi. Sprijinit într-un cot, îi privesc, deslușindu-i anevoie ; mai mult îi ghicesc. Dorm nebîntuiţi de vise, la fel ca în fiecare noapte. Respiraţiile li se împletesc : răsuflări greoaie, de muncitori cu palma, șuierături de bolnavi, suspine egale de copii. Pe urmă parcă nici nu-i mai aud, respiraţiile se topesc şi ele în beznă. Ca şi cum ar fi murit... Nu, nu mai pot să-i văd dormind. Prea seamănă cu celălalt, somnul ăsta copleșitor care pune stăpînire pe ei. Chipurile astea destinse sau crispate, feţele astea pămîntii, le-am mai văzut de jur împrejurul tranșeelor, şi trupurile la fel stau, cînd îşi dorm somnul de veci pe cîmpiile pustii. Pătura cafenie e trasă peste ei ca în ziua cînd doi camarazi au să-i ridice, ţepeni. Morţi, toţi niște morţi... Şi nu îndrăznesc să adorm, de teamă să nu mor ca ei.

Deodată, Bréval se trezește, ţipînd răguşit, şi se ridică buimac. Rămîne o clipă așezat, rezemat în braţele încordate, nedesprins încă din visul lui urît. Se silește să rîdă.

— Zău așa, se făcea că nemţii...

O voce bombăne. Ceilalţi nu s-au deșteptat.

— Da' ce, n-a stins nimeni lumina ? Despre mine, las' să ardă...

Se întinde, se ghemuiește, adoarme la loc. Mucul de lumînare luminează deodată bordeiul cu o flacără mai puternică, ultima... E întuneric beznă.

Îi invidiez acum. E foarte bine aci, la adăpost, cu picioarele la cald, cu mădularele destinse. Să dormi... şi poimîine ? La naiba ! mai e pînă atunci...

. . . . . .

Cineva a dat deoparte pînza de cort :

— Jacques... Fouillard... Hai, mă, că e tîrziu.

Ce repede trece vremea !... Îl zgîlţîi pe Fouillard, care mîrîie ceva, mîinile ne bîjbîie după puști. Ieșim. Ce frig e ! Camaradul care m-a trezit clănţăne din dinţi, cu pătura în cap.

— Ceva nou ?

— Nimic... Trebuie să iasă o patrulă... Bună seara.

Nu se vede nimic ; în tranşeea întunecată, nu mai ştii care sînt gabioanele şi care santinelele somnoroase. Îmi strecor puşca în meterez. Trei ore am de stat aici...

Peste parapet nu se vede la zece paşi. Privirea iscodeşte bezna pînă la reţeaua încîlcită ai cărei stîlpi se clatină, pe urmă se pierde. Zăpăcit, privesc fără a vedea. Privesc noaptea şi mi-e frig. Un frig care îmi alunecă de-a lungul braţelor ca un vînt de gheaţă, ce mă pătrunde. Încep să ţopăi cînd pe un picior, cînd pe celălalt şi strîng bine pătura pe mine.

Cînd ieşi din bordei, frigul te muşcă de bărbie, te înţeapă la nas ca o priză de tutun, e chiar nostim. Pe urmă se înrăieşte, îţi ronţăie urechile, îţi chinuie vîrfurile degetelor, ţi se strecoară prin mîneci, prin guler, prin carne, se face o bucată de gheaţă care-ţi degeră şi măduva oaselor. Tremuri şi ţopăi.

Se aude apropiindu-se un tropăit, un zăngănit de arme. E patrula care se pregăteşte să iasă. Băieţii au la gît nişte foarfeci uriaşe, precum clopotele la gîtul vacilor elveţiene.

— Ne-am învîrtit, spune, căţărîndu-se, cel din frunte : trebuie să aducem fiecare cîte un căpeţel de sîrmă nemţească, să vadă că am fost acolo... Ce-o să ne pată sufletul...

Escaladează greoi parapetul, caută rampa de ieşire şi se îndepărtează, cu spinările încovoiate. Peste groapa noastră întunecată se aşterne din nou liniştea. Cîteva santinele vorbesc pe şoptite. De după o foaie de cort răzbate un firicel de lumină : pesemne fierbe cineva nişte vin.

Se aude venind din bordeie respiraţia celor adormiţi : ai zice că toată tranşeea geme ca un copil bolnav. Rebegit de frig, încep iar să ţopăi ca un urs în faţa meterezului negru, fără alt gînd decît la scurgerea ceasurilor. Nas în nas, cu braţele încrucişate, băieţii ţopăie greoi, trăncănind între ei, sau bat, ritmat, din picioare. Noaptea se însufleţeşte datorită acestui zgomot cadenţat. Pe drum, pe cărare, pămîntul îngheţat răsună sub toţi bocancii ăştia cu ţinte. Toată tranşeea dansează,

în noaptea asta. Tot regimentul dansează, acum, în ajun de atac, ba toată oștirea dansează, dansează Franța întreagă, de la munte pînă la mare... Ce frumos comunicat pentru mîine !

Ostenit, mă opresc. Rezemat în coate de parapet, îmi zboară mintea la fel de fel de lucruri... Apoi îmi cade capul în piept și tresar... Ei, comedie, era cît p-aci să adorm ! Mă uit la ceasul de pe mînă : încă două ore. Simt că n-am să pot rezista pînă la douăsprezece, nu, în nici un chip n-am să pot. Ascult, cu pizmă, sforăiturile unuia care, „le soilește" în gaura lui. De m-aș putea strecura lîngă dînsul, pe paiele călduțe, cu capul pe perna lui din saci cu pămînt, și să dorm... Numai la gîndul ăsta, o dulce toropeală îmi închide ochii...

Haida-de, să fim serioși... Mă scutur și mă silesc să privesc în gaura cea neagră a meterezului, prin care nu se vede niciodată nimic. Și prea e liniște, nici măcar un obuz ; s-ar zice că germanii au plecat.

Poc ! O plesnitură scurtă, un foc în liniile nemțești. Pe urmă altul, numaidecît după el... Băieții care, la meterezele lor, visau cu ochii deschiși tresar. Ascultăm, cu sufletul la gură. O clipă de tăcere, apoi cîteva focuri trase în neorînduială, și rafala se întinde, răpăind.

— Trag în patrulă !

O rachetă inamică își trasează linia albicioasă și explodează. Alta șuieră în dreapta, alta pe urmă în stînga, și ochii lor pătrunzători, legănați de vînt, iscodesc cîmpia trezită din somn. Nici o mișcare, ai noștri s-au adăpostit.

În fața noastră, toată linia germană trage : gloanțele trec miorlăind pe deasupra tranșeelor, foarte jos, cîteva plesnesc parapetul, ca niște lovituri de bici. Și peste zgomotul ăsta de împușcături stăruie, exasperant, țăcănitul regulat al unei mitraliere. Păzea ! O rachetă verde ! nemții cer artilerie. Așteptăm, ceva mai încovoiați în spatele meterezelor.

Cinci focuri izbucnesc, în snopuri roșii, cinci șrapnele perfect cadențate. Licărirea lor bruscă luminează spinările rotunjite și capetele plecate în piept. Cîteva obuze percutante și fuzante explodează, împrăștiate,

pe cîmpie. Cîteva minute de larmă și, fără nici o noimă, totul amuțește ; tunul și-a potolit mînia. Împușcăturile au încetat și ele.

— Nu trage nimeni... transmiteți. Patrula e afară, comandă o voce.

— Nu trage nimeni, transmiteți.

Ordinul sosește, trece, se îndepărtează. Stăm la pîndă, ascultăm... Poc ! La cîțiva pași, un foc sfîșie tăcerea. Ce-i cu ăsta, e nebun ? Poc ! Încă unul...

— Nu trageți, pentru Dumnezeu ! strigă sergentul Berthier, care a ieșit din bordei. Se întoarce patrula.

În clipa aceea, aud tremurînd o voce în beznă. Ba nu, ce face, cîntă ?... Chiar așa, e un cîntec !

Vreau să mă întorc în Normandia, acasă...

În spatele meu, Fouillard rîde. Și rîd și eu fără să vreau, cu inima strînsă. E tragică și burlescă romanța asta biiguită în beznă. Vocea se apropie și-și conține cîntecul :

— Nu trage... Verneau, de la a patra... Patrula.

Altul însă, mai încolo, reia refrenul, cu o voce înfundată :

acasă,

În țara unde m-am născut...

Și mai încolo, se aude un al treilea, care fluieră, pierdut în noianul de întuneric :

Tot înainte, Normandia mea iubită.

Pretutindeni, pe ogoarele întunecate, se aud la firul ierbii voci care fredonează în surdină și fluierături timide. Parcă s-ar întoarce de la chef : e ceva frapant și bufon. Pentru a preveni o stratagemă a germanilor, care s-ar fi putut să afle parola, s-a ordonat patrulelor să cînte cîntece populare, ca să-i recunoaștem. Și pe brînci printre sfeclele uscate, tîrîndu-se, băieții cîntă.

Vocile lor gîtuite dau tîrcoale dincolo de hăţişul de ghimpi ; caută rampa de ieşire.

— Pe aicea, fraţilor !...

Unul sare în tranşee.

— N-a dibăcit pe careva ?

— Habar n-am... Ne-au auzit, ticăloşii. Nu-i de mirare, cu porcăriile astea ale lor de foarfeci care se aud de la o poştă.

Alţi cîţiva îşi dau drumul în gaura noastră, cu armele în mîini. Se deslueşte un grup întunecat, care înaintează încetişor.

— Nu trageţi ! Un rănit.

Pe deasupra parapetului, le întindem mîna. Îşi coboară anevoie camaradul care geme. E încovoiat, ca frînt în două, lovit în şale.

— Am mai lăsat unul lîngă pîrîu... Un glonte drept în cap. Jos mai trăgea, mă, mitraliera aia a lor !

Se aude fredonînd o voce rătăcită. În cele din urmă se apropie. Un salt în tranşee. Pe urmă gata.

— Atenţie, s-a întors toată lumea, transmite Berthier.

— S-a întors toată lumea, repetă santinelele.

Într-un bordei, în spatele meu, aud glasuri :

— Cu patrula asta, au să miroasă ceva... Iar rămînem de fraieri... Şi batalionul trei, de ce nu atacă, mă rog ?

Abia mai ascult, amorţesc. Încă un ceas şi un sfert... Dacă număr pînă la o mie, tot are să treacă un sfert de oră. Pe urmă nu-mi mai rămîne decît o oră de făcut.

Mă trage însă la somn, pomelnicul ăsta stupid de cifre. Ca să rămîn treaz, mă silesc să mă gîndesc la atac, la goana nebună peste cîmpie, la lanţul de oameni care se sfarmă verigă cu verigă ; vreau să-mi fac singur spaimă. Dar uite, nu pot. Mi-e greu capul şi nu mă mai ascultă. Toropită, mintea mi se pierde, împleticindu-se într-o visare fără nici o noimă.

Războiul... Văd ruine, noroi, șiruri de oameni dăulați, cîrciumi unde se bate lumea pentru un chil de vin, jandarmi gata să intervină, trunchiuri de copaci ciopîrțite și cruci de lemn, cruci, cruci... Toate astea defilează, se învălmășesc, se topesc una într-alta. Războiul...

Am impresia că toată viața are să-mi fie covîrșită de această cumplită mîzgă, pe care, spîrcuită, memoria mea n-are s-o poată uita nicicînd. N-am să mai pot nicicînd privi un falnic copac fără a-i evalua greutatea trunchiului, o coastă fără a vedea, în contrapantă, tranșeea, un oger în paragină fără a căuta pe el cadavrele. Cînd are să lucească în grădină vîrful unui trabuc, am să strig poate : „Stinge, dobitocule, că ne repercazĭ pe toți !...“ Nu zău, tare am să mai plictisesc lumea, cînd oi îmbătrîni, cu amintirile mele din război !

Dar am să apuc oare să îmbătrînesc ? Cine știe... Poimîine... Ce mai sforăie, băftoșii ! Un cotlon cu paie undeva, oriunde-o fi, o pătură, asta-i tot ce-mi mai doresc. Să dorm...

La jumătatea drumului dintre vis și veghe, mintea mea șovăitoare schițează o idilă burlescă, un fel de vis inconștient pe care nu-l pricep. M-am întîlnit cu fata la intrarea în cantonamentul ei și, arătîndu-i cu un gest autoritar cîmpia, îi fixez locul de întîlnire.

— Drept înainte, la o mie două sute de metri, e o căpiță de fîn... La doi pași în stînga, un copac cu coroana rotundă...

Și fata, cu călcîiele lipite, îmi răspunde salutînd militărește :

— ...'les să trăiți !

Ce frig e !... Și ce întuneric !... De ce sîntem, oare, cu toții, aici ?... E stupid. E trist. Capul mi se lasă, cade... Mă tem să n-adorm... Am adormit...

VI

Moara fără aripi

AM REGĂSIT FERMA AȘA CUM O LĂsasem duminică, înainte de atac. Ai zice că cele patru companii acum au trecut islazul, în drum spre tranșee, că dulăul care se zbenguie aleargă după o tabacheră. Nimic nu s-a mișcat de la locul lui.

Pe aici ne-am dus, pe drumul ăsta plin de noroi crăpat. Cîți s-au întors ? Mai bine să nu mai numărăm...

Intru iar în odaia cea mare, care mai miroase încă a mîncare, și mă așed la fereastră, pe scaunul *meu*. Iată, sînt aici toate : castronașul *meu*, saboții *mei*, sticluța *mea* de cerneală. Ce plăcut e să dai iar de lucrușoarele astea ale tale, de toate nimicurile astea familiare, pe care ai fi putut să nu le mai vezi niciodată.

Sînt ursit pentru fericire ; viața merge mai departe, cu noi termene de speranță. Un fel de aprigă bucurie îmi picură în suflet. Alții ca alții ; eu văd cerul, aud apa susurînd ; și inima mi-e plină de pace, ea care atît de tare a bătut.

Ce dur e omul, cu toate suspinele lui de milă, ce ușoară i se pare suferința altora, cînd a lui nu există ! Privesc totul cu ochi reci. Grămada de băligar, umedă și lucie, stă rezemată de zid, astfel încît, dinăuntru, se vede la înălțimea ferestrei cocoșelul cel negru învăluit într-un abur subțire și albastru. Pe pietrele cenușii ale staulului, cîteva gloanțe rătăcite au lăsat urme ca niște cicatrice albe. În mijlocul ogrăzii, puțul cu ghizdurile lui vechi și cu cele trei ziduri înverzite... Cum, nu s-a

isprăvit încă, acolo? Parcă iar se aude tunul. Cine ne-a schimbat? Cei de la 148. Bieții băieți!...

Apa pîrîiașului curge susurînd prin fața fermei. Străbate băltoaca fără să facă nici o dîră și scapă sărind din piatră în piatră, pînă la roata putredă a morii, pe care un pisoi mare se face că doarme.

Stoluri de porumbei se duc și vin, foșnind din aripi, mîngîind zidurile cu umbrele lor iuți; gîștele se plimbă, grave, în trupă, umblînd, gîgîind și tăcînd laolaltă. Doi viței, unul bălțat cu negru, celălalt cu roșu, se hîrjonesc făcînd, greoi, grații de cățelandri, iar prepelicarul cel mare, lătrînd într-una, își trece vremea speriind găinile. Nu înțelege nici unul nimic. Doar măgarul care-și mestecă pe îndelete fînul, demn cum nu se mai află în tunica lui de noroi uscat, ascultă cu o ureche. Din cînd în cînd, cu un pai în dinți, se oprește din mestecat, își saltă capul lung și visător și ascultă cum bubuie tunul.

Ce tărăboi a mai fost, duminică, în curte, cînd s-a împărțit trăscăul — o cană la doi inși! — și s-au dat trabucurile, trabucuri scumpe, boierești, cu inel! Zău că nu s-a mîncat prost.

— Și dacă mi-or face nemții autopsia, n-au să mă prindă cu bărdăhanul gol, spusese lunganul de Vairon, cu obrajii roșii și cu centura desfăcută.

Aici, în grajdul ăsta cu acoperiș țuguiat de șindrilă, ne îngrămădisem sacii. Sînt încă acolo, aproape toți, osuarul unui întreg batalion. Un tragic maldăr de unelte ruginite, de efecte, de saci spintecați, de cartușiere, de raniță. Pe ici pe colo cîte o rufă, care s-a umplut de noroi. O pîine neîncepută, un gît de sticlă răsărind din te miri ce, cîte un pachet de scrisori, cartonașe colorate și atît de nătînge încît îți vine să plîngi... Involuntar, citesc, fără să mă aplec, numele: le cunosc pe toate...

Asta e vesta lui Vairon. O lăsase aici de teamă să nu-i fie prea cald. Am scotocit tot, ne-am împărțit ciocolata și conservele de carne și am înnodat în cîte o basma actele și bietele nimicuri care se trimit celor

de-acasă : moșteniri de la un ostaș. O fotografie a căzut pe jos : o mămică în rochie de duminică, cu un bebeluș gras pe genunchi. Cămăși încă nedespăturite, pachete de tifon, o pipă. Și, rătăcită în jalnica harababură, o perniță de mătase, o perniță frumoasă și trandafirie, adusă acolo cine știe cum de cine știe cine.

Pe legea mea, strașnic mai bubuie...

E ceva ca un tren lung în plină cursă, un zgomot îndepărtat de furtună care tună, apropiindu-se. Pe urmă încep a răpăi împușcăturile, toată zarva unui atac dezlănțuit.

Speriat, se întoarce cel dintîi acasă cîinele, cu coada între picioare. Pe urmă păsările înspăimîntate, pe urmă cei doi viteluși, brusc nedumeriți că se pomenesc singuri în ogradă. Măgarul nu s-a clintit din loc. Visător, rămîne mai departe lîngă fînul lui. Din cînd în cînd ciulește urechile, dă capul pe spate ca și cum s-ar pregăti să ragă ; pe urmă, plin de dispreț pentru bubuiturile astea pe care le cunoaște, se apleacă înțelepțește, trage o gură de fîn și, cu capul în jos, mănîncă...

*

Nu-mi plac oamenii din satul ăsta. În ochii negustorilor nu facem nici cît banii pe care ni-i fură. Ne privesc cu un soi de scîrbă ori de teamă și cînd ne înghesuim în prăvăliile lor, fiecare cu hîrtia de cinci franci în mînă ca să fie servit mai repede, țipă mai tare decît dacă ar fi năvălit prusacii să-i prade.

Cît a fost regiunea ocupată de nemți, ne spun femeile, erau mai puțin fuduli. De fugit n-au vrut să fugă, din pricina mărfurilor. Dar cînd s-au retras și ultimii francezi — niște vînători pedeștri care au rezistat o după-amiază întreagă, ascunși în cimitir — i-a cuprins panica. Ascundeau tot : rachiuri, conserve, bani mari, iar femeile oftau, în vreme ce bătrînii săpau în grădină gropi în care să-și vîre avutul.

Învățătoarea — o femeiușcă aprigă, cu obrajii palizi, pe care oamenii n-o iubesc fiindcă se piaptănă cu

părul lins și cărare la mijloc — închisese ferestrele școlii și coborîse drapelul în bernă. Grăsanul de Thomas, băcanul și negustorul de vin de la *Lion d'Or* venise însă într-un suflet la ea, cu cîteva țațe după el, să o silească să scoată drapelul din pricina căruia „tot ținutul avea să fie trecut prin foc și prin sabie".

Femeiușca încercase să-l înfrunte :

— Nu ești primar, nu ești nimic. Nu primesc ordine de la dumneata.

— Ordine ne-ordine, ai să faci și dumneata ce fac toți, se înăbușea băcanul, care se și vedea împușcat la tejghea. Eu îți ordon.

— În numele cui ?

— Mă privește, în numele regelui Prusiei, dacă poftești !

Bîlbîindu-se apoplectic, cu ochii mai-mai să-i sară din cap, speculantul bătea mînios cu pumnul lui greu în biroul învățătoarei. Fusese nevoită să cedeze.

Cu groaza în inimi, unii ascunși în case, alții înșirați pîlcuri-pîlcuri de-a lungul drumului, țăranii priviseră cum trec primele batalioane de bavarezi, care răcneau plini de veselie „Paris ! Paris !" de parcă aveau să-l prade chiar mîine. Întîi sosise o mașină, plină cu ostași înarmați. Țîncii zburdau de jur împrejur, țipînd și strîmbîndu-se.

— Nu vă mai astîmpărați, odată, draci împielițați ! le striga o bătrînică, decana ținutului ; au să creadă că vă strîmbați la ei.

Și le trîntea niște saluturi de mătura pămîntul cu panglicile lungi și negre ce-i împodobeau boneta de duminică.

Germanii rîdeau și le aruncau copiilor mîini pline de bomboane, furate de la Reims. Vreme de cinci zile, ținutul fusese ticsit de bavarezi și de prusaci. Luaseră cu dînșii trei ostateci pe care nu-i mai văzuse nimeni ; cel mai bătrîn fusese, ziceau unii, împușcat la o leghe de acolo, la drumul mare, fără nici un motiv, în chip de exemplu.

— Și plăteau cinstit, porcii, povestea grăsanul de Thomas. Ofițerii achitau cu bonuri, dar oamenii din trupă ne dădeau bani buni franțuzești.

Cu banii ăștia — ai prizonierilor, ai răniților, ai morților noștri — băcanul își umpluse lada și astfel coborîse în dugheana lui belșugul pe care noi i-l tot spoream.

În ziua atacului, nu mai rămăsese în sat nici un ostaș, așa că își putea și el îngădui o clipă de răgaz. Ar fi vrut să meargă la pescuit, dar în locul unde se termină Le Chemin des Vaches, îl opriseră santinelele. Se întorsese acasă mînios, învîrtindu-și undița gata-gata să-și spargă borcanele. Pe urmă, ca să-și omoare timpul, se cățărase în pod și urmărise lupta cu binoclul, în vreme ce nevastă-sa făcea clătite.

Cînd ne văzuse, la douăsprezece punct, ieșind din tranșee și avîntîndu-ne în pas alergător spre liniile inamice, spulberați pe ogoarele pustii ca semințele în vînt, îl încercase ceva ce s-ar putea numi un sentiment.

— Vino repede să vezi, îi zbierase el muierii. Mișcă-te, că nu mai rămîne nici unul.

— Nu pot să las laptele, răspunsese ea de jos, dă în foc.

Și Thomas văzuse totul singur.

Satul fusese totuși străbătut de un fior de emoție în ziua aceea, cînd se văzură întorcîndu-se primele târgi și lungul șir de răniți care veneau șchiopătînd, tîrîndu-și picioarele sîngerînde. În pragul ușii, cu lacrimi în ochi, maica Bouquet încerca să-și recunoască, în defilare, clienții. În plin cîmp, învățătoarea instalase un fel de punct de ravitaliere, unde îi întîmpina pe răniți cu cîte o cană de limonadă.

Preotul — un bătrîn cumsecade care ține foarte mult la noi — nu s-a culcat toată noaptea ; în zori, îi mai împărtășea încă pe muribunzi.

Am umplut cu ei șase gropi, iar ceilalți au trebuit să aștepte, clădiți în stivă deoparte, pînă au săpat cei din armata teritorială altă groapă. Nu s-au găsit alte

flori cu care să le împodobim mormintele decît vreo cîteva micsandre veştejite, ceea ce i-a dat lui Thomas ideea să deschidă un raion de coroane.

— Se cîştigă chiar mai bine decît la conserve, a mărturisit burtosul.

Acum sînt pe alese, pe o etajeră, aliniate ca sticlele de băuturi fine. Se găsesc unele foarte simple, din imortele galbene, care miros a farmacie, şi altele mari, cu perle, împletite cu flori negre cu tije violete.

— Astea-s pentru clienţii mai cu dare de mînă, îmi spune Demachy, care le cercetează cu bunăvoinţă, ca un client serios ce alege înainte de a cumpăra.

Şi adaugă, drăguţ :

— Una ca asta am să-ţi ofer eu.

După-masă, prăvăliile se umplu de lume şi uliţele se însufleţesc. Satul capătă o înfăţişare de duminică. Toată lumea a ieşit din casă : bunicuţe care tropăie mărunt, cu bidoane în bandulieră, puştani care orăcăie jucînd şotron cu nişte bucăţele dintr-o troiţă făcută praf de un obuz de 305, ţărani care nu mai ies la cîmp, şi ostaşi, ostaşi...

Ne înghesuim la uşile băcăniilor, fără să ştim prea bine ce avem să cumpărăm. În trecere, ne vindem cîte un pont :

— Ai auzit ? Nu mai au molan la *Comptoir français*.

— Învăţătoarea a primit cîrnaţi.

— Are şi rotarul, dar trebuie să te grăbeşti.

Aici toţi sînt negustori ; fiecare casă e o dugheană, fiecare fermă o cîrciumă şi toate ferestrele sînt împodobite cu ghirlande de iască la metru, în chip de firmă. Cîrnăţarul vinde piepteni şi domnul primar rachiu.

În faţă la *Comptoir français* se îmbulzesc zbierînd treizeci de ostaşi. Toţi sînt cu bidoanele goale.

— Leprele dracului ! strigă unul, spintecînd grupul ca să plece. Bine mi-ar părea să cadă un obuz să-i facă praf pe toţi !

— Numai sticleții sînt bine serviți aici, încuviințează un altul. O ciocănesc pe cucoană, mă-nțelegi, ea n-are treabă cu contravențiile și ei halesc pe gratis.

Ușa brutarului e zăvorîtă, cu obloanele puse. Vreo zece naivi fac totuși coadă, în nădejdea deșartă de a apuca puțină pîine caldă ; numai civilii o pot cumpăra — există în sensul acesta o ordonanță a primarului și ușa rămîne închisă.

Și totuși, am văzut-o în maldăre, în stive, frumoasa pîine blondă civilă, după Marna. Vai, bună mai e pîinea caldă...

În case se aude cîntînd. În piață oamenii discută, glumesc.

Pentru noi, războiul s-a sfîrșit, pentru cinci zile s-a sfîrșit. Atacul, morții, am uitat tot ; ne aducem aminte atîta cît să vorbim între noi, să ne spunem cu o bucurie reținută : „Scăparăm, ai ?“ Peste cinci zile, e adevărat, va trebui să ne întoarcem în tranșee, la Redan sau în stînga pîrîului, dar nimeni nu se gîndește la asta. Doar prezentul contează, doar ziua de azi — singura pe care sîntem siguri că o trăim. Fără a mai atrage atenția nimănui, așa cum urechea se deprinde cu tictacul ceasului, se aude tunul. Cînd trag 75-urile de la gară, miorlăitul lor străbate parcă toată piața.

— Îl caută pe dracu' pînă au să-l găsească, spune Lemoine, căruia nu-i plac artileriștii. Nemții ne lasă în pace și ei trebuie să-i zădărască. Rezultatul : bombardează satul și tot noi o belim.

Germanii bombardează adesea, iar primăria, nouă-nouță, cu turla ei de ardezie, le slujește drept țintă. Cîteva case, sparte pînă la pivniță, lasă să li se vadă biata inimă dezgolită, și acoperișul fără țigle se deschide spre cer, ca o poartă cu grilaj. Uriașe gropi haotice s-au săpat acolo unde erau cîndva hambare ; în fundul cuvetei, un obuz a pisat niște pietre, niște bîrne și cine mai știe ce dărîmături calcinate. Toate ruinele astea, cei din armata teritorială le fac, pe îndelete, grămăjoare, iar strengarii vin și-și iau de acolo șipci de

plafon, ca să-și facă săbii. Căci și copiii se joacă de-a războiul.

Plecăm de la Thomas și mergem la tușa Bouquet, a cărei prăvălie, vopsită în negru, aruncă o pată de tristețe în piața cu ulmi desfrunziți. Stai la coadă ca să intri, te bați ca să fii servit. În băcănia cu rafturile goale, s-a strîns o gloată de oameni care răcnesc. Dindărătul tejghelei, tușa Bouquet, un zdrahon de femeie, se luptă cu douăzeci de mîini hrăpărețe.

— Sardele nu mai am... Da, atîta e *camembert*-ul... Dacă nu vrei, nu lua, că are cine să cumpere... Nu mai tot puneți mîna pe toate, că i se face omului silă !

Cei care se strivesc de tejghea se fac rugători, iar cei din spate strigă peste capetele lor.

— Madam Bouquet, cutia de fasole, aceea de colo, de sus, vă rog... Sînt client serios...

— Niște pateu, madam Bouquet... Alo ! în partea asta nu mai serviți... Stau de o jumătate de oră.

Negustoreasa se agită, strigă și nu servește pe nimeni, preocupată doar să dea deoparte mîinile întinse, de frică să nu i se fure ceva.

— Nu mai am nimic, v-am spus... Mergeți acasă... Lucie ! Hai, vino să-nchidem... Au să spargă tot, mocofanii !

Lucie însă, fiica patroanei, nu se clintește : nu-i plac mocofanii. Cu o broboadă argintie peste bluza scrobită, cu părul spelb făcut cu fierul, tronează semeață, în odăița din fund, la fel de mîndră pe scăunelul ei, între portretul generalului Joffre și lista de monede care nu trebuie primite, ca o curvuliță debutantă într-un taxi.

Tot regimentul o cunoaște pe Lucie, toți bărbații o doresc și, cînd străbate bodega plină, cu tava cu pahare în mînă, li se scurg ochii după ea și își rostesc pe șleau poftele. Cei mai îndrăzneți întind mîna pe furiș și o ciupesc, în treacăt. Ea nici nu catadicsește să bage de seamă și trece printre ei cu mutra ofensată a unei prințese în exil, osîndită să se ocupe de gospodărie.

Orice-ai zice, e o fată care se respectă. Nu zîmbește decît ostașilor „bine" și nu roșește decît pentru ofițeri.

Un ostaș „bine" e acela care cumpără lapte condensat, prăjiturele, ciocolată extra și vin înfundat. În ochii ei, astea sînt mărfuri nobile a căror cumpărare denotă educația desăvîrșită și gusturile alese ale unui „băiat de familie". Demachy, care a cumpărat colonie și șampanie, e aproape deopotrivă de stimat ca un sublocotenent, și Lucie îi zice „domnule".

— Patru pahărele, domnișoară, comandă Lemoine. Și dă-ne ceva dulce.

— Niște drojdie, de pildă, adaugă Sulphart, în chip de indicație.

Fata se marghiolește, cu ochii la Gilbert.

— Nu sînteți cuminți. Știți doar că e interzis... Am să vă servesc totuși, dar vă rog să beți repede ca să iau paharele.

Ascultător, Sulphart îl dă pe gît pe-al lui și trece în odaia cealaltă, să facă tîrguielile pentru cină. Și numaidecît, începe să zbiere :

— Caltabosul l-am oprit eu. Nu-i așa, madam Bouquet ?... Și șvaițărul, „șvaițărul meu"...

Dacă te-ai potrivi la el, a oprit tot din ajun, de-o săptămînă, de cînd lumea.

— Caltabosul e al meu, mă alifie... n-ai decît să întrebi.

La o masă lîngă noi, cîțiva băieți beau vin roșu, litru după litru. Înainte, costa un franc și douăzeci de centime. O notă a colonelului a interzis însă să se vîndă vinul de masă mai scump de optzeci de centime. Atunci, tușa Bouquet a pus ceară pe gîtul sticlelor așa că îl plătim un franc și cincizeci de centime : acum e vin înfundat.

În cămașă, Vieublé, un ostaș din compania noastră, servește la mese. În toate satele unde mergem la odihnă, găsește cîte un cîrciumar la care să se tocmească. Servește în local, coboară în pivniță, spală paharele, încasează bacșișuri, șterpelește și în fiecare seară se

culcă beat. El și bucătarul colonelului sînt cei mai invidiați oameni din tot regimentul.

Se apropie de masa noastră, zîmbind satisfăcut ca un negustor căruia îi saltă comerțul :

— Ei, băieți, ați scăpat și voi de la marș ?... Eu m-am dat bolnav, da' nu mai ține, că mă știe doctorul ca pe-un cal breaz. Bagă-n mine la sare amară de mă umflă rîsul... A vrut el Morache să mă înhațe la cotitură, da' i-am tras clapa !...

— Da. L-am văzut cum spiona din spatele sălciilor. Crede că nu-s destui turnători.

— Și pe unul ca ăsta îl face sublocotenent ! se indignează Vieublé, cu șervetul pe braț. În orice caz, nu pentru isprăvile din ziua de atac.

— Te asigur că dacă-l vedea colonelul cum l-am văzut noi, nu-l mai făcea... Știi că i-a trîntit patru zile lui Broucke, fără să știe nimeni de ce.

— N-ai teamă, prezice Sulphart întorcîndu-se încărcat ca un om de corvadă, toate astea o să se plătească cu vîrf și îndesat.

— E avere de minor, produce, își dă sentențios cu părerea Lemoine.

— Ne vedem noi după război.

Mereu același cîntec : toate se vor răfui după război. Însuși faptul că-și stabilesc revanșa la data asta nesigură îi face să se și simtă pe jumătate răzbunați.

La cazarmă, cînd erau în termen și majurul îi punea în pichetul de incendiu sau sergentul făcea cu ei culcări, plecau, foc de mînioși, mîrîind amenințări misterioase.

— Las' că vine el războiul, și-o să vedem... Îi găsim noi atunci pe dumnealor...

Războiul a izbucnit ; i-au găsit, într-adevăr, pe majur și pe sergent și i-au luat urgent la cantină spunîndu-le „bătrîne". Pe urmă, au urît alții — sau tot pe aceiași. Și acum cînd sîntem pe front, nu-și mai amînă pentru la război proiectele de răzbunare, ci pentru cînd o fi pace.

— Las' să fim noi iar civili, atunci să vedem...

Şi Demachy, care ştie foarte bine că n-o să vedem nimic, zîmbeşte sceptic, jucîndu-se cu paharul, pe fundul căruia sclipeşte un grăunte de lumină.

Veniţi din prăvălie sau din stradă, alţi băieţi se aşază zgomotos la mese :

— Hei, bătrîne, o sticluţă de roşu.

Un caporal gras încearcă zadarnic s-o înduplece pe domnişoara Lucie, dispreţuitoare şi ursuză.

— Numai două păhărele, don' şoară. Le bem repede. Orice, numai să fie o tărie, un „adio-mamă".

— Lăsaţi-mă-n pace, n-avem decît vin, aici nu e pentru beţivi.

Cu coatele pe masă sau călare pe scaune, băieţii discută, într-o zarvă de glasuri, de picioare hîrşite, de strigăte, de ciocnet de pahare.

— Am auzit că le-au luat o tranşee celor din... care ne-au schimbat pe noi.

— Şi ce te miri, cu nătărăii ăia !

— Nu-s buni de nimic, nici măcar un bordei ca lumea nu-s în stare să sape. Numai noi tragem, zău aşa.

Deodată se iscă o discuţie între Vieublé şi nişte mitraliori care vor să-i tragă chiulul cu un chil de vin. Un roşcovan mititel cu ochi fără gene îşi apără cu o voce îngălată gologanii şi reputaţia :

— Nu mai face pe grozavul. Ce, dacă nu sîntem parizieni e musai să fim hoţi ? Nu ştiu care din noi zuleşte mai gras. Şi acolo, în capitală, află că am fost înaintea ta.

— Mai taci din gură, i-o întoarce Vieublé, fără să se supere. Neam de neamul tău n-a văzut Parisul, mă mîrlane. În capitala ta, am văzut eu, se plimbă vacile pe bulevard.

— Ce zice, ce zice trîntorul ?

— Zice că n-ai pus în viaţa ta piciorul în Paris, mă plăvane, nici măcar înţolit de duminică şi cu găinile în paporniţă. Şi nici n-ai fi putut s-o faci, cu maşina de întors gîlme. A, nu ştii ce-i aia, mă, neam de traistă ? E drept în faţa gării : cum se dă jos un mocîrţan, tranc !

Sare pistonul și mi ți-l azvîrle înapoi în tren. Să stai să te cruceşti, nu alta...

Vocea asta de foburg, vorba asta tărăgănată, mi-l amintesc în chip straniu pe Vairon. Parcă-l aud și acum bombănind, în dimineața atacului, cînd i s-a dat să care o scîndură pe care s-o arunce peste tranșeea germană, în chip de pasarelă. Bietul băiat! Broucke ne-a spus că a trecut pe lîngă el, cînd ne-am repliat, și că încă mai mișca. Astăzi, după patru zile, e sigur că s-a terminat. Și totuși...

— Hai, fii băiat cumsecade, Ferdinand, face Vieublé cu mîna întinsă. Dă-ncoa treizeci de mardei și nu mai plînge : ai să trăiești să-ți vezi iar tîrla.

La o masă lipită de a noastră, cîțiva ostași din companie vorbesc de moară și de alde Monpoix, fermierii, privind spre noi, ca și cum ni s-ar adresa nouă. Totul li se pare suspect în șandramaua aia : porumbeii care zboară întotdeauna la aceleași ore, fumul, cîinele cel alb care se zbenguie pe pajiște, în ochii germanilor și, mai ales, bătrînul care, în fiecare seară, iese singur-singurel să-și fumeze pipa.

— Îți spun eu, de zece ori și-a scăpărat amnarul.

— Și unora nici nu le pasă, mă-nțelegi, totul e să se îndoape ei ca porcii, insinuează un slăbănog mititel și cîrn.

Sulphart, care face pe arbitrul în conflictul mitraliorilor, nu-i aici să le răspundă, iar Demachy nu-i aude. Cu bărbia în palme, visează, privind în gol.

— Ce-i cu tine, Gilbert ? Gînduri negre ?

— Nu, amintiri...

Și vorbește încetișor, de departe, ca și cum s-ar afla încă în trecut.

— Acum un an, exact în ziua asta, soseam la Agay. Era dimineață. Mi-aduc aminte că lîngă gară ardea un rug frumos, verde, de eucalipt sau de pin, și fumul acru înțepa aerul cu o mireasmă sălbatică. Îmi spunea că o face să tușească. Purta o rochie albastră, albastră ca brebenocul...

Și se sili să zîmbească :

— Acum sînt eu în albastru. E război...

Vecinii noştri vorbesc mai tare, cu rîsete maliţioase şi cu înţepături la adresa noastră. Într-o seară, pe cînd se întorceau în bordeiele lor, cu o gamelă de orez în burtă, şi fără măcar o picătură de vin, ne-au auzit pesemne rîzînd, în casa bine încălzită şi au prins pică pe noi. Văzînd că sînt hotărît să nu răspund, insistă.

— Îţi spun eu că se culcă amîndoi cu fata. Sigur că se poate, pe şest, dacă ai lovele... Ehei, aşa război mi-ar plăcea şi mie.

Gilbert îşi întoarce puţin capul şi-i priveşte. Cu un zîmbet ciudat — jumătate amar, jumătate şiret — îmi spune, fără a coborî glasul :

— Îi auzi ?

Pe urmă saltă din umeri, rămîne o clipă pe gînduri şi :

— După război, reia el, cu zîmbetu-i dezamăgit în colţul gurii, n-o să mai putem ieşi în lume, nici măcar cu un picior de lemn. Dacă arăţi ca unul care are ceva bani, se cheamă că n-ai luptat. Cu un guler tare şi cu mănuşi, n-are să te creadă nimeni că ai fost în tranşee, şi catîrgiul trenului de luptă, spălătorul de autocamioane, bucătarul colonelului, mecanicul amînat la încorporare, toţi au să te ocărască în plină stradă şi au să te întrebe unde ai stat pitit în vremea războiului. Mie nu-mi pasă. Ca să fiu sigur că nu mă sfîşie, cum văd că se-ncurcă lucrurile, îmi cumpăr nişte espadrile, o şapcă de trei la franc şi mă spăl cu unsoare... Asta şi o beţie zdravănă şi poţi să fii aproape sigur că scapi : beţivii sînt singurii cruţaţi, cînd e vreo revoluţie.

Cîrciumile se închid la unu, aşa că-i plătim Luciei, care ne dă rest tot atîtea zîmbete cîţi bani mari şi plecăm. Sulphart vrea să ne care la cafeneaua Culdot unde, ne asigură el, se găseşte absint, dacă vii din partea furierului de la a treia. În virtutea obişnuinţei, Lemoine spune că nu-i adevărat. Pornim agale. Satul e acum aproape pustiu. E interzis să ieşi din cantonament pînă la ora cinci şi cei cîţiva întîrziaţi care mai

umblă haimana se fofilează pe lîngă ziduri și-și lungesc gîtul la fiecare colț de stradă, de teamă să nu cadă în brațele jandarmilor.

— N-aș avea nici un chef să ne găbjească, zice Sulphart cu o privire iscoditoare. Să te prindă tîndălind în vreme ce ăilalți stau cuminți în banca lor, e groasă.

— Nici o primejdie, îl asigură Lemoine, optimist ca întotdeauna cînd și-a făcut plinul.

— Nici o primejdie, ai ? Dacă ai tăcea din gură, ai vorbi mai cu folos.

Prizonieri în șurele lor, băieții n-au ce face și s-au așezat la lucarne, cu picioarele spînzurate. Își savurează o dulce lene privind cum trec companiile care merg la instrucție ca să învețe prezentarea armei cu mișcări descompuse.

Pe Chemin des Vaches, pe unde trece decovilul, cîțiva ostași cărunți din armata teritorială care merg la corvadă se joacă de-a trenul. Unul, un bătrînel, așezat într-un vagonet, își dă drumul la vale făcînd : uu ! uu ! și ceilalți aleargă după dînsul, țipînd ca niște copii.

Ca să străbatem piața, trebuie să ne fofilăm pe lîngă ziduri, să ne strecurăm pe după stivele de trunchiuri, să folosim terenul.

— Uite-l, ne spune Lemoine, uite-l pe Broucke, ne dă bună ziua.

Normandul e închis în subsolul primăriei, unde s-a făcut arest. Cu capul printre gratiile ferestruicii, ia aer și, fără un cuvînt, de teamă să nu ne dea în vileag, ne zîmbește.

— Să-ți petreci zilele de odihnă la pîrnaie cînd n-ai făcut nimic, împuțită afacere, mîrîie Sulphart. Și nu poți să spui nimic, ești un rahat, asta ești. Dacă într-o dimineață Morache ne-ar spune : „Mă pupați în fund", n-ai putea să răspunzi nimic, n-ai putea să faci nimic, decît să-l ajuți să-și scoată pantalonii. Glumă, glumă,

dar asta-i nedreptate... O dată ce e republică, ar trebui să fim cu toţii egali.

Gilbert, care nu e democrat, ridică din umeri şi face mutrişoara lui de maimuţică dezamăgită :

— Egalitatea : o vorbă şi egalitatea asta... Ce-i aia, mă rog, egalitate ?

Sulphart chibzuieşte o clipă. Pe urmă răspunde, cît se poate de serios :

— Egalitate e să poţi să bagi în mă-sa pe cine pofteşti.

În capul satului, ne oprim o clipă să stăm de vorbă cu Bernadette, care păzeşte vitele. Îi place foarte mult lui Gilbert, cu ochii ei prelungi de căprioară, cu obrajii pistruiaţi şi cu gîtul gingaş, de pariziancă. Îi spune prostii care o fac să rîdă în hohote, şi-i bănuiesc că se întîlnesc pe ascuns. Prea naivă ca să fie stricată, cred că i se par nostimi toţi bărbaţii ăştia înflăcăraţi care o urmăresc ţinîndu-se scai după ea, pînă în grajd. Dar poate că totuşi a pus ochii pe vreunul din noi.

Se gîndeşte la noi, cînd e regimentul în tranşee. Şi cînd bubuie strașnic tunul, numără candid fiecare foc... „Puţin... De loc... Pe toată viaţa“... de parcă ar rupe petalele unei margarete.

*

— Grăbeşte-te, domnule Sulphart, ai să mă ajuţi să jumulesc raţa.

Intrăm în bucătărie, unde ne întîmpină o mireasmă călduţă şi plăcută. Masa rotundă, strălucitor de albă sub lumina lămpii, ne aşteaptă parcă să citim. Papucii mei sînt colea, lîngă sobă, cu pisoiul cel roşcovan culcat peste ei. Ai zice că te-ai întors acasă, într-o zi de ploaie.

Cu obrajii încinşi încă de drumul făcut în plin vînt de-a lungul cîmpiei, răsuflăm fericiţi.

— E mai bine aici decît în tranşee, ai, băieţi, face maica Monpoix, bătînd în castron coca smîntînoasă de clătite.

E bine la moară, asta așa e. Sînt două luni de cînd venim aici la odihnă: șase zile în tranșee, trei zile la fermă.

La început, am dormit prin șure, în remiză, în pod și chiar pe scară. Pe urmă însă, fără să ne sinchisim de germanii care, din clopotnița din L... ne vedeau cu siguranță săpînd, ne-am făcut bordeie în imaș. De departe, toți acești tumuluși te duc cu gîndul la niște morminte proaspete care-și așteaptă crucile. Din șubredele colibe de paie construite în septembrie n-au mai rămas decît niște adăposturi de malgași, cu lemnăria putrezită și cu acoperișul de trestie distrus de ploaie. Totuși, cantonamentul se numește în continuare satul de negri. Cele pe care le vizitam în copilărie, pentru un franc, nu erau mai nostime și am impresia, privindu-ne, că văd aceiași sălbatici — ceva mai puțin negri, e adevărat — pregătindu-și cușcușul în gamele de tinichea.

Sîntem vreo zece băieți, sergenți și ostași, care trăim la fermă în pensiune. Printre noi se află Lambert, furierul, Bourland, un agent de legătură al colonelului, Demachy, Godin, care era sergent și pe care Barbaroux, maiorul, l-a degradat pentru o prostie, Ricordeau și, cîteodată, majurul Berthier, cînd se plictisește la el la popotă.

În ciuda bordeielor săpate în iarbă, în ciuda fumului care le arată că sînt și oameni pe aici, germanii nu trag niciodată în direcția asta. Zdrobesc totul, fac praf satul, casă cu casă, dar nici un obuz nu caută ferma. S-ar zice că o apără un element miraculos.

— Sîntem feriți de copaci, explică Monpoix.

Ferma e casa noastră. N-o părăsim niciodată de tot, chiar la plecarea în tranșee, ne lăsăm aici fericirea.

Păstorii provensali, cînd suie cu turmele la munte, văd și de acolo ferma albă, șurele, pășunile verzi, și își închipuie că trăiesc tot în căsuța lor cu scufie creață de olane. Noi, din tranșee, trăim încă la fermă: vedem coborînd și urcînd spirala albă a porumbeilor, desfășurîndu-se fumul ușor, la fel de albastru ca plopii și,

în zori, cînd se întorc ultimele santinele, auzim cocoşul strigîndu-ne bună-dimineaţa.

— Astea toate sînt semnale, repetă cu încăpăţînare Fouillard, ştiind că ne supără.

Nu văd decît semnale, toată noaptea, acolo şi pretutindeni. Cîteodată o patrulă pleacă în pas alergător, în direcţia luminii, şi bate cîmpia. Se învîrtesc ceasuri întregi, se rătăcesc, dau tîrcoale fermelor adormite sau bagă groaza într-o femeie care urca să-şi culce copiii, cu lumînarea în mînă.

Cînd vorbim de lucrurile astea la fermă, Monpoix bombăne :

— Păi sigur, toţi sîntem spioni pe aici... A, ticăloşii !

Dis-de-dimineaţă, înainte de a pleca la cîmp, vine să stea la taifas cu noi, în bucătăria întunecoasă unde ne bem ciocolata. O flacără puternică mîngîie placa împodobită cu trei flori de crin roase de vremuri a căminului lîngă care, cu feliile înfipte în vîrful baionetei, prăjim pîine.

Îi place tinereţea noastră zgomotoasă de ostaşi. Şi-i mai place să vorbească de lucrările noastre, de tot ce săpăm, acolo în cîmpie.

— Nişte tranşee ca lumea, măcar ?... Nu-i mai lăsaţi să răzbească, pe nemernicii ăştia de prusaci... Şi postul de ascultare unde-l puneţi acum ?

Cunoaşte sectorul cum îl cunoaştem noi, cărare cu cărare, fără să fi pus piciorul acolo. În ciuda aspectului său ursuz, cred că ne îndrăgeşte. Bucătarii mi-au spus că în dimineaţa atacului era mai frămîntat ca noi. I-am întrebat :

— Cunoştea ora atacului ?

— Ca noi toţi... Ne întrebase de cîteva ori.

Maica Monpoix, în schimb, nu pricepe nimic din „tot războiul ăsta al nostru", dar fata îi seamănă lui taică-său : o memorie straşnică şi fidelă, de ţărancă. Într-o zi pe cînd vorbeam de nişte baterii grele germane demascate în Pădurea Neagră, a spus :

— A, da, la cota 91.

Surprins, m-am uitat la ea. Nimic nu-i întuneca privirea nevinovată. Vorbise desigur așa, într-o doară, o cifră pe care-o ținea minte...

Familia Monpoix abia dacă iese din casă. Li s-a îngăduit să rămînă la fermă, dar li s-a interzis să circule înspre linii. Ca să-și dezmorțească picioarele, bătrînul dădea într-o vreme ocol satului de negri, dar s-a certat cu niște soldați, pentru două hulube noi-nouțe pe care le luaseră ca să facă pervaz la o ușă de bordei și, înjurat de băieți, nu mai îndrăznea să se arate în cantonament.

De atunci, își face plimbarea înspre baterii. Își fluieră dulăul, pe Féroce, și-i vezi de foarte departe umblînd de colo colo, stăpînul negru și cîinele alb, pînă la creastă : mai departe nu merge niciodată. Dacă germanii încep să tragă, nu se grăbește să se întoarcă acasă : nu-i e frică.

Uneori, ziua în amiaza mare, dacă-i vine lui așa, se urcă să se culce, fără să spună la nimeni nimic. Îl auzi umblînd prin pod, mutînd lăzile, deschizînd și închizînd cîte o lucarnă. Nevastă-sa rîde :

— Ce-o fi făcînd ? N-are astîmpăr, blestematul...

Nu știu de ce, dar mă simt stingherit, în vremea acestor absențe, pe care nimic nu le explică.

Ce le dăm noi pentru mîncare celor din familia Monpoix le îndulcește viața, fiindcă nu prea au bani. Vînd lapte, ouă, cîteva păsări. Dar porumbei n-au vrut pînă acum să vîndă, nici măcar colonelului.

— Mă flăcăi, nici așa să n-o luăm, ne spune Monpoix. Credeți că sînt ușor de prins, ticăloșii ăștia ? Noaptea, iarăși, nu poți să te sui după ei : ar vedea prusacii lumina. Și-apoi omul se mai și deprinde cu dobitoacele lui.

Cum se face frumos, neobosita horă a porumbeilor așază peste moară o cunună albă, din care își iau zborul cîteva flori. Într-o zi, din tranșee, am tras într-unul care zbura foarte jos, pe deasupra liniilor. I-o fi fost frică ? A fugit înspre nemți.

Mult n-o să mai vedem însă porumbeii de la fermă : colonelul zicea că are să-i ucidă pe toți.

Dar pe cei din familia Monpoix nu-i revoltă toate sîcîielile astea. Parcă nici nu bagă de seamă suspiciunea care îi înconjoară și nici nu vorbesc de ea. Asta mă miră cel mai mult.

Dacă li se refuză un permis de liberă trecere de cîteva ceasuri, bătrînul bombăne puțin și gata. Fata mai face din cînd în cînd cîte o aluzie, cu vocea ei tărăgănată, dar fără a vădi nici o emoție, ca și cum ar vorbi de un necaz firesc, pe care ești dator să-l suporți ca pe oricare altul, că doar sîntem în război.

Ciudată fată, palidă, blîndă, bolnăvicioasă, vorbind cu o voce albă ca obrajii ei. Îmi dau seama că se simte bine printre noi, dar de rîs nu rîde niciodată în hohote, ca maică-sa. Își păstrează aceeași figură gravă, și cînd vorbim și noi serios în loc să zbierăm, se oprește din lucru ca să ne asculte, indiferent de subiect. Nu uită nimic din ce a auzit — viața noastră, a fiecăruia, familiile noastre, daraverile noastre — și la rîndul ei nu primește nici o scrisoare de la frate-său, vînător pedestru, de care e tare mîndră, fără să ne-o citească.

Și lucrările noastre militare o interesează. Cunoaște, de cînd tot aude vorbindu-se de ele, ocolișurile șerpuite ale cărărilor, prin aceeași pădure unde pînă mai ieri umbla după mure, și amplasamentul bateriilor, pe care le-ai crede așezate în fața fermei, atîta de tare tremură zidurile cînd se trage. Nu pune nici o întrebare : ascultă fără a rosti un cuvînt și ai putea să crezi că se gîndește aiurea, dacă te-ai uita în ochii-i ce privesc în gol.

Mi-aduc aminte că într-o dimineață, în fața lui Morache care tocmai își lua gustarea la fermă, ea vorbea cu Demachy de corvada noastră din ajun. Săpasem un amplasament la liziera pădurii și cărasem trunchiuri, pentru un cuib de mitraliere. Gilbert îi descria locul, sub brazi, lîngă pîrîu.

— Vorbești mult, primejdios de mult ! spusese majurul cu vocea lui țipătoare.

Gilbert, mi-amintesc, pălise ; ea însă, îl privise numai pe Morache cu o înfățișare abia mirată, fără să răspundă nimic. N-a pomenit pe urmă niciodată de incidentul acesta.

Emma e încă mai îndatoritoare ca maică-sa. Cînd mă întorc din tranșee găsesc întotdeauna apă caldă să-mi spăl mădularele rebegite. Știe gusturile tuturor, gătește ciorba de varză așa cum o mănîncă Gilbert și face cafeaua foarte tare, ca să ne placă, renunțînd ea însăși să bea dintr-însa. În ziua cînd batalionul se întoarce, papucii ne sînt puși lîngă foc încă de la amiază și cînd trece cîte un rănit, țeapăn, într-un vagonet, dă fuga pînă la drum, să vadă dacă nu-i vreunul din ostașii ei. Cum începe cîte unul din noi să vorbească, se apropie. O văd ascultîndu-l pe Berthier. Îi explică tocmai lui Gilbert cum ar vedea el un nou atac, dîndu-i și amănunte concrete. Cu castronul în mînă, fata stă în picioare, lîngă lampă, și ai zice că bărbia, pătată de lumină, i se scaldă în lapte. Ascultă oare cu adevărat ?

Întoarce capul, mă zărește, se apropie numaidecît de maică-sa, cu ochii plecați, plimbîndu-și neauzit papucii pe dale.

Monpoix moțăie într-un colț. E un ceas călduț și tihnit de odihnă. Mi-e bine. Mă întind lenevos ca un cîine care se încălzește și mă sprijin de pat, cu un braț căpătîi și cu celălalt pe saltea. Te simți la adăpost de tot, ca în sînul familiei, mai la adăpost decît în tranșeea cea mai adîncă. Ajunge să tragi perdelele mari și să aprinzi lampa ca să te simți ca la mama acasă și să nu te mai temi de nimic. Din prudență, mai punem și o pînză de cort la fereastră. Noaptea nu va căpăta nimic din căldura noastră, nici un fir din lumina noastră.

Sîntem acasă, departe de primejdie, departe de război. Trunchiurile uriașe ale bordeielor se tem de obuze și se încovoaie ; aici e un perete frumos cu tapet roz, care ne ocrotește. Sîntem încrezători. Mai bine decît de toate parapetele ne simțim apărați de lumina asta care ni se pare atît de frumoasă după licărirea galbenă

şi tremurătoare a lumînărilor, ne simţim apăraţi de focul care cîntă, de cratiţa care aromeşte, de toată această modestă fericire — ba chiar de mirosul ăsta aţîţător pe care-l emană cepele, aidoma unor mici fructe albe în farfuria lor.

*

O adevărată cină de familie, o cină de seară de iarnă, mai intimă, mai afectuoasă decît celelalte, cînd, înfrigurată, fericirea vine de se ghemuieşte lîngă foc.

Sîntem oare ostaşi? Aproape că am uitat. Se vede acolo, e drept, o bluză albastră a lui Berthier, mai sînt şi vreo două tunici, dar ceilalţi sînt în tricouri, în vestă, n-au nimic militar într-înşii. Ba Demachy a cerut să i se trimită de-acasă pijama cu brandenburguri de mătase, care i-a pierdut definitiv afecţiunea satului de negri şi l-a făcut ţinta stăruitoarei antipatii a lui Morache.

Nepăsători şi zdraveni, cei douăzeci şi cinci de ani ai noştri hohotesc de rîs. Viaţa se întinde înaintea noastră ca o uriaşă cîmpie peste care vom alerga.

Să mori! Haida-de! Are să moară el poate, şi vecinul, şi alţii încă, dar eu, eu nu se poate să mor... Nu se pot pierde aşa dintr-o dată, toată tinereţea asta, toată bucuria, toată forţa asta nestăvilită. Am văzut murind vreo zece, o să mai văd o sută căzînd, iar că poate să-mi vină şi mie rîndul, să ajung şi eu o grămadă albastră într-un cîmp, una ca asta nu-mi vine s-o cred. În ciuda morţii ce pare a ne urmări şi care ia cu sine pe cine poftеşte şi cînd poftеşte, o nesăbuită încredere a pus stăpînire pe noi. Nu-i adevărat, nu se poate muri! Cum poţi să mori, cînd stai şi rîzi sub lumina lămpii, aplecat peste farfuria de unde urcă un iz de cerbarea şi de haşmă?

De altminteri, nu vorbim niciodată de război: la masă e interzis. E de asemenea interzis să vorbim argou sau să discutăm chestiuni de serviciu. Pentru fiecare

infracțiune, se pune la pușculiță o amendă de zece centime : e jocul nostru de fiecare zi. Lui Ricordeau, noul nostru sergent, îi topește toată solda, de nouăzeci de centime în total. Vorbește foarte cu socoteală, totuși, căci l-am făcut să fie bănuitor, dar Sulphart găsește mereu noi și noi șiretlicuri ca să aducă vorba pe o pantă primejdioasă și, cît ai clipi, cuvîntul nenorocos a și scăpat : corvada din ajun, atacul din șaisprezece, postul de ascultare...

— Zece centime, zece centime ! strigăm noi.

Dacă din nefericire Ricordeau încearcă să se împotrivească, se înfundă mai rău.

— Nu ține, protestează el, refuzînd să plătească amenda.

Și atunci, toți începem a zbiera și mai tare :

— Ăsta-i argou ! Încă zece centime !...

Despre ce vorbim ? Despre toate de-a valma. Vorbește fiecare de meseria lui, de dragostea, de afacerile lui, cu necontenită voioșie. Viața ni se risipește în frînturi de anecdote și, fără să vrem, le mai înflorim cîte puțin : prea puține lucruri s-au petrecut în scurtul nostru trecut de oameni tineri !

Cei mai puțini veseli n-au niciodată amintiri triste de povestit ; și nici nu lasă să se bănuiască vreuna în viața lor. Au cunoscut totuși nu o dată doliul, lipsurile. Da, dar au trecut... Din ce a trăit, omul nu păstrează decît amintirile plăcute ; pe celelalte, timpul le șterge, și nu există durere pe care uitarea să n-o cicatrizeze, nu există doliu pentru care să suferi toată viața.

Tot ce a fost în trecut devine frumos ; văzuți de departe, oamenii par mai buni. Cu cîtă dragoste, cu cîtă duioșie vorbim despre neveste, iubite, logodnice ! Toate sînt sincere, credincioase, voioase și ai putea să crezi, auzindu-ne vorbind în serile acelea, că nu există decît fericire în viață.

Uneori, ceva se plesnește de zid, ca o lovitură de bici. E un glonte rătăcit.

— Intră, strigă Demachy.

Dacă vreunul vorbește despre Fritz care l-a tras, toți mesenii se agită: „Zece centime! Zece centime!" Și rîdem.

— A trebuit să vină războiul ca să ne facă să aflăm ce fericiți sîntem, spune Berthier, serios ca întotdeauna.

— Da, a trebuit să aflăm ce e nevoia, încuviințează Gilbert. Înainte, nu știam, eram niște nerecunoscători...

Acum, savurăm cea mai neînsemnată bucurie, ca pe un desert de care ai fost lipsit. Fericirea e pretutindeni: un bordei în care nu plouă, o supă fierbinte, culcușul de paie murdar pe care dormi, istorioara nostimă pe care o povestește un camarad, o noapte fără corvadă... Fericirea? Păi bine, dar fericirea încape în cele două pagini ale unei scrisori de acasă, pe fundul unei căni de rom. Precum copiii săraci, care-și clădesc palate cu cioturi de scînduri, soldatul își făurește fericirea din toate ciurucurile.

Un pietroi, un singur pietroi pe care să pui piciorul într-o băltoacă de noroi, tot fericire e. Dar trebuie să fi trecut prin noroi, ca s-o știi.

Încerc să pătrund viitorul, să văd mai departe decît războiul, în depărtarea aceea cețoasă și daurită ca zorile unei zile de vară. Vom ajunge oare pînă acolo? Și ce vom dobîndi? Fi-vom oare tămăduiți vreodată de această îndelungată suferință; uita-vom oare vreodată mizeria asta, glodul, sîngele, robia? O, da, sînt sigur, avem să uităm și n-are să ne rămînă nimic în amintire, decît cîteva imagini de luptă, pe care spaima n-are să le mai sluțească, cîteva glume, cîteva seri ca astea de acum. Și le spun:

— O să vedeți. Au să treacă anii. Pe urmă o să ne întîlnim într-o zi, o să vorbim despre băieți și tranșee, despre atacuri, de toate pătimirile și petrecerile noastre și o să spunem rîzînd: „Ce vremuri frumoase..."

Atunci sar toți, gălăgioși, chiar și Berthier:

— Ho! Ajunge!

— Dacă-ți place, n-ai decît să te reangajezi!

— Vremuri frumoase, schimburile în noroi! Asta-i grozavă!

— Și corvada de tablă ondulată, în noaptea aia de ploaie, ai uitat-o? Că făceai tărăboi destul!

—Vremuri frumoase erau alea, pe ziua de șaisprezece, la douăsprezece fără două minute?

Rîd bucuros că-i aud strigînd:

— O să vedeți!

Răsucindu-și un colț de șorț albastru, maica Monpoix, care se distrează deopotrivă cu noi, îmi încuviințează spusele în mijlocul zarvei:

— Cu siguranță că o să vă pară rău după fermă.

— Mai venim pe aici, măicuță!

Bourland se ridică să-și ia vioara. A construit-o singur dintr-o cutie de trabucuri și niște strune pe care le-a cerut de la Paris, și jucăriei ăsteia, instrumentului ăstuia de circ îi datorăm cele mai frumoase seri.

O acordează — două vaiete — și toată lumea amuțește. Muzica, prietena noastră a tuturor...

Cîntă *adagio* din *Patetica*. Totul se domolește... O muzică înflăcărată și duioasă, ca inimile noastre. Ce e patetic în lungul acesta suspin? Nimic... E ca un vis frumos și sfîșietor. Și-apoi, ce ne pasă ce cîntă... *Moartea lui Aase*, o arie de Bach, nici nu mai știu. Mintea nu-l mai urmărește. Firave gherghefuri pe care se țes visările noastre.

Ascultăm, cu gîndurile și privirea pierdute. Iată întorcîndu-se vocile scumpe de odinioară. Ce dulci sînt, venite de așa de departe! Visăm. E într-o duminică, la Colonne, în atelierul unde pianul picura mărgăritarele din *Grădini sub ploaie*, melodia pe care o cîntă o prietenă...

Cu gura întredeschisă și cu mîinile împreunate, Berthier ascultă de parcă s-ar ruga. Lui Gilbert nu-i văd decît fruntea dreaptă de copil încăpățînat, pe deasupra degetelor împletite care-i ascund ochii. Sulphart și-a luat o înfățișare gravă, crispată, ca și cum ar trebui să înțeleagă ceva. Pe urmă închid ochii ca să nu mai văd nimic.

Să nu mai fii nimic decît un suflet fermecat peste care coboară somnul. Departe, războiul... Departe, prezentul... Sudălmile, horcăiturile, tunul, toate zgomotele din biata viaţa asta a noastră de dobitoace, nimic nu poate să ne împietrească inima, să-i altereze nesfîrşita duioşie. Renaşte, ca o grădină, în august, după ploaie. Şi zece ostaşi nu mai sînt decît un singur suflet legănat, zece ostaşi...

— *Meditaţia lui Thaïs,* Bourland !

— Ba nu ! *Valsul umbrelor.*

Gilbert, care are voce frumoasă, cîntă romanţe, *mezza voce,* şi toţi băieţii reiau refrenul. Şi atunci se întoarce Parisul, minunata toamnă pariziană, cînd trotuarele ude de ploaie lucesc sub felinare. Le cîntăm pe toate, una după alta, toate succesele de astă-iarnă, şi, din refren, vocile se întăresc. Daţi pe spate pe scaune, ţipăm, fără grijă, plesnind de bucurie. Vioara lui Bourland nu se mai aude, pierdută în corul acela asurzitor : toată lumea rage...

— Ascultaţi !

Se lasă deodată tăcere. Bourland s-a oprit, cu arcuşul ridicat. Surprinse, frunţile se încreţesc... Ascultăm, îngrijoraţi. Ce s-a întîmplat ?

Acelaşi pumn bate în uşă şi un glas vine din noapte.

— Un rănit.

Deschidem repede ; clipind din pleoape, intră înăuntru. E alb ca varul, cu nişte ochi mari, încercănaţi, care-i mănîncă obrazul. Braţul îi e prins în eşarfă cu o batistă mare, murdară pe care se lăţeşte o pată roşie şi, scurgîndu-se pînă la mîna-i inertă, picături de sînge îi înseamnă drumul.

— Nu, nu rom. Mai bine vin.

Servindu-l, lui Monpoix îi tremură mîna. Muţi, stingheriţi, îl înconjurăm. S-a aşezat greoi, istovit de vlagă. Nici un zgomot, decît gîlgîitul vinului pe gîtleju-i uscat.

Cîinele s-a trezit. Se ridică, adulmecă urma şi, picătură cu picătură, linge sîngele, cald încă, de pe dale.

Alte șase zile de tranșee — șase zile de ploaie — și iată-ne iar la fermă. Scriu. Monpoix șade rezemat de sobă, încovoiat, cu spatele rotund ; pipa a lăsat-o să se stingă. Nu se aude decît supa fierbînd și răsuflarea lui, grea și șuierătoare.

Mi se pare schimbat, de la atac încoace. Nu mai glumește cu noi ca odinioară. Stă ceasuri întregi fără să scoată o vorbă, înțepenit pe scaunul lui scund, și cînd vorbim între noi, abia dacă întoarce capul să ne asculte, sfios, de parcă s-ar teme să nu-l repezim.

Nevastă-sa spune că e bolnav. Și totuși, nu se vaită. A mormăit că nu vrea să-l vadă medicul nostru și se tratează în legea lui, cu căni pline de tizană.

Ce poate să aibă ? Mă gîndesc adesea. Fără îndoială, obrazul supt, febra care-l scutură în fiecare seară arată că e bolnav, dar atîta nu-mi ajunge. Am impresia că sub istovirea asta trebuie să fie altceva ; o simplă indispoziție nu l-ar încovriga astfel și nu l-ar pironi, mut, zile întregi lîngă foc. Nu pare să-l doară ceva. Se gîndește, atîta tot.

— Omul ăsta se prăpădește, diagnostichează Maroux, care odinioară se plimba cu el, ca să-i spună poveștile lui de vînătoare.

— S-ar zice într-adevăr că-l muncește un necaz. Totuși, știrile de la fiu-său continuă să fie bune. La ce se gîndește oare, în siestele astea prelungite ? Nici noaptea nu se mai plimbă, să-și fumeze pipa. Ba alaltăieri seară s-a ridicat, și-a luat punga de tutun și s-a îndreptat, tîrîndu-și pașii, spre poarta ogrăzii. A deschis poarta și s-a oprit în prag, uitîndu-se la cîmpia neagră unde oamenii se strigau unii pe alții. Vîntul să fi fost, sau întunericul, l-am văzut înfiorîndu-se. A trîntit poarta și s-a întors la locul lui, lîngă sobă. În seara aceea n-a fumat.

Ce frămîntare ascunde ? Nu-l sîcîie nimeni mai rău ca înainte de atac, dimpotrivă. I s-au propus chiar în

mai multe rînduri permise de liberă trecere de care a spus că n-are nevoie.

Nu-l interesează nimic, nici măcar zbenguielile lui Féroce.

— De ce nu mergeți să faceți o plimbare cu cîinele, domnule Monpoix ?

— N-am chef să ies, băieţaş.

De cîteva ori, Berthier a spus :

— Vă spargem capul cu urletele noastre. O să mîncăm în bucătărie.

Bătrîna Monpoix și Emma au protestat : să nu ne mai audă rîzînd, cîntînd, ciorovăindu-ne — nici așa ! Și bătrînul a spus la fel.

— Ba nu, rămîneți. Cînd vă aud vorbind, mai îmi alung gîndurile negre.

Și totuși, nu ne adresează niciodată cuvîntul. Niciodată nu ne mai pune ca altădată întrebări despre noile tranșee, despre corvezile, patrulele noastre, toate lucrurile care îl interesau atîta. Dimpotrivă, cînd vine vorba de ele, găsește întotdeauna un motiv să se îndepărteze, sau își pleacă în jos capul și închide ochii pe jumătate, ca și cum ar încerca să aţipească. Și nu numai eu am băgat de seamă.

— Bietul de el, s-ar zice că suferă cînd vorbim despre atac, îmi spune îndurerat Gilbert.

Așa e. O dată nu ne-a vorbit despre întîmplarea din șaisprezece, nicicînd nu s-a apropiat să ne audă povestind-o. Cînd vine vorba de ea, nu-și întoarce nici ochii. S-ar părea doar că spinarea i se încovoaie și mai tare, că îi cade capul în piept... Nu-i văd decît spinarea, spinarea lată și rotundă, dar ghicesc pitită acolo un fel de crîncenă atenție. Ai putea să juri că moțăie și totuși ascultă, sînt sigur că ascultă.

Deună-seară, Berthier îi istorisea sergentului vagmistru cum ne-am repliat pe cărarea în V, cînd am fost nevoiți să dăm înapoi. Cîțiva oameni și cu el acopereau retragerea, trăgînd în mantalele care veneau peste cîmp și aruncînd de-a curmezișul cărării capre cu sîrmă ghimpată, trunchiuri de copaci, tot ce le cădea în mînă.

În porțiunile în linie dreaptă, îi punea pe oameni să fugă, de teama unui tir în anfiladă și, tot uitîndu-se înapoi, aceștia se împiedicau de cadavre și cădeau, înjurînd. Din fericire se ridicaseră răniții, căci acum ar fi fost prea tîrziu. Pînă la prima linie, nu întîlniseră decît unul singur. Sta așezat pe parapet, cu picioarele spînzurate, ca pe marginea unui șanț — nu se mai temea de gloanțe — și striga, într-o prelungă și încăpățînată tînguire: „Văd ca prin ceață... Nu mă lăsați... Văd ca prin ceață..." Din tîmplă i se scurgea, bogat, un fir de sînge care-i brăzda obrazul.

Îi auzise trecînd în galop și, ghicind desigur că se repliază, fugise în spatele lor, întîi aplecat, în patru labe, pe urmă drept în picioare, bîjbîind în beznă cu mîinile-i înspăimîntate. Implorarea lui îi urmărise o vreme: „Nu mă lăsați, băieți, vă jur că n-am să strig !..." Pe urmă, un pas în golul cărării și, cu mîinile întinse, orbul se scufundase pierind în mormînt. Cînd dădeau colțul redanului, auziseră un zgomot sec de Mauser. Era desigur lovitura de grație.

Mă uitam din întîmplare la Monpoix în vreme ce Berthier vorbea. Își săltase capul să asculte și deschisese niște ochi stranii, niște ochi mari, holbați, cu pleoape care nu mai clipeau. Cînd m-a văzut, și-a plecat numaidecît la loc capul și a ațipit iar.

Privirea asta surprinsă nu înseamnă nimic și totuși din seara aceea mă bîntuie tot felul de gînduri. Fără să vreau, instinctiv, îl observ pe bătrîn.

La ce cugetă oare zile întregi ? Cred că acum știu. Nu e nimic, nici măcar o presupunere, doar o vagă neliniște, o teamă fără noimă, care se cristalizează. Ceva care prinde însă cheag în mintea mea, cu fapte mărunte ce se leagă între ele, cu banale coincidențe. Îi pîndesc acum cele mai neînsemnate gesturi, ca și cum ar trebui să descopăr ceva.

Cîteodată, mai mă împotrivesc încă acestei obscure sugestii. Nu zău, e stupid: de unde și pînă unde un suflet de erou de roman în țăranul ăsta bolnav ? Suferă așa cum ar suferi dobitoacele lui care, nepricepîndu-se

să se plîngă, se întorc cu faţa la perete şi gogesc. Nu-i cazul aici de nici un fel de psihologie.

Şi totuşi... Şovăitoare, bănuiala se întăreşte, e ca un presentiment pe care judecata nu-l poate înlătura.

Simte pesemne atenţia stăruitoare cu care-l urmăresc şi nu-i place să rămînem singuri. S-ar zice că se teme să nu-i vorbesc. Mă duc să mă aşez în partea cealaltă a sobei, călare pe un scaun, cu bărbia pe braţele încrucişate, ca şi cum m-aş pregăti de taifas. Nici nu deschide ochii. Totuşi, sînt sigur că mă simte acolo şi că asta îl stinghereşte. Aş putea rosti cuvintele care-l înspăimîntă, le cunosc. Ne ghicim unul altuia neliniştea. La un moment dat, îi văd tremurînd, pe genunchii de catifea roasă, mîinile mari cu unghii scurte. Va deschide oare ochii, să mă privească în faţă ?

Nu. Încetul cu încetul, respiră mai lung, mai liniştit. A adormit. Atunci tot eşafodajul de bănuieli mi se prăbuşeşte dintr-o dată şi, văzîndu-i mîinile care continuă să tremure, scuturate de friguri, îmi vine să-l trezesc, ruşinat de cruzimea mea mintală şi să-i vorbesc ca altădată, voios, ca unui camarad.

De ce mi-o fi intrat în cap că îi e frică să treacă pe lîngă hambarul unde zac, grămadă, efectele morţilor ? Deunăzi se oprise acolo în faţă şi am venit lîngă el. Ieşind din sacii spintecaţi, rufele ajungeau pînă în drum.

— Uite, i-am spus, ăsta-i sacul lunganului de Vairon. Se văd scrisorile maică-si. A băgat-o în spital grija să-i trimită cîţiva gologani, flanele calde, biata bătrînă... Doi morţi dintr-un foc.

S-a întors, alb la faţă.

— Mie să nu-mi spui lucruri de-astea, băieţaş. Am şi eu un flăcău la oaste.

N-am ştiut ce să răspund, l-am lăsat să intre în casă neîndrăznind să-l urmez. Seara, parcă nu-mi venea să deschid uşa încăperii de unde-i auzeam glasul ostenit. Am intrat împreună cu Bourland. Bătrînul îl întreba pe Gilbert :

— Adevărat că lunganul acela, Vairon, mai striga încă, a doua zi, rănit pe cîmp ?

Cînd m-a văzut, s-a oprit, întorcîndu-şi iute privirea. N-a mai deschis gura în seara aceea şi a urcat să se culce înainte de a ne aşeza la masă. Îmi aduc aminte de toate astea şi mă opresc din scris. Îl privesc pe bătrîn cum răsuflă gîfîind, cu umerii scuturaţi de friguri. Arată rău, astă-seară. Îi ghiceşti obrajii supţi şi pămîntii, sub barba nerasă de o săptămînă. Mi se pare încă mai abătut decît în repaosul de rîndul trecut. Înţepenit pe scăunelul lui, îşi continuă visele negre.

Şi în amurgul care dă un luciu de gheaţă spătarelor ceruite ale scaunelor, mi se pare că am să văd, aplecîndu-se deasupra lui, toate umbrele morţilor noştri, pentru care îşi deapănă caierul ceasul.

*

Îl îngroapă pe Monpoix. A murit alaltăieri noapte, fără un vaiet, fără agonie. Dimineaţă, nevastă-sa l-a găsit rece în pat.

Dus pe umeri, sicriul lui a pornit peste cîmp, urmat de două rochii negre şi de cîţiva ţărani şi soldaţi. Abia mă pot mişca, aşa că am rămas singur la fermă. O simt vastă şi posomorîtă în juru-mi.

Nu se mai aude nimic, decît sărîturile porumbeilor, în pod. E apăsătoare liniştea asta deplină care aduce a moarte. Cele două scăunele puse unul lîngă altul mai aşteaptă încă parcă, sicriul. Căci o dată s-a mai întors...

Atunci, incidentul ăsta banal la urma urmelor nu m-a izbit, dar acum cînd am rămas singur, mă cuprinde o ciudată tulburare. Ar trebui să mă gîndesc la altceva.

În vreme ce, străbătînd pajiştea, înmormîntarea ajunsese la drum, nemţii ne-au zărit şi au început să tragă. Primul obuz a căzut lîngă noi, celălalt la cincizeci de paşi şi alaiul s-a destrămat deîndată. Cei patru inşi care duceau sicriul — parcă-i văd şi acum — s-au oprit, uluiţi, apoi, văzîndu-i pe ţărani fugind, au lepădat targa de pe care sicriul s-a răsturnat şi au sărit lîngă noi în şanţ. Era şi timpul, al treilea obuz a explodat drept în

taluz, ciuruind sicriul. În rînd cîte unul, cu spatele încovoiat, am luat-o la goană îmbrîncindu-ne și mortul a rămas singur pe potecă, cu pînza neagră căzută de pe sicriu. Mama și fata, cărora nu le e frică niciodată, au fugit strigînd și cînd băieții au adus înapoi sicriul la fermă, Emma a leșinat. Ea a observat prima că scîndurile sicriului erau pe jumătate ieșite din cuie, de parcă bătrînul ar fi făcut o sforțare să iasă afară și să fugă împreună cu noi.

Cu sicriul pus pe două scăunele, a rămas pînă în amurg în ferma pe care nu voia s-o părăsească. La căderea serii, țăranii s-au întors și cei patru inși și-au reluat povara. Adineauri au ieșit pe ușă ; afară, cîinele încă mai urlă, smucindu-se în lanț.

Tragica întoarcere a bătrînului m-a izbit ca o prevestire. Niciodată n-au tras așa aproape de fermă. Au de gînd s-o distrugă, acum că bătrînul nu mai e ? Mă cuprinde o ciudată tulburare. Am impresia supărătoare că-mi stă cineva în spate.

Atunci, cu o umbră de teamă, mă scol și, fără să mă întorc, fără să arunc măcar o privire la scăunelul bătrînului, ies fluierînd în ogradă. Trag repede ușa după mine...

S-a întunecat de-a binelea. Puțul de piatră pare un mormînt. De cealaltă parte a pîrîului, trece un schimb, o ceață neagră și zumzăitoare. Siluete greoaie, învălmășite, din care răsar țepi de sape și de puști : un grup de terasieri înarmați. În urma lor cîteva tabachere, rezemate în bastoane. Desigur, ostași din armata teritorială.

În tranșee, nici un foc. De departe, dinspre Berry, duduie surd tunul. Sălcii cu fruntea plecată visează în jurul iazului ; în întuneric, rațele adormite par lebede. Noaptea se cuprinde, toată, în apa asta liniștită. Copacii își desenează precis siluetele, creangă cu creangă, și se vede și cerul de cositor, cerul întins și trist care se privește în oglindă.

Nici un zgomot. Pe cîmpie, un glas rătăcit, o gureşă de potîrniche. Întinsul acesta de tăcere mă linişteşte... Ia te uită, de ce n-o mai lătra Féroce ?

Deodată, în porumbărie, se iscă un zgomot uşor de pene, zvonul foşnit care se aude cînd trezeşti păsările într-un coteţ. Un porumbel, încă unul, ies şi, fîlfîind o dată din aripi, se aşază pe o creangă... De ce ? Cine i-a stîrnit ?

Mă paşte un gînd absurd : Emma s-a întors, s-a urcat acolo sus, pe furiş, şi face ceva, duce mai departe ce făcea bătrînul... Cu bănuiala în inimă, ascult, ţinîndu-mi respiraţia. Un scîrţîit ; să fi deschis cineva o lucarnă ?

Şi-apoi, ce-o fi o fi, cu vreau să ştiu. Pătrund în fermă prin încăperea întunecoasă unde se află cuptorul. Pipăi cu mîinile. Mă lovesc de o roabă, inima-mi bate, dezlănţuită...

Urc pe scara de lemn. Doamne, ce mai scîrţîie !... Podul. Un petic de noapte albastră pătrunde prin geamurile murdare ale lucarnei. În întuneric, cîteva mogîldeţe... Aş, nu ; nişte saci...

Îmi tremură picioarele. Şi totuşi, nu mi-e frică. Fac tiptil un pas înainte şi mîinile-mi reci bîjbîie în întuneric, recunoscînd lucrurile. Ochii, iscoditori, se deprind şi ei. Da, e o manta pusă la uscat, cu mînecile spînzurate.

Dincolo de peretele de scînduri, porumbeii continuă să se foiască. Mă apropii şi, încetişor, ca să înăbuş ţipătul balamalelor ce scîrţîie, deschid uşa... Cu gîtul ţeapăn, cu pumnii strînşi, privesc. Nimic, nimic...

Razele de lună care străbat printre olane luminează porumbeii, ghemuiţi pe stinghii. Unul gungureşte. Afară, vîntul cîntă un cîntec subţirel, cu buzele strînse...

Închid atunci uşa care scîrţîie şi, singur-singurel în podul întunecos, privesc la zdreanţa aceea mohorîtă, cu mînecile spînzurate, mantaua aceea ostenită în care va muri un ostaş.

VII

La Cafeneaua marinarilor

I SE SPUSESE DEMACHY: „IL GĂSEȘTI la *Cafeneaua marinarilor,* lîngă podul de piatră".

Podul cel mare cu stîlpii șubrezițI nu se mai trecea decît noaptea. Ziua, era destul să se arate pe el un biciclist ca să se dezlănțuie o salvă care plesnea, mînioasă, apa, sau smulgea o bucată de parapet. Ajuns pe seară, Demachy trecu rîul în amonte, pe podul de vase.

În unda verzuie, care abia tremura, plopii înalți se scufundau pînă la creste, de parcă același cer l-ar fi căutat și în apa liniștită.

O șalupă mare dormea lîngă malul rîpos, culcată pe-o rînă. Prin scîndurile smulse se vedea cala, goală în uriașele-i coaste de lemn, și te întrebai cum ajunsese să eșueze așa departe carcasa asta de balenă.

Rîul foșnea, spărgîndu-și unda în vasele podului. Erau niște bărci mici, verzi sau negre, bărci de pescari, din acelea pe care le mîni cu o vîslă lenevoasă, în duminicile frumoase de vară. La prora celei mai noi, vopsită în alb, se citea un nume: „Lucienne Brémont. Roucy." O schijă de obuz o rănise în coastă.

Înșirate pe tot malul, cruci de lemn subțirele și golașe, făcute din scînduri sau din crengi încrucișate, priveau cum curge apa. Le vedeai pretutindeni, pînă departe în luncă, unde chipiile roșii pluteau ca niște nuferi ciudați.

Dacă s-ar umfla apa, crucile ar lua-o la vale, purtate de unda cenușie, ca să acosteze cine știe unde, lîngă un copil care ar silabisi pe scîndura

roasă : „...infanterie... pentru Franța..." și și-ar face dintr-însa o sabie de lemn. Ai fi zis că morții își părăseau mormintele uitate și că nesfîrșitul șir al celorlalți morți îi privea plecînd, cu crucile atît de apropiate încît păreau că-și dau mîna.

În desișul cîmpului, măceșii înfloriți își ofereau buchetele albe. Demachy culegea din ele, din mers. Se apropia de țiglărie. Pe acoperișul spart, steagul cu cruce roșie nu mai flutura : ajunsese un fel de zdreanță cenușie sfîrtecată, care spînzura de-a lungul prăjinii. Găurit de mortiere în septembrie, zidul de cărămidă fusese spart de obuze, turnul doborît, fațada ciuruită, astfel încît acum se putea intra în ambulanță prin zece spărturi. Și totuși, aici se îngrijeau răniții, de cînd apa pătrunsese în pivnițe. Și cum nimeni nu îndrăznea să aprindă un foc, noaptea, în ferma aceea reperată, erau bandajați în beznă, pe pipăite, cu degete care căutau rănile.

Cei care nu mai puteau fi salvați își aveau patul făcut lîngă ușă : gropile erau săpate, n-aveau decît să iasă. Cimitirul învățase și el cum se face războiul ; nu mai lăsa morții să umble fără socoteală, îi aduna în companie în față la țiglărie. N-aveai decît să te apleci, să dai deoparte o coroană de flori, o cocardă tricoloră făcută din trei cîrpe, ca să descoperi un număr de regiment, un nume. Cuțitul unui camarad gravase toate lucrurile astea pe o plăcuță de centiron, dar rugina le rodea repede, de parcă moartea ar fi vrut să le ucidă pînă și amintirea.

Demachy se opri la primele morminte. Aduse din ajun, cîteva cadavre își așteptau gropile, culcate printre cruci. Unul era înfășurat într-o pînză de cort, aspru lințoliu pe care sîngele îl făcea și mai țeapăn. Ceilalți rămăseseră așa cum luptaseră, cu mantaua murdară de pămînt, cu pantalonii plini de noroi, fără nimic care să le acopere fețele buhăite sau supte, bietul lor obraz vinețiu, mînjit parcă cu drojdie de vin. Capul unui sergent era, totuși, acoperit. Îl băgaseră într-o raniță, ca într-o glugă, și se putea ghici ce cumplită rană ascunde giulgiul acela de sînge închegat. Avea o verighetă pe deget. Brațul unui vînător mititel se întinsese și bara

parcă aleea, cu unghiile înfipte în pămîntul reavăn. Să se fi tîrît oare din tranșee, ca să vină să moară aici?

Printre crucile negre și albe, Demachy o căută pe aceea a lui Nourry, care fusese ucis la Bois des Sources, cu o săptămînă în urmă. Micuțul Belin o făcuse dintr-o scîndură mare de ladă, spartă în două, și Gilbert o recunoscu de la spate, citind „Champag..." La picioare, cineva îngropase o dulie de obuz, în care se ofilea un mănunchi de mărgăritare. Demachy le aruncă, punînd în locul lor rujele pe care le adusese.

Cu ochii închiși, se gîndea la Nourry, în ultima lui zi. Lovit în burtă, gemuse toată noaptea în bordei, brancardierii nu mai veneau, și întorcîndu-și din cînd în cînd spre noi capul micuț cu nasul cîrn, șoptea:

— Aoleu, nu vă las să dormiți, săracii de voi.

Murise în zori. Împușcăturile de noapte tăcuseră, tunurile nu trăgeau încă. În pădure, cînta un cintezoi. Și în liniștea care domnea, moartea aceea ne devenise și mai limpede.

Ca să-i facem un mormînt adevărat, căprăria ținuse să-l ducă în spate. Plecaseră după mîncare patru oameni în loc de doi, cărînd cu rîndul corpul mare, înfășurat în pătura lui cafenie, iar Demachy mersese în urma lor, cu crucea de lemn alb la subsuoară și cu bidoanele în cealaltă mînă.

După ce murise, lui Nourry îi veniseră două scrisori. Le-am fi putut returna, în colț cu brutalul aviz de deces: „Adresantul n-a putut fi găsit". Demachy socotise că e mai bine să le ia el. Le scoase din cartușieră, le rupse fără să le citească și, pe mormîntul acela reglementar de soldat, dreptunghiular ca un pat de cazarmă, desfoi petalele scrisorilor, ca omul măcar să doarmă sub niște cuvinte de acasă.

Îi era mai drag, acum că se dusese. Îi părea rău că nu i-a arătat mai multă dragoste flăcăului ăstuia sfios și cuminte, că n-a fost mai bun cu el. Purta astfel în sine și numele altor camarazi, lăsați în micile cimitire din Champagne sau din Aisne, sau între linii, pe pămîntul nimănui, și vorbea cu ei, îi asculta plîngîndu-se, sărmanii oamenii aceștia care, cît au trăit, nu i-au plă-

cut întotdeauna, fiindcă erau, nu o dată, necioplți, grosolani, în vorbe și în purtări. Nu-l uita pe nici unul și-i plăcea să se aplece asupra amintirii lor, acum cînd nu mai rămăsese dintr-înșii decît un nume oarecare în memoria uitucă a celorlalți băieți din căprărie.

Oprit astfel lîngă un mormînt, își regăsea, neatins, sufletul lui de altădată, sufletul lui de dinainte de război, îndurerat și pătimaș, care dormea istovit de oboseală, de viața de mizerie, de poftele zilnice, de frecăturile cu ceilalți. Se trezea astfel, în ceasurile de singurătate — atîta cît să sufere...

— Hei, bătrîne, îi strigă un brancardier care-l văzu plecînd, nu te mai plimba pe aici. Sînt ai dracului în după-amiaza asta, trag într-una.

Porni agale mai departe, de-a lungul apei, fără nici o grabă să ajungă undeva. I-ar fi plăcut să rămînă singur, în seara aceea.

Cu grădinile lor părăginite, una cu cîmpul, primele case erau încă bune de locuit, abia ciupite de tunurile de 210, cu olanele zburătăcite de obuze ca un stol de porumbei roșii. Cum dădeai însă dealul, intrai în plin masacru.

Întîi se vedea biserica : o ruină de clopotniță, fără vîrf, și un zid înalt, dărîmat, ale cărui ferestre în ogivă se deschideau spre cer. Portița casei parohiale, neatinsă, păzea dărîmăturile și, pe deasupra clopotelului, o plăcuță albastră te sfătuia, nevinovată : „Trageți tare".

Oricît s-ar înverșuna artileria împotriva unei așezări omenești, tot rămîne ceva în picioare : o bucată de zid cu tapetul înflorat și cu o pereche de fotografii în ramă neagră ; o ușă proaspăt vopsită care face pe frumoasa în mijlocul moloanelor sfărîmate, un cămin de marmură rămas undeva pe sus în echilibru pe trei lame de parchet.

Din dărîmăturile astea, Demachy încerca să reconstituie așezarea. Nu era nici un sat, nici un tîrgușor : mai curînd un colțișor de agrement, o mică localitate de vilegiatură, liniștită, în care negustorii se retrăgeau, pe la șaizeci de ani, ca să butăsească trandafiri sau să meargă la pescuit. Ferme deloc, doar vile care încă

se recunoșteau, după un peron cu trei trepte de grezie, o bucată de fațadă roz, cu tencuiala zgîriată de schije.

Mergea poticnindu-se de-a lungul străzii mari, mărginită de prăvălii devastate și de urme de case. Din dărîmături, suind scările pivnițelor, veneau voci, rîsete, un nechezat de cal, un scîrțîit de vioară.

Pe vine în spatele bucăților de zid, bucătarii se străduiau să facă foc fără să scoată fum și întorceau capul doar așa, din curiozitate, cînd se auzea prin aer vijîind cîte un obuz. Ce vrei, trebuie să riști cîte ceva dacă poftești cartofi prăjiți.

— Unde-i *Cafeneaua marinarilor* ? strigă Demachy.

— Mai jos, pe stînga.

Plecă mai departe grăbind pasul, căci o schijă mare tocmai căzuse lîngă el, în ruine, stîrnind un snop de moloz și de fum. Spera să mai găsească firma la locul ei pe un colț de fațadă, dar de jur împrejurul podului de piatră pe care-l căutau nemții, nu mai rămăsese decît o harababură de moloz și de grinzi zdrobite, alături de un acoperiș mare, roșu, neatins, pe care obuzele nu-l văzuseră. Totuși, din găurile răsuflătorilor se auzeau zbierete. Se aplecă și întrebă :

— Unde-i *Cafeneaua marinarilor* ?

— Alături... Are o colivie la poartă.

Se uită de jur împrejur după ea, dar nu văzu nimic. Pe deasupra bisericii plesniseră două șrapnele — două detunături strașnice — și Demachy își ieși din fire : „Unde dracului e colivia aia ?"

Schijele trecură, vîjîind, și se abătură pe olane, ca o grindină. Se ridică și numaidecît ciuli urechea :

— A, aici sînt...

Recunoscuse vocea lui Sulphart, care tocmai avea desigur o discuție amicală cu Lemoine.

— Ce face ? zbieră el, păi bine mă, mocofane, mai umblai încă în patru labe cînd eu aveam dintr-ăia lucioși.

Călăuzit de strigăte, Demachy căută scara și se năpusti în jos pe trepte. Într-adevăr, la intrare era pusă o colivie mare, de unde, dintr-un colț, un corb prizărit

și zbîrlit, cu ciocu-i mare vîrît între pene, contempla cu un ochi rotund dezastrul.

Pe chestiunea păsării se certau băieții, în pivnița *Cafenelei marinarilor*, unde secțiunea noastră își aștepta schimbul, după ce făcuse doar trei zile în linia întîi.

— A, uite-l pe Demachy, ia-ntreabă-l pe el, zbieră Sulphart, văzîndu-și prietenul, a cărui privire orbecăia prin bezna pivniței, ia-ntreabă-l să-ți spună el, nu trăiesc corbii o sută de ani ?

— Am prins eu mai mulți decît ai văzut tu, replica liniștit Lemoine, așezat pe o jumătate de butoi tăiat ca să slujească drept ciubăr. Habar n-ai ce vorbești : nu se află pe lume ceva mai tîmpit decît corbul.

— Ceea ce nu-l împiedică să trăiască mult, și asta a văzut mai multe războaie ca tine, poate chiar Revoluția, și șaptezeci-ul...

Tolănit într-un colț, în plasa unui hamac, Vieublé protestă :

— Ia mai slăbește-mă cu șaptezeci-ul tău. Război boieresc. Se băteau o zi pe lună și ziceau că-i prăpăd. Și frații care se plimbau prin Paris înainte să meargă s-o ia pe cocoașă la Buzenval, era o socoteală și asta, ce zici ? Îmi vine să mor de rîs cînd aud de așa războaie.

, — Da' eu nu-ți vorbesc de șaptezeci, stăruia încăpățînat Sulphart, eu îți vorbesc de corb.

— Ho ! Huoo ! Mai leagă căţeaua !

Începură toți să urle, ca să-l facă să tacă. Cineva aruncă într-însul cu un sfert de pîine.

— Bine, bine, făcu el, jignit. Da' cu tot îi dau ceva să ciugulească.

Luă o bucățică de carne conservată, un darab de brînză și sfertul de pîine cu care aruncaseră în el și alcătui astfel cina corbului, care nici nu cerea atît.

Deodată, Demachy se simți fericit. Sulphart îi păstrase un locșor bun, pe o somieră, unde avea să poată citi, visa, tolănit împărățește, ca pe un divan.

Din pivniţa cea mare, două ferestruici cu gratii dădeau la rîu. Dimineaţa pătrundea înăuntru, o dată cu zorile, o ceaţă îngheţată care mirosea a gîrlă.

Abia se vedea şi, ca să scrie, băieţii aprinseseră o lumînare, pe care o fixaseră cu trei lacrimi de ceară pe un gheridon de acaju. Erau de toate în pivniţa aceea : scaune, paturi, mese, lăzi de sticle, care ne slujeau drept dulap, saltele, pînă şi un balansoar, la care trăgea cu coada ochiului Bouffioux, să-şi aprindă focul cu el. Niciodată, de cînd erau în război, nu dormiseră mai bine băieţii din companie. Îşi savurau fericirea cît era ziulica de lungă, lăfăindu-se fiecare în colţişorul lui, lăsînd urme de bocanci murdari pe rufăria de pat, şi cu capul plecat alene pe o pernă de puf.

În pivniţa din fund, se desfăşura un concert. Un caporal cînta din ocarină şi băieţii aşezaţi pe jos în jurul lui reluau cu voci languroase refrenul romanţei. Cocoţat pe un birou Empire, nea Hamel bătea tactul cu călcîiul pe panoul de palisandru.

Ne făceam vizite de la o pivniţă la alta. Toate erau bine mobilate. Cred că nu mai rămăsese nimic prin case, nici pe sub pietre : încetul cu încetul se cărase tot. Ce nu fusese coborît prin pivniţe era dus în pădure, cînd ne venea rîndul la tranşee. Seara, corvezile soseau ca nişte bande de umbre şi se întorceau încărcate cu mese, cu fotolii, cu somiere. Mobilă cu mobilă, orăşelul se muta, şi întîlneai, în Bois des Sources, nişte ciudate bordeie în care uşa era a unui sipet Renaissance, strașnic sculptată cu nişte orori de bretoni mititei, cîntînd din cimpoi. În cortul nostru, găsisem un fotoliu de răchită şi o plapumă roşie de puf. Sublocotenentul Berthier avea o canapea şi o oglindă mare, crăpată pe mijloc, pe care un ostean credul gravase : „În trei luni, gradat".

Pe marginea drumului era chiar şi un pian pe care, sastisiţi, băieţii îl părăsiseră la jumătate de cale spre pădure, iar seara, în timp ce aşteptau căruţele de aprovizionare, bucătarii cîntau în surdină cu un singur deget cîte un cîntecel. . .

Linia întîi nu era cine știe ce, în sectorul acela de pădure. Ici colo cîte un obuz plictisit, din cînd în cînd — așa murise Nourry — riscul unui glonț, dacă te duceai să dai apă la cai între două cărări, asta era tot. Ne plimbam slobozi prin pădure și bucătarii își vedeau de gătitul lor, la o sută de metri mai în spate, îndeajuns de ocrotiți de desiș. Pentru întîia dată de cînd eram în tranșee mîncasem mîncare caldă și băusem cafea care aburea în căni.

La început, germanii lansaseră torpile, niște enorme „burlane de sobă" care distrugeau tot. Fusese îndată adusă o secțiune de bombardieri, care să le răspundă. Aceștia săpaseră pămîntul aproape o lună, zi și noapte, căraseră trunchiuri de copaci și făcuseră un adăpost cu șpraițuri solide care nu se temeau de nimic. Pe urmă, își aduseseră tunul.

Era o splendidă piesă de muzeu, un fel de mortieră mititică de bronz, pe a cărei burtă de broscoi erau săpate data și locul nașterii: „1848, Republica franceză, Toulouse". De încărcat îl încărcam după ochi: un gram de pulbere la metru. Ne aflam la vreo 180 de metri de inamic: se puneau așadar patru linguroaie și, ca să fie pe săturate, sergentul tunar mai adăuga și un supliment. Scotea un zgomot îngrozitor și, după ce trăgea, mortiera sălta de frică. Se vedea ghiuleaua învîrtindu-se și descriind o uriașă parabolă, apoi căzînd unde poftea ea, în pădure, aclamată de nemții care strigau bravo, și aveau și de ce. Cîteodată mai și exploda. După cîteva zile, tunarii primiseră alt tun — unul adevărat — și plecaseră cu el să-l încerce într-altă parte, lăsîndu-ne, împreună cu mîndrețea de bordei, o armă barocă și inofensivă, un fel de praștie mare sau de balistă, făcută din cauciucuri și din pîrghii de lemn. Cu instrumentul ăsta se puteau arunca grenade: primul care a încercat a murit.

De atunci, secțiunile aflate în linie îl foloseau ca să le arunce nemților proiectile din cele mai neașteptate: bocanci, sticle goale, cizme de tranșee cu tălpi de lemn, și în general toate obiectele de care nu mai era nevoie, cu condiția să aibă greutatea potrivită.

Sulphart dobîndise mare dibăcie la jocul ăsta. Citeșitrele zilele și le petrecuse bombardînd tranșeea cea mai avansată a nemților, aflată la patruzeci de metri de linia noastră. Aruncase tot ce putuse : ciorapi umpluți cu pietre, cutii de conserve, cărămizi, chiulase de obuz. În ajun, înainte de a pleca, le servise lovitura de adio : un borcan mare de muștar plin cu pămînt, care trebuie să fi căzut în plin în tranșee, fiindcă i-am auzit strigînd. Îl aclamasem pe Sulphart, îi huiduisem pe nemți și din tranșeea lor unul dintr-înșii — poate cel rănit — ne răspunsese într-o franțuzească stricată, făcîndu-ne porci și măgari.

De atunci, veselia lui Sulphart depășea orice măsură. Zbierase tot timpul schimbului, își povestise fapta de arme la tot regimentul, intrase în vorbă cu ofițerii, îi agățase pe bucătari la intrarea în cărări, cu obrazu-i radios plesnind de mîndrie.

— L-am nimerit drept în mutră, nu-ncape vorbă, ți-o spun eu, ca probă că m-a făcut porc, și încă în franțuzește... Era cu siguranță un ofițer.

Bătuse toate pivnițele ca să-și povestească isprava și, pentru o cană de vin, o istorisea în public, pe larg și înflorită cum se cuvine. La intrarea în pivniță, unde își îndopa pe îndelete pasărea hămesită, puteai să-l auzi spunîndu-și a suta oară povestea unor guguștiuci care-l ascultau cu gura căscată.

— Da, măi, frate-meu, striga el, l-am nimerit pe general drept în mutră. Mi-a zis și porcule, în franțuzește.

Și nu uita, totuși, să recunoască și meritele inamicului, adăugînd, cu un ton plin de respect :

— Ce-i al lor e-al lor, de școliți, sînt școliți, ai dracului !

VIII

Muntele Golgota

DIN *BOIS DES SOURCES*, ÎL ZĂREAI printre ramuri, pe care poposeau, în roiuri verzi, cei dintîi muguri. Arată de obuze, spintecată de torpile, hărtănită, tragică, era o movilă înaltă și cretoasă, din care răsăreau cîțiva bulumaci ce fuseseră cîndva arbori. Pe hărțile statului major avea, desigur, un nume. Ostașii o numiseră Muntele Golgota.

Era infernul sectorului. Cînd intra regimentul în dispozitiv de luptă, toată lumea se întreba, cu spaimă : „Cine merge azi la Golgota ?..." Și cînd aflau răspunsul, victimele bombăneau :

— Sigur, iar noi... Și învîrtiții tot învîrtiți, n-ai să-i prinzi pe-acolo...

Bombardată fără răgaz, Golgota fumega ca o uzină. Vedeai torpilele urcînd din pădurea nemților și căzînd, greoaie, pe pămîntul acela mort, din care nu mai puteau smulge nimic, decît rămășițe omenești și pietriș. Noaptea, acolo se desfășura focul de artificii : globuri roșii, steluțe albe, omizi verzi armonios arcuite, splendidă viziune a nopților de război, la care se adăugau, trosnind, fulgerele exploziilor. Și vreme de cîte patru zile, două secțiuni stăteau acolo, pîndind necunoscutul peste cîmpul jerpelit, presărat cu mantale albastre și spinări cenușii.

De departe, cînd priveai norul galben și verde al exploziilor, care nu se destrăma niciodată, cînd vedeai stufosul panaș de torpile, cînd auzeai furtuna aceea fără de sfîrșit, îți spuneai :

— E cu neputință. Nu se poate rezista acolo... Nu se mai întoarce nici unul.

Și totuși se rezista ; și totuși se mai întorceau.

Ne venise rîndul să urcăm acolo. Pe Golgota ajungeai nu pe o cărare, ci pe un fel de potecă săpată în pămîntul cretos, un drum de catîri, mărginit de bordeie scunde, umede și reci. De la un capăt la celălalt, se înșiruia de-a lungul ei un sfîșietor furnicar de efecte, bidoane, cartușe, zdrențe, unelte — un adevărat cimitir de obiecte. Și din loc în loc, cîte o cruce de lemn: „Brunet, 148 Infanterie... Cachin, 74 Infanterie... Aici zace un soldat german..." Abia acoperite de un strat de țărînă, se deslușeau limpede umflăturile trupurilor. Erau peste douăsprezece halte pe drumul acela de cruci.

În seara aceea, schimbul se efectuă mai repede. Înaintam, cocoșați, cu urechile ciulite. Ne îmbrînceam. Cînd începură a se desluși, la lumina rachetelor, cioturile de copaci, sublocotenentul Berthier, care ne conducea, transmise :

— Ne apropiem, liniște.

Un sfat de prisos. Nu se auzea nici un murmur, nici un sunet, nici o șoaptă. Lemoine, care nu credea în primejdie, își ținea totuși cu mîna baioneta, care zăngănea. Aceeași seriozitate ne stăpînea pe toți. Numai Maroux era mulțumit. El zisese că e pleașcă să ajungi acolo sus, unde n-are să ne deranjeze nimeni. Mergea însă și el ca și ceilalți, cu capul plecat, ținîndu-și cu mîna gamela care se bălăbănea.

— Culcat !

Două obuze șuierară și explodară la douăzeci de pași, într-un fulger roșu care ne orbi. Ne băgasem toți unul într-altul, mai-mai să ne strivim. Schijele biciuiră creta.

— Transmiteți, înainte...

În tranșeea îngustă, săpată pe celălalt versant al colinei, oamenii din regimentul pe care-l schimbam ne așteptau, nerăbdători, cu sacul în spinare. În șoapte, repezit, sergenții transmiseră consemnele :

— Tranșeea lor e la liziera pădurii... O sută și ceva de metri. Nu trageți în stînga mai departe de mesteceni: e un mic post al nostru...

Fără vorbă multă, camarazii ne urau noroc, în vreme ce-şi strîngeau calabalîcul.

— Atenţie la torpile, mai ales seara, la ceasul mesei. Dacă puteţi, aduceţi-l pe flăcăul care e pe cîmp, drept în faţa sîrmei ghimpate. E un băiat de-al nostru care a fost doborît alaltăieri noapte. Şi-l îngropaţi, da? Îi zice Questel...

Iute, porniră, îndesaţi claie peste grămadă pe cărarea strîmtă în care se revărsa toată tranşeea. Zarva lor înăbuşită se îndepărtă şi se stinse. Băftoşii...

Nu lăsaseră nimic pe Golgota: cîteva cutii de conserve, pachete de cartuşe, pîini neîncepute, un camarad în cîmp... Plecaseră.

În vreme ce primul schimb de santinele îşi lua posturile în primire, cu coatele pe parapet, secţiunea noastră se scurse pe celălalt versant al muntelui, ca să se instaleze.

Un regiment de pionieri — nişte băieţi din nord, trişti şi violenţi — săpaseră acolo un fel de cazemată a cărei intrare dădea în liniile noastre, iar crenelurile în pădurea nemţească. Se alcătuia dintr-o galerie destul de înaltă, bine consolidată, mărginită de-a dreapta şi de-a stînga de mici adăposturi, mobilate cu paie şi jurnale. Primii sosiţi se repeziră zbierînd înăuntru, gonindu-i pe ceilalţi, cu pumnii şi cu picioarele şi, în clar-obscurul unei lumînări cu flacăra tremurată, se iscă o hărmălaie crîncenă, de ţipete şi de înjurături. Berthier făcu, destul de lesne, ordine:

— Haida, haida, fără scandal, fără balamuc, potoliţi-vă. E loc pentru toată lumea.

Scotocea cu lanterna colţurile întunecoase şi-şi instala gospodăreşte oamenii. În spatele lui, soldaţii aşteptau cuminţi, ca nişte şcolari pe care-i cazează profesorul, şi nimeni nu mai striga, ca să nu-l necăjească. Fiecare îşi primea cotlonul desemnat şi se băga în el.

Desfăşurîndu-şi pătura, Bréval făcea descoperiri în paie: „Un ziar de la noi! strigă el bucuros... Am să citesc în pat, ca pe vremurile bune..."

Eram patru în firida noastră, strașnic înghesuiţi, cu centironul desfăcut şi cu moletierele desfăşurate.

Broucke se descălțase chiar și se pusese pe sforăit, în vreme ce mititelul de Belin mitocosea dintr-un căpețel de sîrmă ghimpată un sfeșnic ingenios, din care lumina să nu răzbată afară.

— A, e bine, oftă Bréval, întinzîndu-se. Numai de ne-ar lăsa nemții în pace.

— La urma urmelor, e exact ce-am spus eu, făcu Maroux, care dormea în cealaltă parte a galeriei. De departe, cu toate marafeturile alea care zboară pe sus, crezi că e cine știe ce, și cînd ești aici, vezi că nu e mai rău ca în altă parte.

În fiecare clipă, totuși, cîte o detunătură surdă zguduia movila și bubuitura pătrundea, cu o rafală de vînt, în peștera noastră, făcînd să tremure lumînările. Cîteodată cădea pe celălalt versant al Golgotei, la intrarea tranșeei noastre, și atunci vedeam flacăra fulgerului, prin pînza de cort.

— Prea lung, zicea Lemoine, pe care cei patru metri de pămînt ce se aflau peste noi îl făceau să se simtă în siguranță.

Broucke sforăia mai tare ca de obicei, ca să nu mai audă tunul, iar Bréval își citea gazeta, departe de război.

— Putorile, bombăni el... Iar au fost arestate niște femei, în tabăra englezilor. Și să nu-ți închipui că niște fîrfe : nu, femei măritate... Am auzit că le afișează numele la primărie. Ce mai bucurie pe bărbatu-său, cînd o afla...

Mai citi cîteva rînduri, apoi făcu furios ziarul ghemotoc, îl aruncă și se întoarse cu fața la peretele de cretă udă, spunîndu-mi : „Stinge tu".

Cu puternice bubuituri surde, artileria se înverșuna, încăpățînată, împotriva Golgotei, spre vîrf de tot, acolo unde ar fi trebuit să se ridice cele trei cruci. Între două detunături nu se auzea nimic, decît din cînd în cînd un pas de om care se împiedică de o piatră, sau împușcături rătăcite, o toană a unei santinele.

În lumina pîlpîitoare a lumînării ce sta să se stingă, mă uitam la trunchiurile solide pe care atîrnau efectele și bidoanele noastre. Ranițele umflate umpleau pe-

retele, cu baionetele drept cuier. Sub căpătii, sacul; într-un colţ, puştile... Şi cari toate astea cu tine nopţi întregi, zile întregi, kilometri de-a rîndul... Îţi cari cu tine casa, bucătăria, pînă şi giulgiul: pătura cafenie în care, bine înfăşurat, mă pregătesc să dorm.

Încetul cu încetul, noaptea părea că se destramă. Ai fi zis că cea din urmă stea se grăbeşte să plece acasă..

În ceaţa zorilor de zi, lucrurile se întorceau din călătoria lor în ţara beznei şi-şi reluau, cuminţi, locurile: copacul cu crengile în chip de furcă în faţa tranşeei, căpiţa pîrjolită lîngă reţeaua Brun. Cel dintîi care văzu morţii fu Broucke.

— Sînt ceva. Încă o pădure care să ne coste scump...

Gilbert încerca să-l descopere pe cel din noaptea trecută, pe care ne rugaseră băieţii să-l îngropăm. În cele din urmă îl descoperiră zorile. Rămăsese la douăzeci de metri de sîrma ghimpată, ţeapăn de pe-acum şi veşted, ca ceilalţi. Ce rost are să-ţi pui viaţa în primejdie ca să tragi un cadavru mai aproape de tranşee? Un loc aici sau o groapă colo... I-am luat hîrtiile şi gata. Mormîntul? Undeva, pe front...

O dată cu ziua, se deşteptă şi artileria. Întîi tună o salvă de şrapnele, încununînd Golgota cu o aureolă verde curînd destrămată. Apoi veni rîndul pieselor grele.

Primele şuierături ne aruncară plini de ţărînă în fundul tranşeei. Un zgomot sfîşietor şi un snop de pietre căzu ca o grindină peste noi. Bréval ţipă scurt, atins la ceafă de o schijă sau de o piatră. Era doar o zgîrietură, dar curgea sînge.

— N-ai noroc, îi spuse Lemoine punîndu-i puţină tinctură de iod... Dacă-ţi paradea un braţ...

— Era o socoteală, făcu cu părere de rău caporalul.

Ziua se scurse astfel, încovoiaţi sub obuze, fugind sub torpile.

Pe la unsprezece, tirul se înteţi şi corvada de masă şovăi îndelung înainte de a pleca, socotindu-se mai la adăpost în şanţ decît pe cărarea plină de surpături. Cînd se întoarseră, vărsaseră jumătate din vin, macaroanele erau pline de pămînt şi Sulphart îl făcea albie

de porci pe Lemoine care „nu era în stare nici să care un bidon".

După ce înghițirăm fiertura, ne apucarăm să jucăm cărți, în așteptarea serii. Broucke începuse să sforăie; culcat lîngă dînsul, Gilbert încerca să viseze.

Deodată se ridică și ne spuse, cu un glas uscat:

— Aici dedesubt sapă cineva.

Se întoarseră cu toții, lăsînd să le cadă cărțile din mîini.

— Ești sigur?

Făcu da, din cap. Îl scuturai zdravăn pe Broucke, care continua să sforăie, iar Maroux, Bréval, Sulphart se culcară în galerie, cu urechea la pămînt. Ne uitam la ei, tăcuți, cu inima strînsă. Înțelesesem cu toții: o galerie... Cu groaza în suflet, ascultam, furioși pe obuzele care zguduiau movila cu loviturile lor de berbece. Cel dintîi se ridică Breval.

— Nu-ncape nici o îndoială, făcu el cu glas scăzut, sapă.

— Un singur om lucrează, se aude limpede, precizează Maroux. Departe nu sînt.

Stăteam strînși cu toții, neclintiți, privind pămîntul întărit. Unul se dusese după sergentul Ricordeau. Sosi, ascultă cîteva clipe și spuse:

— Da... ar trebui să-l anunțăm pe locotenent.

Rînd pe rînd ne culcam fiecare să ascultăm și ne ridicam, pămîntii la față. În tranșee, știrea se și răspîndise și, între două obuze, oamenii stăteau și pîndeau înfiorătoarea cazma care săpa, săpa...

Sublocotenentul Berthier veni la căderea nopții, cu corvada de masă. Ascultă îndelung pămîntul, dădu din cap și ținu numaidecît să ne liniștească:

— Aș!... Trebuie să fie niște pionieri care sapă o tranșee, și chiar destul de departe... Zgomotele astea, știți, sînt foarte înșelătoare. Am să-ntreb pe cineva de la geniu... Oricum, nu vă alarmați: sînt cu siguranță încă foarte departe, nu-i nici o primejdie...

Ne instalarăm la pîndă. Obuzele continuau să cadă. Dar ne era mai puțin teamă de ele acum. Ascultam cazmaua.

După ce ne făcurăm cele două ore, ne urcarăm la loc în peșteră. Zgomotul scăzuse.

— E cumsecade, zise Broucke. Nu mai dă zor.

Și, liniștit, adormi.

Cînd să suflăm în lumînare, se ivi din nou locotenentul Berthier, însoțit de un plutonier de geniu. Ne ridicarăm în picioare numaidecît și ne îndesarăm în galerie. Primul cuvînt pe care-l prinserăm fu :

— Bănuiam.

Lui Fouillard — un tic — i se bătu un ochi.

Plutonierul se întinsese cu urechea la pămînt, cu ochii închiși. Tăcerea noastră asculta împreună cu el. Se ridică, își scutură cu palma mantaua albă de var și plecă împreună cu Berthier, fără să ne spună nimic ; nici un cuvînt.

— Înseamnă că încă nu e nici o primejdie, își dădu cu părerea Lemoine.

— Înseamnă că o să sărim în aer, proroci Sulphart.

Și totuși, ne-am culcat. Și am dormit. Berthier se întoarse în zori ; avea un aer trist, un aer îngrijorat, pe care nu i-l cunoșteam și care ne neliniști numaidecît. Ce știa oare ? Stătu iar să asculte sapa, fără să-și mai lipească urechea de pămînt, căci zgomotul ajungea acum mai limpede pînă la noi. Ne simțeam tulburați de un presentiment vag, de o teamă confuză. Berthier își săltă capul :

— Căprăria Bréval, adunarea.

Ne privi pe toți, cu privirea lui profundă, de om cumsecade, apoi, oprindu-și ochii doar asupra lui Bréval, care, de cînd cu tăietura, purta un bandaj în jurul gîtului, ca un guler tare, îi spuse :

— Ați ghicit, germanii sapă o galerie. S-ar putea să vină geniștii noștri să facă și ei o săpătură, dar cred că ai lor au avansat prea mult ca să-i mai putem tăia. Încît... nu-i așa... e inutil să mai rămînă toți aici... Înțelegeți, nu ?... Așa că... rămîne căprăria voastră, Bréval : s-a tras la sorți. Retragem în linia a doua cele două secțiuni și voi rămîneți aici cu căprăria voastră și cu mitraliorii... Nu sînteți mulți, dar colonelul are

încredere în voi : știm că sînteți viteji... Și-apoi, nu mai e primejdie de atac, de vreme ce sapă... De altminteri, galeria e încă departe de a fi gata, n-aveți de ce vă teme... Nu-i primejdie, nici o primejdie... E o simplă măsură de prevedere.

Își pierdea șirul, vorbele îi rămîneau în gît. Își plimbă încă o dată privirea, roată, peste toată căprăria, căutîndu-ne ochii la fiecare. Nimeni nu spuse nimic; Fouillard bîlbîi :

— Da' la masă tot o să putem pleca.

— Veți primi-o aici.

Ceilalți tăcură, puțin palizi, și atît. Curaj ? Nu. Disciplină. Ne venise rîndul...

— Ne-am ras, spuse simplu Vieublé.

— Ești nebun, nici pomeneală, i-o reteză locotenentul. Nici să nu vă gîndiți la una ca asta... Uite — și-și plecă ochii, stingherit — aș fi vrut să rămîn cu voi. Era locul meu. N-a vrut colonelul... Așa că... noroc bun.

Buza de jos îi tremura, un abur îi umezea ochii sub sticlele ochelarilor. Deodată, ne strînse mîna la toți și se îndepărtă, cu dinții încleștați, galben ca ceara.

Ceilalți o și luau din loc, îmbrîncindu-se, de parcă s-ar fi temut să nu-i ajungă moartea din urmă. Ne priveau într-un chip ciudat, cînd treceau pe lîngă noi, și cei de pe urmă ne spuseră : „Noroc bun". Țăcănitul lănțișoarelor pe gamele se îndepărtă, zornăitul bidoanelor goale, pietrele date de-a dura, glasurile... Rămîneam singuri. Mitraliorii se așezară lîngă piesele lor. Trei băieți coborîră în tranșee și noi ne întoarserăm în cazemată.

— Nu ne mai rămîne decît să așteptăm, spuse Demachy, care-și exagera nepăsarea.

Să așteptăm ce ? Așezați cu toții pe marginea culcușurilor, ne uitam la pămînt ca un sinucigaș care privește cum curge apa întunecată, înainte de a sări în ea.

Ni se părea acum că hîrletul lovește mai tare, la fel de tare cum ne bătea nouă inima. Fără să vrem, ne lăsam în genunchi, ca să ascultăm mai bine.

Fouillard se întinsese într-un colţ, cu capul sub pătură, ca să nu mai audă nimic, să nu mai vadă nimic. Bréval începu, cu un glas şovăielnic.

— La urma urmelor, nu-i musai să sărim în aer... O galerie nu se face aşa, cu una, cu două.

— Şi încă în piatră.

— Zici că-s aici-aşa, şi cînd colo mai e încă treabă de o săptămînă.

Vorbeau toţi deodată acum; minţeau toţi, ca să prindă la inimă, să-şi păstreze totuşi speranţa. Şi cînd, după o scurtă şi zgomotoasă discuţie în care fiecare avea de povestit cîte o istorie cu o galerie, stătură din nou să asculte,li se păru că nici nu mai izbeşte aşa tare... Maşinal, ne desfăcurăm păturile, ne culcarăm.

— Ce-o să mai sărim din somn, bombăni Vieublé descălţîndu-se.

Unde avea să crape pămîntul? Închideam ochii şi ni se părea că văd fotografiile acelea mîrşave din revistele ilustrate, pîlniile acelea căscate, cu stîlpi, cu fierărie şi cu ciozvîrte de oameni care dau pe dinafară, îngropaţi numai pe jumătate.

Întinşi, cu capul pe sac, nu mai auzeam decît înfiorătorul tîrnăcop, regulat ca un tic-tac de ceasornic, care ne săpa groapa.

— O să fie un tărăboi! murmură Belin. E nevoie de oleacă de încărcătură ca să smulgi din loc o movilă ca asta!

— Încă trei zile pînă să ne cărăm.

— Ba nu, încă două şi jumătate: miercuri seară trebuie să ne schimbe.

Absorbit, Bréval scria pe genunchi, cu un sac drept pupitru.

— Îi dai senzaţii nevesti-tii, glumi Lemoine, îi scrii că o să sărim în aer?

Obuzele cădeau mai rar, în noaptea asta. Scurta aurora a rachetelor se năştea şi murea peste pînza de cort. Noaptea era aproape liniştită. Numai zgomotul acela surd de hîrleţ, care ne legăna...

La douăsprezece, intrai de gardă. Era frig în tranșee. Vîntul aducea fiori de gheață din pădure și Gilbert tremura sub pătură.

— Auzi ?

— Da. Ciocăne într-una.

Nu mai priveam în cîmpie. La ce bun ? Nu se vedea decît bezna tremurînd în beznă. Ascultam, gîndeam.

Deschise vorba Demachy, cu glas scăzut, cu tonul acela zeflemitor care mă irita și care totuși îmi plăcea :

— Prea era frumos... Zău, prea era frumos. O viață fără griji, zi de zi numai bucurii. Într-o bună dimineață, bate cineva : „Toc ! toc ! Eu sînt, viața. — Nu te cunosc. — Foarte prost. E rîndul dumitale !" Și-ți pune o cazma și o pușcă în mînă, și sapă, băiețaș, și umblă, băiețaș, și crapă, băiețaș...

— În definitiv, de ce te-ai înrolat, îi spuse Lemoine, o dată ce erai reformat ?... Și încă la pifani.

— Datoria, un moment de entuziasm : prostii.

Ne apropiarăm de mitralierii înghesuiți, muți, în adăposturile lor. Unul dormea în fund, cu capul pe spate.

— Încă două zile și jumătate, ai ? ne spuse comandantul piesei.

— Ne termină ei înainte, zise altul.

Lemoine care, pe orbește, își sculpta bastonul, se lăsă pe vine într-un colț.

— Dacă sînt siguri că sărim în aer, făcu el, n-aveau decît să ne scoată, ca pe ceilalți. Și-apoi de ce căprăria noastră și nu alta, mă rog ?

Vîntul secera stelele. Noaptea se făcea și mai deasă. Nu mai eram în tranșee decît niște mogîldețe negre și, în întunericul adăposturilor, nu se deslușea nimic, decît punctul de jar al unei pipe. Din cînd în cînd, cîte unul ridica perdeaua crenelului și privea. Nimic... Un frison, o șoaptă : oile serii pășteau pe cîmp.

După trei ceasuri de gardă, ne întorsesem înghețați. Și, făcuți covrig sub pături, cu ranițele una lîngă alta

în chip de perne, ne luase somnul, un somn zdravăn de brute.

•

Dimineața, ne trezi o prevestire, o cumplită suferință lăuntrică. Zgomotul încetase : o liniște tragică îi luase locul. Căprăria sta mută, încremenită, aplecată peste Bréval, care asculta, culcat cît era de lung. Ridicați în capul oaselor pe culcușurile noastre, îl priveam.

— Ce se întîmplă ? șopti Demachy.

— Nu mai ciocănesc !... Sigur că îndoapă galeria.

Inima mi se opri în loc, de parcă ar fi luat-o cineva în palmă. Mă trecură fiorii. Așa e, nu se mai auzea săpînd. Terminaseră.

Bréval se sculă, cu un surîs mașinal pe buze :

— Nici o îndoială. Nu mai ciocănesc.

Ne uitam la pămînt, muți ca și el. Fouillard, palid, dădu să iasă. Fără un cuvînt, Hamel îl apucă de braț. Maroux se așezase, cu mîinile încrucișate între genunchi și, cu tocurile-i groase, bătea toba pe scîndura culcușului.

— Încetează ! îi spuse aspru Vieublé, Ascultă...

Ne lungirăm cu toții gîtul, înspăimîntați, temîndu-ne să nu ne înșelăm. Nu ! Cazmaua se auzea iar. Ciocănea. O, ce dragă a putut să ne fie, o clipă, cazmaua aceea blestemată ! Săpa. Eram grațiați. Nu încărcau încă galeria, nu ne sunase încă ceasul.

Cu o opintire, Vieublé își scuturase spaima. Alb de mînie, sări afară răcnind.

— E nebun, strigă Bréval. Ce face ?

Dădurăm fuga după el. Se cățărase pe sacii cu pămînt, și, afară din tranșee pînă la brîu, cu gîtul întins, zbiera :

— N-aveți decît să spălați, porcilor vă f... muma-n c... Poate c-o să sărim în aer cu toții, dar eu tot vă...

Sulphart îl apucase pe după piept.

— N-ai de gînd să taci, dobitocule ?

Bréval îl trăgea și el de braț, omul însă nu se da bătut.

— Trebuie să mierlesc măcar unul pînă nu sărim în aer. Nu vreau să crăp ca un fătălău, urla el, vreau unul măcar !...

Izbutirăm totuși să-l dăm jos de acolo și să-l băgăm la loc în șanț, unde se liniști, după ce bău o gură din coniacul vechi al lui Demachy.

— Nu e rău, făcu el, ca unul care pricepe.

Tot... Toc... Toc... Săpa într-una... Toc... toc... Pe urmă se oprea. Stam atunci și ascultam, și mai înspăimîntați. Nu. Toc... Toc... Toc...

Așa a mers încă două zile, și o noapte. Patruzeci de ore pe care le număram, le smulgeam, cu fișii de minute. Două zile și o noapte de numărat, cu gura uscată de fierbințeală. Ultima seară, nu l-am mai putut opri pe Vieublé : ieși cu patru grenade în raniță și, după o oră, ajunseră pînă la noi patru lătrături, apoi niște gemete și răcnete la liziera pădurii. Își vînduse bine sifoanele.

Se întorcea în tranșee, cînd sosi, precedînd schimbul, locotenentul Berthier. Ne și săltasem sacii în spate, gata de plecare.

— Ei, zise, îmi pare bine... Ați văzut că nu trebuia să vă prăpădiți cu firea. E gata.

— Încă n-am plecat, tremură Fouillard.

— Să sărim în aer acum, asta aș zice și eu baftă, observă cît se poate de serios Lemoine.

Regulate, zgomotele ajungeau pînă la noi, oricum liniștindu-ne. Acum însă nu mai pîndeam cazmaua, ci schimbul. Ne-o vesti o rumoare surdă.

— Schimbul... Intrați în peșteră, să faceți loc. Lăsați consemnele în seama mea, ne spuse Berthier.

Ne uitarăm la oamenii care treceau, un regiment necunoscut. Erau numai zece, și patru mitraliori. Ultimul se oprise, ghicindu-ne în umbra tranșeei.

— Și zi, sapă o galerie pe dedesubt ?... E clar că sărim în aer. Ce, patru zile sînt de colea ?...

Într-un glas, încercarăm să-l liniștim :

— N-are nici un rost... Uite, noi n-am stat?... Chestii d-astea nu se fac bătînd din palme... Păstrați-vă cumpătul.

Peste sacul omului, îl pîndeam însă pe locotenent; ne mîncau tălpile de grăbiți ce eram să plecăm. Fouillard, nu se știe cum, și dispăruse. În sfîrșit, Berthier se întoarse.

— Înainte marș !... Noroc bun, copii.

Și, întorcîndu-se spre Demachy, adăugă încetișor :

— Bieții băieți, mi-e frică pentru ei.

Să nu fi fost locotenentul care călca voinicește în frunte, poate am fi rupt-o de fugă. Ne era frică de Golgota aceea lividă, pe care din cînd în cînd o dezbrăcau rachetele. Frică de primejdia aceea pe care o simțeam în spate, încă aproape de tot.

Ne lăsarăm pe drumul cretos, străbăturăm repede podețul peste pîrîu și atunci abia îndrăznirăm să ne întoarcem. Golgota se desena, cumplită, în noaptea verde, cu cioturile ei de copaci, ca niște picioare de cruci.

*

Mîncarăm la gura tranșeei. Bucătarii făcuseră cafea neagră și înfulecam cu lăcomie, nemaisimțind în stomac ghearele acelea care ne strîngeau. Cănile de vin se goleau una după alta : trebuia să deșărtăm vasul înainte de a pleca iar. Umflîndu-se în pene, Sulphart le spunea povești băieților din companie :

— Mamă, ce i-am mai spurcat pe nemți, cu Vieublé ăsta !

Fiecare om din căprărie își avea grupul lui în fața căruia perora. Vieublé, al cărui glas tărăgănat, de șmecher, se remarca dintre celelalte, își istorisea incursiunea :

— Ori a guițat, ori la loc comanda... Mă ridicasem, apucasem cu stînga un stîlp din rețeaua lor și tranc ! în plin înăuntru... Nici măcar nu m-a atins un glonte... Și fii atent ce binoclu a-ntîia am umflat de la un neamț zdăhnit, un ofițer...

Compania mergea de-a lungul canalului, un șir lung și descusut. Din bordeiele artileriștilor, săpate în malul rîpos, urcau aburi și îi pizmuiam pentru vizuinele lor umede : „Să faci tot războiul acolo înăuntru, ăsta zic și eu chilipir..."

Neagră, apa nu oglindea decît noaptea și n-avea altă viață decît un ușor clipocit. Trecurăm rîul pe un pod ce se clătina, făcut din bărci și butoaie. După ce treceai canalul, intrai în pădure și răcoarea îți cădea pe umeri ca o manta udă. Mirosea a primăvară ploioasă. Undeva cînta o pasăre, care nu știa că e război.

În spatele nostru, rachetele desenau linia nesfîrșită a tranșeelor. Curînd, copacii le ascunseră și codrul cel des înăbuși glasul îndîrjit al tunului. Ne depărtam de moarte.

Cînd intrarăm în primul sat, capul coloanei se porni să cînte încetișor și fără să vrem începurăm să mergem în pas.

Avem pe azi un marș de noapte,
În loc să sforăim în pat, pornirăm la plimbare...

Atunci, dintr-o dată, venind de departe, un zgomot surd zgudui noaptea : un zgomot tunător de catastrofă, pe care ecoul îl repetă îndelung. Galeria sărise în aer.

Ca la o comandă, coloana se oprise. Nici o șoaptă... Ascultam încă, cu inima strînsă, ca și cum am fi putut, de pe malul ăsta, să auzim vreun strigăt. Tunurile amuțiseră și ele, buimăcite.

Degeaba. Nu se mai auzea nimic. Se sfîrșise...

— Cîți erau ? întrebă cu glas gîtuit un om din coloană.

— Zece... răspunse cineva. Și patru mitraliori...

A muri pentru patrie

NU, E ÎNFIORĂTOR, MUZICA N-AR TREbui să cînte cîntecul ăsta...

Omul s-a prăbuşit grămadă, de-a lungul stîlpului de care-i sînt legaţi pumnii. Batista petrecută pe sub frunte pare o cunună. Palid, preotul militar rosteşte o rugăciune, cu ochii închişi, să nu mai vadă.

Niciodată, nici în ceasurile cele mai grele, n-am simţit ca astăzi prezenţa morţii. O ghicim, o adulmecăm, ca pe un cîine care se pregăteşte să urle. Ce e grămada aceea albastră, un soldat? Trebuie să fie cald încă.

O, să fii silit să vezi un asemenea spectacol, şi să păstrezi pentru totdeauna în amintire strigătul lui de fiară, strigătul acela sălbatic în care se simţea teama, groaza, ruga, tot ce poate cuprinde urletul unui om care vede deodată moartea aici, lîngă el. Moartea: un stîlp scurt de lemn şi opt oameni palizi, cu arma la picior.

Strigătul acela nesfîrşit ni s-a înfipt tuturor în inimă ca un cui. Şi deodată, în răcnetul acela cumplit, pe care îl asculta, îngrozit, un regiment întreg, am înţeles nişte cuvinte, o implorare de agonie: „Cereţi iertare pentru mine... Cereţi iertare colonelului..."

S-a aruncat la pămînt, ca să moară mai puţin repede şi l-au tîrît de braţe pînă la stîlp, moale, urlînd. N-a încetat să strige pînă la sfîrşit. Se auzea: „Copilaşii mei... Domnule colonel..." Plînsul lui cu sughiţuri sfîşia liniştea aceea de groază şi, tremurînd, soldaţii nu mai aveau decît un singur

gînd : „O, repede... repede... să se isprăvească odată. Să tragem, să nu-l mai auzim !..."

Răpăiala tragică a unei salve. Încă un foc, unul singur ; lovitura de grație. Și gata...

A trebuit să defilăm, pe urmă, în fața cadavrului. Muzica începuse a cînta *A muri pentru patrie* și companiile treceau cu pas vlăguit una după alta. Berthier strîngea din dinți, ca să nu i se vadă falca tremurînd. Cînd a dat comanda „Înainte, marș", Vieublé, care plîngea cu sughițuri ca un copil, a ieșit din rînduri, aruncîndu-și pușca și a căzut, apucat de o criză de nervi.

Cînd treceam pe lîngă stîlp, întorceam capul. Nu îndrăzneam nici să ne uităm unul la altul, palizi cum eram, cu cearcăne sub ochi de parcă am fi făcut o faptă rea.

Iată cocina de porci unde și-a petrecut ultima noapte, atît de scundă încît nu putea sta decît în genunchi. Cu siguranță că a auzit de pe drum pasul cadențat al companiilor care coborau să-și ridice armele. O fi înțeles oare ?

L-au judecat aseară, în sala de bal de la *Cafeneaua Poștii*. Mai erau încă acolo crengile de brad de la ultimul nostru concert, ghirlandele de hîrtie tricoloră și, pe estradă, marea pancartă pictată de muzicanți : „Lasă-i să vorbească și vezi-ți de-ale tale".

Un caporal mititel, numit din oficiu, l-a apărat, stingher și jalnic. Singur pe toată scena, cu brațele atîrnîndu-i din umeri, ai fi zis că se pregătește să „ne zică una", iar comisarul guvernamental a rîs, ascunzîndu-și gura cu palma înmănușată.

— Știi ce a făcut ?

— Alaltăieri noapte, după atac, l-au pus de patrulă. Fusese și în ajun și a refuzat. Asta e...

— Îl cunoșteai ?...

— Da, era un flăcău din Cotteville. Avea doi copii.

Doi copii ; înalți cît stîlpul lui...

X

Sfînta fecioară a pifanilor

DRUMUL MARE MIŞUNA DE OAMENI, zgomotos şi întunecat, ca o galerie de mină în care s-ar fi stins toate lămpile, la ieşirea din şut. O întreagă gloată întunecată pe care n-o vedeai, dar pe care o simţeai trăind, lupta în noaptea aceea de cerneală, fiecare trupă forîndu-şi drumul ei, şi din îmbulzeala asta se ridica o larmă de tropăituri, de glasuri, de scîrţîituri de roată, de nechezături, de înjurături, toate amestecate, învălmăşite, aşa cum se învălmăşeau ogoarele, drumul şi oamenii, în aceeaşi umbră deasă.

Şi totuşi, exista o rînduială în îmbulzeala aceea. Teritorialii se retrăgeau, regimentele noastre care înaintau spre linia de foc, căruţele, chesoanele, fiecare îşi avea drumul său ; companiile se încrucişau lovindu-şi coatele, zvîrlite în taluz de motociclişti : „La dreapta ! Ţineţi dreapta !“ ; nările cailor de la artilerie ne suflau în obraz, roţile uriaşe ale camioanelor ne ştergeau bocancii şi, în tumultul ăsta de lucruri şi de fiinţe, eşalonul de atac îşi înfigea încetişor nesfîrşitele coloane de tropăituri.

Înghesuite de-a lungul şanţului, cîteva regimente oprite în loc ne priveau trecînd. Oamenii, în picioare, îşi întindeau gîtul, de parcă ar fi căutat pe cineva în talazul acela negru. Se mai ghiceau şi alţii, tolăniţi în iarbă : o raniţă albă, punctul roşu al unei ţigări. Între ei şi noi, interpelări de glasuri.

— Ce regiment ?

— Mai e vreun sat pînă la tranşee ?

— De unde veniţi ?

O voce de şmecher de Paris striga, din rîndurile noastre :

— E vreunul din Montmartre ? Să trăiască cei din Barbès !

Glasurile astea necunoscute se căutau şi se uneau, ca nişte mîini. Sulphart, pe care un păhărel de vin îl deşteptase, se ţinea de glume :

— Ce companie ?

— Compania de gaz aerian !

Înaintam smucit, într-un marş inegal care ne sleia picioarele. Din cînd în cînd ne opream, drumul fiind astupat ; auzeam, în întuneric, sunînd strunele cailor cabraţi şi pe artileriştii înjurînd. Cîte unul ne apuca de braţ :

— Voi atacaţi ? Algerienii au şi sosit... Şi sînt tunuri căcălău, să ştiţi...

Atunci, lîngă mine, Fouillard bombănea :

— Şi nemţii, mă rog, n-au tunuri, ai ? Dobitoci bătrîni ! M-apucă dracii cînd aud chestii d-astea.

Coloana pornea iar, subţiindu-se între două şiruri de chesoane şi de cai în spume ; apucă unul de coadă, cu amîndouă mîinile şi trase cît putu. Crupa grea a dobitocului nici măcar nu se mişcă.

— Nu ştie să dea cu copita mîrţoaga asta a ta ? îi strigă el vizitiului, înfofolit pe scaunul lui. N-ar putea să-mi rupă şi mie un picior, fir-ar el al dracului !

Un catîr de la mitraliere mergea în rîndurile noastre, sunîndu-şi lăzile : i se puse în spate în nădejdea unei lovituri de picior, şi, ca să-l stîrnească, o luă de la început, trăgîndu-l de coadă ca de cordonul unui clopoţel. Îndobitocit ca un om, catîrul nici nu se urni.

— Ce, ai căpiat ? zise Hamel... Şi dacă-ţi trînteşte o copită în burtă ?

— Mi se rupe... M-am săturat, n-aş mai merge la atac.

În spatele lui, Gilbert, mucalit, declama cu un ton de parcă ar fi citit un ordin de zi pe armată :

— „A dat necontenit dovadă de deosebit curaj și de inițiativă, fiind pentru camarazi un exemplu de neasemuită vitejie".

Fouillard se întoarse :

— Pe tine te bag în mă-ta. Vezi-ți de belelele tale.

Strivit sub sac, Bréval bombăni :

— ...Curajul să se ia la harță... Mai dobitoci ca dobitoacele...

Siluetele copacilor abia se deslușeau, atît era de neagră noaptea, și, departe, către linia de foc, unde tunurile noastre trăgeau în valuri, nici o licărire nu lumina cerul jos. Nevăzută, bătălia se desfășura în spatele acestui zid întunecat, iar drumurile, umflate ca niște artere, pompau sînge proaspăt spre dînsa.

O clipă, coloana bătu pasul pe loc : „Luați-o la stînga !" striga cineva în fața noastră. Pornirăm iar, în șir destrămat. Niște lucruri negre închideau drumul : doi cai cu picioarele lungi și țepene, o căruță răsturnată și cîteva cadavre, cărora li se ghicea forma îndurerată sub foile de cort. Un miros fad și cald urca din morman. În grabă, teritorialii umpleau marea groapă săpată de obuz.

Unul din bătrîni nu lucra. În picioare pe o bornă, domina puhoiul și, aplecîndu-se, încercînd să vadă, striga :

— Bailleul Émile, compania a cincea... Nu sînteți compania a cincea ? Émile ! Émile... Nu-l cunoașteți pe Bailleul ? e fiul meu. Hei ! Émile !

Coloana, istovită, defila pe dinaintea lui, întunecată, de nepătruns. Nimeni nu răspundea. Cîteva capete se întorceau din mers și priveau la bătrîn. În spatele nostru, glasul lui încă mai chema :

— Émile... Nu-l cunoașteți pe Bailleul, dintr-a cincea ?

Dacă l-am cunoscut... Ba bine că nu... Bietul băiat !

*

Din biserică, n-a rămas intact decît colțul ăsta de altar : capela Fecioarei și șase rînduri de strane. Tot

restul a fost prefăcut în ambulanță și din spatele unui perete de scînduri care ne despart de naos, se aud răniții gemînd.

Două sute de oameni se îmbulzesc să audă slujba. Ceilalți stau în tindă și chiar în cimitir, unde ascultă imnurile, pălăvrăgind, așezați pe cîte un colț de mormînt.

Unii vin din tranșee, plini de noroi, cu obrazul cenușiu, cu mîinile pămîntii ; alții, dimpotrivă, sînt încă roșii după toaleta făcută la pompa de apă. Ne îmbrîncim, ne înghesuim, mantale murdare și bluze ofițerești. Cîteva femei, toate în doliu, cîteva fete, la care ne binoclăm dîndu-ne coate și, la locul de cinste, un țăran bărbierit, de vreo cincizeci de ani, foarte demn în straiele lui negre de duminică.

La fiecare genuflexiune a preotului, i se văd de sub sutană moletierele albastre : slujba o face un brancardier de la noi. Pe unica treaptă de piatră, își trec mătăniile printre degete patru soldați bărboși : alți preoți. Vîntul flutură alene cearșafurile albe care astupă vitraliile sparte.

Nici un candelabru pe altar ; pînă și tabernacolul a fost luat. N-a mai rămas decît Fecioara în rochie albastră presărată cu stele, cu un mănunchi de părăluțe la picioare. Sfînta Fecioară a pifanilor...

Își întinde amîndouă mîinile, două mînuțe trandafirii de ghips vopsit, două mîini atotputernice, care-l mîntuie pe cel ce-o roagă. Din soldații aceia fără treabă, nu toți sînt credincioși, dar toți cred în mîinile ei, vor să creadă în ele, orbește, ca să se simtă apărați, ocrotiți ; vor s-o roage așa cum te ghemuiești lîngă unul mai puternic, s-o roage ca să nu le mai fie frică și să păstreze, aidoma unui talisman, amintirea mîinilor ei.

Cîțiva au venit într-adevăr să se roage. Ceilalți, a căror mulțime se revarsă în cimitir, așteaptă defilarea fetelor : slujba e un spectacol pentru soldați.

În ajunul acesta de atac, au venit mai mulți ca într-alte duminici. Cîntă. Vocile lor bărbătești păs-

trează, în rugăciune, un accent aspru de viață brutală ; cîntă în voie, din tot pieptul, ca la cîrciumă și din cînd în cînd imnul acoperă tunul :

O, mîntuie, mîntuie Franța,
În numele lui Dumnezeu...

Cîntă fără a se gîndi la cuvinte, cu candoare, ca niște copii de cor care cîntă pînă răgușesc ; și pe cîți dintre noi, așa cum stăm, cu ochii închiși și cu fruntea în palme, nu ne tulbură pînă la lacrimi cîntarea asta !

O, mîntuie, mîntuie Franța...

E ca un strigăt profund, care urcă din orga asta omenească. De dincolo de peretele de scînduri, un rănit strigă : „Nu ! Mă doare... Nu așa !“ Ghicim o mînă grăbită smulgînd pansamentul murdar. Vaietele, strigătele astea aspre dau preotului răspunsurile.

Apoi sună clopoțelul, toate capetele se înclină. Ai zice că, precum sub o rafală de vînt, rugăciunea îi încovoaie pe toți. Stăm umăr la umăr, strînși unul într-altul într-un șanț de atac. Tunul bubuie și mugește vestind astfel înălțarea, dar nu-l mai aude nimeni, cum nu mai aude nici vaietele răniților... Nu mai există nimic în biserica asta, decît două brațe de soldat ridicînd cătuia spre Fecioara cu mîini milostive.

Sună clopoțelul... Ce-ți cerem oare, Sfîntă Fecioară a pifanilor, altceva decît speranța !

Acceptăm tot : schimburile în ploaie, nopțile în noroi, zilele fără pîine, oboseala supraomenească, oboseala aceea care ne face mai dobitoci ca dobitoacele ; acceptăm toate suferințele, dar lasă-ne viața, doar atîta: viața... Ori măcar să credem pînă la capăt într-însa, să sperăm fără încetare, să sperăm, orice s-ar întîmpla. Acum și în ceasul morții noastre, amin.

•

Pe două rînduri, soldații priveau cum ies fetele, voinice și durdulii, în bluze țipătoare, cu obrajii lus-

truiți ca pentru o inspecție, rîzînd și vorbind tare, ca să facă pe pariziencele. Ochi lacomi le rîvneau și complimente din topor le întîmpinau pe cele mai frumoase.

Fata primarului, înțepată și clorotică, plecase, cu ochii în pămînt, împreună cu domnișoara de la poștă, o fată vioaie într-o rochie neagră ca o vînzătoare de magazin, care umbla dantînd și-și punea desigur un fir de pudră pe obrazul mat. Cînd o văzu, Bourland se înroși pînă la urechi și fata îi zîmbi.

— O urmărim ? propuse Sulphart care, tuns proaspăt, se credea irezistibil.

Vieublé nu ținea s-o facă. Era ocupat : cu un spic lung, o gîdilă de departe în palmă pe cîrciumăreasă, care făcea fițe printre prietenele ei.

— Las' pe mine, îi răspunse el șoptit roșcovanului, o să bem pe gratis, ți-o spun eu.

La poarta cimitirului, cu bicicleta proptită de perete, preotul distribuia scapulare și foiță de țigări.

Pe partea cealaltă a străzii, se distribuiau cuțite.

Era în curtea potcovarului. În fața casei, oamenii de la trenul de luptă descărcau un cheson cu muniții, lăzi grele de cartușe pe care le apucau cîte patru, ca cioclii cînd coboară sicriele. Cum intrai pe poartă, începea talciocul. Pe caldarîm se înălțase un morman de cuțitoaie — niște „șișuri" zdravene cu mîner de lemn, și Lambert, furierul, pe vine dinaintea taberei acesteia de bîlci, le distribuia pe căprării. Era gloată și tărăboi ; răcneau toți și dădeau din coate.

— Nu știu, striga Lambert, roșu în obraji, nu mă privește... Mi s-a spus să dau cuțite la toți din secțiunea a doua, le dau cuțite. Dacă-mi spuneau să vă distribui umbrele, vă dădeam umbrele... Mai departe, treaba lor... tălmăciți-vă cu maiorul de ață...

Grămada de lame scădea văzînd cu ochii.

— Grăbiți-vă, glumea furierul. N-au să se ajungă pentru toată lumea. Ei, cine n-a căpătat cuțit ?

Întorcîndu-se către un sergent bătrîn pe care nu-l observasem și care stătea în picioare în spatele lui, adăugă, încrețindu-și fruntea :

— Sînt și unii care n-au să aibă ce face cu cuțitele... Șmecherii ăia care se pricep să facă războiul...

Bătrînul nu răspundea. Avea o barbă albă și băieții îl priveau stăruitor, întrebîndu-se cu glas tare ce caută acolo.

— Ce caută, ne explică Lambert, caută că mi-a luat locul, altceva nimic. Da, fraților, m-au schimbat și m-au vărsat la a treia, ca șef de secțiune : moșulică ăsta vine în locul meu...

— Dar cine e ?

— I-au pierit amîndoi feciorii și s-a reangajat, căzătura... se enervă furierul. Bineînțeles, colonelul a vrut să-l debarce pe hodorog, n-a vrut să-l bage în tranșee, și l-a numit în locul meu, ce-i pasă... E rușinos, zău... Pe mine mă doare-n dos de cei doi feciori ai lui ! N-am să-i răzbun eu. Am tras destul, un an cît am stat în tranșee. Dacă avea poftă de bătaie, n-avea decît să se ducă singur, nu scoală-te tu să șed eu și să mă trimită pe mine să crăp pentru el... Încolo, ce să zic, sună frumos, reangajat la vîrsta lui, nu ? Harțabaua !

Bătrînul sta deoparte și nu spunea nimic, cu un aer absent, cu o privire tristă și pierdută care, oricum, făcea să mi se strîngă inima.

— Haideți, a șaptea, chema Lambert, mai iute mișcarea... zece șiruri noi-nouțe, o frumusețe. Ăsta nu mai e lot, e gheșeft.

Caporalii plecau, cu buzunarele pline de cuțite. În stradă, ca să dea gata fetele, unii și-l desfăceau, cu un țăcănit sec, și-i încercau tăișul pe podul palmei.

— Și ce gheșeft, îmi spuse un scundac din companie, cu consternarea zugrăvită pe chip. Ce să fac eu cu un cuțit ? eu sînt grădinar în civilie. Ba unul din flăcăii mei e chiar librar. La ce-i bun cuțitul în meseriile astea ?

Berthier se plimba singur, la fel de dus pe gînduri, cu mîinile la spate și cu ochii în pămînt. Mă dusei la dînsul. Îmi repetă tot ce auzise despre atac, la raportul de dimineață.

Pentru moment, o singură parolă : să răzbim. Nici o unitate nu va fi schimbată în timpul luptei ; eşaloane proaspete vor întări neîncetat valurile decimate şi vom înainta cu orice preţ. Lîngă noi e divizia marocană, legiunea, corpul douăzeci ; în spate, toată oştirea...

— Am încredere, îmi spuse el hotărît.

Oprindu-se, mă privi drept în ochi :

— Cred că răzbim.

— Şi eu... cred.

Încrederea asta nebunească o simţeai la toţi, în toate glasurile ; era în aer, în lucruri. Oare tunul care bătea fără răgaz, pustiind teritoriul de cucerit, să fi fost cel care înfigea în noi această certitudine a biruinţei ? Nu din judecată, din instinct aveam încredere... pentru prima oară, aveam senzaţia că ne pregătim pentru o bătălie şi nu pentru una din busculadele acelea tragice, pentru unul din mutaturile acelea burleşti cum fuseseră atacurile de pînă acum.

În capul satului, în spatele unei pădurici, artileria grea trăgea salve precipitate, fără să vadă nimic din război decît o perdea verde de aluni. Era cald şi servanţii îşi lepădaseră vestoanele, ca să nu-i mai stinghereasc㠠; lucind de sudoare, încărcau la tunuri ca la o gură de cuptor.

— Niciodată nu s-a tras atîta, ne spuse un brigadier din eşalon. Fiecare piesă ţinteşte o porţiune de mai puţin de douăzeci de metri, nimic nu mai poate să rămînă în picioare, nimic...

Într-un hîrdău de apă, lîngă o piramidă de dulii aurii, stăteau la rece cîteva sticle. Între două trageri, artileriştii în cămăşi veneau să bea un gît şi pe urmă, ştergîndu-şi fruntea cu dosul palmei, îşi reluau infernala partidă de bile.

Pe drum, sau tolăniţi de-a lungul taluzului, tîndăleau nişte călăreţi, lăsîndu-şi caii să smulgă fîşii din scoarţa copacilor. Ne uitam întîi chiorîş la dînşii, pizmuindu-i pentru posturile mai bune, pentru vestoanele prea curate şi mai ales pentru saluturile pe care, de

departe, le primeau de la fete, dar glumele obișnuite lipseau : nimeni nu-i întreba, luîndu-i peste picior : „Nu știi cumva pe unde vine tranșeea ?“ Curînd, dimpotrivă, vorbeam prietenește. Ei ne spuneau :

— Noi sîntem unitățile de urmărire... După ce faceți spărtura, șarjăm și atacăm rezervele.

În spatele nostru, aștepta o armată întreagă : automobile blindate, pontonieri, escadroane, baterii de 75 și parcă simțeam de pe acum toată această masă împingîndu-ne. Vorbeam, discutam, cuprinși de friguri. Un artilerist înalt, puțin pilit, repeta :

— După lovitura asta, gata cu războiul, v-o spun eu... E ultimul atac, băieți...

Niciodată n-am văzut atît de felurite uniforme, pînă și mantale mari, roșii, de spahii, în spatele grilajului ruginit de la castel. Poate și înflăcărarea care emana din toate ființele acelea, ca o răsuflare, ne făcea să trăim, o zi, în acea însuflețită atmosferă de încredere. Pînă și pe cei mai puțin viteji îi îmbătau atîția martori, în fața cărora „ei, pifanii, erau cei care aveau să înceapă atacul“.

Ca să fermecăm fetele, ca să-i dăm gata pe răcani, vorbeam tare, făceam pe nebunii și, cînd ne încrucișam cu oameni din cîte un regiment schimbat care trecea la odihnă, ne uitam la ei de sus și cam în zeflemea.

— Ăștia nu-s buni decît să piardă tranșeele pe care le iau alții.

— N-ai grijă, că nu capeți crucea de lemn !

Prin ferestrele deschise ale unei cîrciumi, pe o străduță răcoroasă mărginită cu soc alb care-ți pudra buzele cu zahăr, se auzea tărăboi. Răsturnau scaune, se îmbrînceau, cîntau în clinchet de pahare ciocnite, de simțeai numai după zgomot cum le crește dispoziția războinică. Să nu-i mai cunoști, zău așa...

În picioare, cu paharul în mînă, Fouillard încerca să urle, cu un glas care se frîngea :

— Baioneta la arm'... Înaintee !

Vieublé, care trecea, mîndru nevoie-mare de crucea lui de război și de medalie, sălță din umeri :

— Tot ei cu gura mare, făcu el superior.

— Încotro, la cantină ?

— Nu, mănînc și eu la birtașul care vă gătește vouă... Sînt invitatul lui Gilbert, căruia i-am jurat să-l ajut pe Sulphart să-l care, dacă s-o întîmpla să fie rănit.

Fără să se oprească, cu un chiștoc îngălbenit prins de buza care-i atîrna, sta pe gînduri.

— Știu eu... Sulphart, de, ne e camarad. Ei bine, eu unul n-aș avea încredere. Și pe ăsta îl cam lasă curajul cîteodată.

Mașinal, ca niște cai care se întorc acasă, ne îndreptăm spre ocolul unde-și instalase Bouffioux căruța. Înghesuiți în jurul unei mese grosolane, se agitau vreo douăzeci de oameni.

În mijlocul grupului, dîndu-i deoparte pe ceilalți cu un gest circular, ca un atlet de bîlci care se pregătește să ridice greutăți, Hamel, cu mînecile suflecate, dădea un spectacol. Își scosese cuțitul marinăresc pe care îl ținea zdravăn în mîna-i păroasă, se încovoia de spate și, cu sete, icnind ca un pădurar, îl înfigea pînă-n plăsele într-o halcă enormă de vacă, ciuruită de vreo douăzeci de răni la fel. Cei care primiseră cuțite de tranșee se îmbulzeau în spatele lui, cu cuțitele în mîini, strigînd de parcă ar fi fost să se încaiere. Se năpusteau asupra cărnii și o spintecau lovind sălbatic unul după altul.

Pe lamă rămîneau bucățele de grăsime, de zgîrci, iar carnea înjunghiată își pierdea forma, se turtea ca o zdreanță pe masa crestată. Vestit de Lemoine care, singur, găsea că „n-are nici un haz să stricăm mîncarea", Bouffioux sosi în fugă, cu burta-i mare dansînd peste pantalonii care-i cădeau în vine.

— Dobitocilor ! zbiera el. Și pe urmă iar faceți scandal că nu-i bună iahnia. Treaba voastră, de rîndul ăsta îi raportez locotenentului...

Hamel, ștergîndu-și cuțitul, îl privi pe bucătar cu niște ochi de dulău deranjat din somn :

— Te jenează că ne exersăm ? Şi băieţii care poate mîine intră-n foc, tot treaba noastră, ai ?... Tu rămîi să cureţi cartofi. Învîrtitule !

— De ce zbieri la el ? interveni Lemoine, cu vocea lui leneşă. Cînd mănînci din ciorba lui îţi place.

— Şi tu ce te bagi, alifie ? îl repezi Vieublé.

Lunganul de Lemoine nici nu se clinti ; nici măcar nu-şi scoase mîinile din buzunar, mai înalt cu un cap decît parizianul arţăgos care-l provoacă de la obraz.

— Bă mocofane ! Pînă ieri păştea oile şi acum face gît.

— Am să fac cît am să poftesc şi n-am să-ţi cer ţie voie, îi întoarse ţeapăn celălalt, încruntîndu-şi fruntea încăpăţînată. Nu se cade să-ţi baţi joc de carne.

— Asta fiindcă n-a mîncat carne neam de neamul tău, mă, păduche.

— Am mîncat poate mai bine ca tine... Degeaba faci pe nebunul, trebuie să fii şi tu un fomist, altfel n-ai avea mutra asta.

— Ia mai taci din gură, bulangiule, că-ţi arăt eu dumitale.

Deodată, cei din jur, numai ochi şi urechi, se strînseră : atenţie ! I-a spus „dumneata", se îngroaşă gluma. Roşu ca un rac, bîlbîindu-se, cu fruntea udă de năduşeală, Bouffioux bodogănea cuvinte de neînţeles.

— Să arăţi cui ai mai arătat, mai zise Lemoine, parcă mai puţin înfipt.

— Şi pe urmă, dacă ciorba... zbiera Bouffioux.

Alţii interveneau, fără să ştie despre ce e vorba, numai de dragul de a răcni.

— Are să facă rahatul praf, numai gura e de el.

— Trebuie să fii un papă-lapte ca să rabzi să ţi se facă una ca asta !

— Eu cred că are dreptate. Să ne mai slăbească bucătarul. Ce, e carnea lui ? E a noastră, a tuturora.

— Ia mai leagă căţeaua, care eşti din altă companie...

Atras de larmă, sergentul Ricordeau, care se bărbierea, se ivi la fereastra podului, cu obrazul plin de săpun.

— N-aţi mai isprăvit de ţipat ? Pe legea mea că dacă mă siliţi să cobor, n-are să vă pară bine... Aha ! uite că vine locotenentul Morache ; mai aveţi vreo pretenţie ?

Erau exact cuvintele care trebuiau : toată lumea amuţi, banda se destrămă.

În halca de carne, rămăsese înfipt cu sălbăticie, pînă la plăsele, un cuţit mare, cu o mînă însîngerată întipărită pe mînerul de lemn.

*

În odaia din spatele prăvăliei unde prînzeam, înghesuiţi, opt inşi în jurul unei mese rotunde, se revărsau, din salonul tixit, beţivii cu paharul în mînă. Bubuitul necontenit al tunului făcea să tremure sticlele şi să danseze farfuriile pictate din bufet ; din cînd în cînd, o lovitură mai violentă pătrundea brutal în încăpere şi acoperea glasurile.

— Trage tare !

— Ei, ce se aude, mîine-i atacul, adevărat ?

Război, atac, ambulanţă, numai asta se auzea şi cînd, uitînd de ele o clipă, ne trecea un gînd la fericirea de odinioară, de la Paris, la căminul pierdut, tunul se întorcea şi bătea la uşă.

Strînşi ciotcă la tejghea, băieţii vorbeau la nesfîrşit despre tranşee : numai un soldat e în stare să asculte fără să se plictisească poveşti cu soldaţi. Avînd dinainte pe limbă replica tradiţională : „Exact aşa mi s-a-ntîmplat şi mie, închipuieşte-ţi..." se ascultau unul pe altul, fără a încerca să înţeleagă, gîndindu-se numai, fiecare, cum să-şi plaseze istorioara.

Pînă la masa de seară, am tîndălit, am băut, am vorbit, am ostenit. Cele trei uliţe ale satului erau pline de trupe şi, pe drumul mare, camioanele colbuite sfo-

răiau, cărînd infanteriștii care, în treacăt, ne strigau prin praf numărul lor de regiment.

Cerul, de-un albastru crud, leșietic, se păta cu șrapnele care se adunau în turme albe, ca oile acelea bucălate care vestesc, vara, timp frumos. În mijlocul lor, scînteietor și neastîmpărat, se rotea un avion. Pe colțuri de mese, așezați pe o roabă sau pe o oiște de căruță, pe burtă, sprijiniți într-un cot sau cu spatele rezemat de perete, soldații scriau. Pe o pajiște, alții jucau fotbal țipînd cît îi ținea gura și băieții urmăreau partida călare pe niște șei lustruite, în timp ce catîrgiii de la trenul de luptă îi tundeau.

În partea cealaltă a satului, ulițele erau pustii. Și peste tot, socul înflorit a cărui mireasmă o respiram ca pe o alinare.

— Zău că nu e o vreme de mers la război, oftă Gilbert, mestecînd o tulpină de anason.

Lambert, care venea în urma noastră cu nasul în pămînt, păru că se trezește :

— O vreme de mers la război ! se enervă el. Unde ai citit asta, în *Pêle-Mêle* ?... Multe bazaconii mai știu și șmecherașii ăștia care scriu despre război... Să mori cu fața la soare, mare pricopseală !... Mamă, ce-aș mai vrea să-l văd pe unul din ăștia cum dă ortul popii mușcînd sîrma ghimpată și să-l întreb cum i se pare peisajul...

Vărsîndu-și mînia pe niște ombele, pe care le secera cu un băț, mîrîi ca turbat :

— Să-l trimită acolo pe hodorog, tot vrea să-și răzbune feciorii !

Lunecînd din frunză în frunză, soarele cădea în picături mari pe drum. Un pîrîiaș curgea printre nalbe, ducînd cu sine lungi alge despletite : părul Ofeliei. În pădure, băieții culegeau flori, înainte de a-și lipi scrisorile.

— Uite ce e, să mai lăsăm gîndurile, zise Gilbert scuturîndu-se... Să intrăm aici, s-ar zice că e oleacă de petrecere.

Împinserăm ușa cîrciumii și, încă din prag, îl zării pe Bouffioux și pe Fouillard așezați amîndoi la o masă cu niște sticle goale în față. Un pui de chef îi împăcase : bucătarul apoplectic, cu ochii strălucitori, celălalt, palid, cu privirea sticloasă. Băuseră trăgînd la sorți cine să plătească pînă cînd — idee de beţivan — Fouillard propusese, înecîndu-se de rîs :

— Hai să jucăm pe crucea mea, în cinci secunde... Am văzut cîteva faine la dulgher, cu tăbliță, ca pentru ofițeri...

Bouffioux acceptase ; pierduse. Ceruse revanșa : o cruce pentru un camarad din căprărie. Pierduse iar.

— Trebuie să fii beat, zău așa... bombăniseră băieții. Nu se glumește cu chestii d-astea... Mergeți afară dacă vreți să vă țineți de tîmpenii...

Cei doi fanfaroni se apucaseră iar de băut : un rînd pentru cîștigător, pe urmă ultimul, pe urmă iar „cîte una mică" și acum, îndopați de nu mai puteau nici închide gura, cu picioarele moi, stăteau prăpădiți cu bărbia pe masă, neînstare nici să mai bea, nici să mai zbiere.

— Te-am avut, repeta prostește Fouillard.

Și celălalt făcea „da", bîțîind greoi din cap.

— Hai să plecăm de aici, ne spuse brusc Lambert.

Și ieșirăm.

Toată ziua m-am gîndit fără să vreau la miza lor de beţivi. Acum, culcat în cort, tot la asta mă gîndesc... Bombardamentul s-a liniștit, dar vîntul stîrnindu-se, aduce din tranșee zvon de împușcături. O latură a cortului, rămasă deschisă, dă spre linia de foc și, dincolo de pădurea întunecată, se zăresc zorii de o clipă ai rachetelor.

Întinși pe paiele proaspete care pîrîie, ascultăm, cu sufletul în palmă, un zvon nelămurit de glasuri surde și de cîntări. În umbră se zăresc pete albe fluturate de vîntul ușor : rufărie soldățească pusă la uscat. Dar cu noaptea asta limpede, cu romanțele, cu duioșia asta care plutește în văzduh, ești ispitit să le iei drept niște rochii albe care întîrzie să plece, poți să visezi

că aici, lîngă noi, aproape de tot, stau niște femei și ne ascultă. N-am vrea să le vorbim, nu : doar atît, să le simțim acolo...

Ce bine e să te dezmierde zefirul ! Cîteva voci lenevoase reiau refrenul, în surdină, și lungesc cuvintele de dragoste, ca să le guste mai din plin

Închide-ți ochii dulci,
Că viața-i doar o clipă,
Și vino să te culci
Pe-a visului ar-i-i-pă...

Glasurile se înduioșează, cîntecul moare... Nu se mai vede nimic : soldații, războiul... Nu sînt chiar atît triste, noaptea, mantalele noastre palide. Nu ți-ar plăcea o rochie de culoarea asta ?

Culcat în fundul cortului, Gilbert rostește versuri, duioase giuvaeruri de Samain, pe care ceilalți le ascultă neîndrăznind să se miște, cu ochii plini de stele.

Mintea ne e dusă departe, atît de departe : Parisul, satul, aleea liniștită, patul cu așternutul brodat sau patul larg de provincie, cu burta lui roșie pe care o turtești cu un pumn. Acasă... Amintirea bucuriilor de odinioară se topește în cerul gurii, ca un aluat delicios, și inimile sînt atît de duioase, încît curg din ele romanțe, cînd le strîngi puțin.

Închide-ți ochii dulci...

Deodată, pe drum, se aude un pas regulat de trupă în marș. Ce să fie ?... Îi recunoaștem numaidecît, după brasarda albă. Cei din frunte poartă pe umeri brancarde strînse, următorii împing niște cărucioare ușoare pe două roți. Unul ține o lanternă a cărei lumină galbenă dansează în jurul lui ca un cîine smintit. Trece regimentul tăcerii.

— Ei, ce s-aude, rupe liniștea un glas stingherit, nu ne mai cînți ceva ?

— Nu zău, fără glumă, nu mai știu nimic...

Se lasă tăcerea... Şi totuşi, glasurile noastre nu erau decît un murmur, dar era destul un murmur ca să înăbuşe zgomotele nopţii aceleia de neliniște. Acum, le auzim pe toate : răsuflarea grea a unuia care doarme, paiele care trosnesc sub trupurile frămîntate, şi mai încolo, înfricoşata rumoare a tranşeei care luptă. Liniştită, noaptea s-a schimbat dintr-o dată, vastă acum şi gravă ca un vis de treizeci de ani.

Luna urcă fără grabă, dindărătul unei mantile de brazi. Aşterne încetişor pe şesul de iarbă umbra exactă a baionetelor şi a piramidelor, pictînd ciudate semne negre pe frumoasa cîmpie argintată. O puşcă mică, înfiptă într-o baionetă de armă, închipuie, baroc, două braţe la care privesc ca prin vis.

Dar deodată simt inima strîngîndu-mi-se şi în desenul acela negru deslușesc o cruce, o cruce profetică de umbră, pe care luna a aşezat-o peste trupul mare al lui Lambert, adormit.

XI

Victorie

DIN SPATE SPRE TRANȘEE, ÎN ȘIRURI nenumărate, regimentele de atac se îndrepată, îmbrîncindu-se, spre linia de foc.

— Transmiteți, înainte.

— Înainte, vită, repetau glasuri mînioase.

Și coloana dezmembrată pornea iar, în trap greoi, în zăngănit de gamele și de armament. Zorii ne descoperiră pe cărările unde compania noastră, plecată printre ultimele, bătea pasul pe loc de la două noaptea, necontenit tăiată de brancardieri, întîrziată de schimburi, și artileria germană deschisese deîndată focul. Șrapnelele păreau că ne urmăresc, înaintînd o dată cu noi, și batalionul, hărțuit, alerga spre linia de foc sub o boltă de fum verde în zigzag.

Călăuziți de Morache care, înnebunit, nu mai găsea drumul, mergeam unde ne ducea cărarea, hăituiți de rachete. Între două explozii auzeam vocea lui Cruchet, rece și meticuloasă ca la exercițiu.

— Ei, Morache... Te orientezi ?

Obuzele se țineau după noi de parcă ar fi avut ochi. Umblam, ne bifurcam, făceam cale-ntoarsă. dar haita nu ne slăbea, urlînd să ne spargă urechile și îmbătîndu-ne cu fum acru.

La fiecare flacără, ne aruncam unii într-alții, cu capul și picioarele învălmășite, lipiți de perete, înțepeniți în gropi. Ghiulelele explodau jos, biciuind din cînd în cînd cu schije cărarea, și strigăte se ridicau din grămada aceea de trupuri.

— Hei ! sînt rănit.

Buimăciți, săream peste trupuri ; înaintam, îmbrîncindu-ne, douăzeci de pași, pe urmă ne aruncam iar în patru labe, cu gura și cu ochii chinuiți de cîte un tic, încovoindu-ne spinarea sub larmă.

— Ei, Morache, relua căpitanul, e bine pe-aici ? Ţţţ ! Ţţţ !... ești sigur ?

Porneam iar, cu gîtul uscat, fără să știm încotro. Și totuși, nimeni nu-și pierduse cumpătul, stăruia în soi de disciplină în vălmășagul acela ; mintea se clătina, puțin zăpăcită, ca la ieșirea dintr-o forjă infernală, dar totuși lucidă și, între două salve, comenzile se făceau auzite, metodic ca ordinul unui contramaistru transmis în larma unei hale de uzină.

În cele din urmă, brusc, barajul ne pierdu. Se așternu deodată ca un calm deplin și observarăm că soarele răsărise. Ieșisem pe un drum, într-o vale cu tufișuri verzi și dese care-i împodobeau taluzurile. Cît ai clipi, Sulphart se repezi, scotocind crengile.

— Hei, băieți... Sînt mure aici...

*

— Nu mă atingeți, nu mă atingeți... repeta rănitul, palid, înaintînd pe cărare.

Zdrobite, brațele îi atîrnau ca două cozi roșii. Ajuns lîngă noi, spuse cu aceeași voce albă în care nu mai fremăta nici durerea :

— Vreau să mă așed, luați-mă de manta.

Ținîndu-l de guler, îl puserăm pe bancheta de tir, cu pieptul țeapăn, cu două brațe de cocă însîngerată care nu se mai țineau decît de mînecile sfîșiate. Nasul îi era mic, cu nările lipite, de parcă moartea ar fi și început să-l înăbușe.

— Ar trebui să te grăbești să ajungi la postul de ajutor, îi spuse Lemoine, uitîndu-se la cele două pîrîiașe de sînge.

— Da, mă duc... Aprindeți-mi o țigară... Puneți-mi-o în gură.

Îl ridicarăm, ne mulțumi din cap, și o porni mai departe cu pas mecanic, cu un camarad în fața lui care spinteca masele de soldați.

— Faceți loc, un rănit.

Toată compania era bulucită acolo, uriaș scut viu de căști puse una lîngă alta, în fața a patru scări grosolane. Pătura înfășurată, fără sac, arma la spate: „Ținută de paradă" glumise Gilbert.

În dreapta noastră, îngrămădită în aceeași paralelă, o companie dintr-un regiment de contingente tinere tocmai pusese baioneta la armă; trebuiau să iasă cu noi, în primul eșalon. Toate șanțurile, toate tranșeele erau pline și faptul că ne simțeam așa de înghesuiți, cot la cot, cu sutele, cu miile, ne umplea de o încredere brutală. Cutezător sau resemnat, nu mai erai în masa asta de oameni decît un grăunte. În dimineața aceea, oștirea avea un suflet de învingător.

Cîțiva băieți, cu ochii strălucitori, cu obrajii roșii, vorbeau repede, cuprinși de un fel de febră. Alții stăteau muți, palizi ca ceara, și bărbia le tremura ușor.

Pe deasupra sacilor cu pămînt priveam la liniile germane, îngropate într-un panaș de fum în care pîrîiau fulgere, mai încolo, în cîmpie, trei sate păreau că ard și artileria noastră trăgea într-una, într-un tunet care țîșnea și țîșnea iar, îngemănînd ecoul cu glasul care-l iscase. Cîmpia se zguduia de toată această mînie și simțeam, cu cotul, cum freamătă și se macină tranșeea.

Gilbert se uita într-una la ceas. Așteptarea asta neliniștitoare îi crispa inima; ar fi vrut să audă semnalul, să pornească imediat, să termine; gîndi cu glas tare;

— Ne prelungesc plăcerea.

Pe parapet, între două tufe de iarbă, se băteau două lighioane: un cărăbuș mare, de culoarea mierii arse, cu o platoșă groasă, și o gîză albastră cu antene fine. Gilbert le privea și, de cîte ori cărăbușul era gata s-o strivească, îl răsturna pe spate, cu vîrful degetului. O picătură de transpirație îi căzu de pe frunte, pe mica

gîză albastră, care dădu din aripile-i pestrițe, scuturîndu-se.

— Atențiune, se apropie ora, ne preveni, din dreapta, un ofițer.

Mai aproape, Cruchet ordonă :

— Baioneta la armă... Grenadierii în frunte.

Un fior de oțel străbătu întreaga tranșee. Aplecat de spate, Gilbert se uita mai departe la gîze, fără să asculte cum îi bate inima. Cărăbușul își scutura masiva platoșă, cealaltă îl apucase însă între antenele-i lungi și îl ținea și nu-i mai dădea drumul.

Fără grabă, Cruchet își strîngea cureluța de la cască. În picioare pe prima treaptă a unei scări din saci de pămînt, ne domina pe toți. Ne privi.

— Fraților... Ttt... Ttt... Pentru Franța, nu-i așa ?... Un atac pe cinste... O luăm, nu ?

Să fi fost din pricina emoției, mi se păru că glasul îi era mai puțin uscat, mai puțin tăios ca de obicei. Ca prin minune, ni se desfășură dintr-o dată înțelesul cuvîntului șef. Ne strîngeam centiroanele, dădeam deoparte arma care ne bătea șoldul. La picioarele unei scări, Berthier era gata să iasă. Întorcînd capul, îl văzu pe Morache, cu obrazul descompus.

— După dumneavoastră, dom'locotenent, zise el milităreşte, făcînd un pas într-o parte.

Celălalt, palid, o luă drept un pretext :

— Ce-i, îngînă el... ți-e frică să ieși primul ?...

Fără un cuvînt, sublocotenentul se întoarse și puse din nou piciorul pe treaptă.

Din spate, se văzu doar cum ridică din umeri.

— Morache face pe el ! strigă Vieublé în mijlocul hărmălaiei.

Locotenentul auzise poate, dar nici nu se clinti. Urcînd din grămada aceea de oameni, uriaș arici de baionete, glasul tărăgănat continua :

— Acu' nu mai ajunge să răcnești... Trebuie să te bați... E mai greu decît să bagi oamenii la pîrnaie... Acu sîntem toți egali...

Nu se mai auzea, în bubuitul tunului, decît vocea lui zeflemitoare şi băieţii rîdeau, fără răutate, de parcă vorbele astea i-ar fi uşurat.

Gata să ţîşnească, trupurile se legănau, bătînd parapetul ca o maree.

Ţîşnind ascuţit, şuierară cîteva 75-uri, şi, în aceeaşi clipă, bubuitul artilerei grele tăcu parcă sau se îndepărtă.

— Gata ? întrebă mai tare Cruchet.

Inimile ne băteau tare, inimile sau singura inimă a acestei mulţimi înarmate.

— Ai adresa mea ? îi mai spuse Sulphart lui Gilbert cu o voce sacadată, în care emoţia făcea cuvintele să se ciocnească între ele.

Ia te uită, cărăbuşul auriu nu mai mişca, gîza îl ducea cu sine... A, şi pulberea asta, ce putoare acră !... Un zgomot se iscă lin dinspre dreapta, nişte strigăte sau un cîntec. „Zuavii au şi pornit !" Izbucni o rafală de 105, cinci sunete de chimval...

— Înainte a treia, strigă căpitanul.

— Înainte !...

Strigăte, învălmăşeală, un om care alunecă şi cade, înjurînd, puşti care se agaţă... Cu tîmplele vîjîind, ne apucăm de parapet, pe urmă ne ridicăm, cam şovăind pe picioare. Privim cîmpia uriaşă, cîmpia pustie... „Înainte!" Am ieşit, alergăm...

O mitralieră, una singură, începuse să latre. Trezindu-se înnebunită, artileria germană trăgea peste tot.

Lanţul de oameni începea să se închege, siluete firave, puşti oblice, şi înainta, cu pas măsurat, în faţa tranşeelor mute. În stînga, cu trompeţii în frunte, un batalion şarja strigînd. Rămas singur, cu sabia în mînă, un ofiţer îndemna ultimele căprării de răcani care şovăiau înaintea barajului.

— Haideţi, haideţi... Mai repede, afară !

Un pachet de ţînci urmă. În faţa lor ţîşni ca un grizu, un fuzant, explozie roşie, ploaie de schije... Un trup sfîrtecat împroşcă şanţul. Glasuri gemînd în fum.

— Haideţi ! Nu mai e nici o primejdie... Afară !

Bîţîind pe picioare, încă o secţiune escaladă sacii care se prăbuşeau, dar o rafală grăpă cîmpul. Dădură înapoi...

Se înverşunară iarăşi, o căprărie după alta, zăpăciţi, buimaci. La fiecare sforţare, focul îi arunca înapoi, rostogolindu-i în groapa lor. De fiecare dată, se împlînta în ei cîte o salvă.

— Afară, fir-ar al dracului !

Valul bătu, bietul, mai fără vlagă taluzul pe care nu-l mai putea trece... Nu mai aveau curaj...

Maiorul se căţără dintr-o săritură.

— Înainte, fricoşilor !

Strigînd cu glas de fetiţă, un elev-ofiţer, mărunţel îi înghiontea în spate, silindu-i să iasă. Jertfă vie, se iviră, clătinîndu-se, mînaţi cu pumnul ; o tresărire supremă în faţa morţii, un ultim recul.

— Aşa, băieţi !... Înainte... strigă glasul de fetiţă...

Se năpustiră prin rampa de ieşire, se răspîndiră, se repeziră drept spre zidul de fum... Gata, barajul era trecut...

Risipite pe ogoare, batalioanele alergau, şi un ostaş, dincolo de primele linii, filfîia un steag : satul era cucerit.

*

Ziduri prăbuşite, faţade sparte, grămezi de ţiglă şi de moloane, acoperişuri întregi căzute, stîlpi ţepeni răsărind din dărîmături... Strada se ghicea după şinele răsucite ce se zăreau din cînd în cînd din moloz. Mergeam din ruină în ruină, rezemîndu-ne de o bucată de zid, trăgînd fără ţintă înainte, ciuruind cu grenade pivniţele goale. Strigam...

Tunul bubuia mai slab, dar, prin răsuflători, mitralierele secerau satul. Unii se prăbuşeau frînţi de şale, ca traşi în jos de greutatea capului. Alţii făceau cîte o piruetă, cu braţele în cruce şi cădeau cu faţa la cer, cu picioarele îndoite. Aproape că nici nu-i vedeam : alergam.

Unul, alb de ghips, îi striga lui Gilbert :

— Lambert a fost ucis !

În jurul unui puț, un grup se bătea cu patul puștii, cu pumnii, cu cuțitul : o încăierare în mijlocul unei bătălii. Un german, lovit cu capul de Vieublé, se răsturnă peste ghizduri și se văzu sărind în aer o capelă, o capelă cenușie cu bandă roșie. Toate acestea se înscriau în memorie cu trăsături precise, în chip brutal și fără să ne miște : strigătele celor uciși, detunături, lătrături de grenadă, camarazi care se prăbușesc. Fără să știm încotro, luîndu-ne unul după altul, șarjam drept înainte.

Lipiți pe după un zid se piteau unii codași : „Haideți cu noi, măgarilor !" le strigă Gilbert.

Cîțiva nemți trecură în fugă, dezechipați, cu mîinile sus, zorind spre liniile noastre. Așezat la intrarea unei pivnițe, un altul se ștergea, cu o batistă murdară, de sîngele care-i curgea din frunte ; cu stînga, ne făcu un semn de salut.

În ciuda răpăielilor, se auzea gîfîitul lung al obuzelor de calibru mare care se abăteau în mijlocul satului, stîrnind un nor gros de praf și de fum și, cu spinarea încovoiată, ne lipeam de pereți.

Scăldați în praf și în moloz, prinsesem culoarea neutră a acestor obiecte zdrobite. Nimic viu, nimic care să mai aibă o formă ; dărîmături bombardate, un șantier de catastrofă, în care totul se învălmășea : cadavre răsărind din ruine, pietre sfărîmate, fîșii de stofă, țăndări de mobilă, saci soldățești, toate otova, distruse, morții nu mai tragici decît pietrele.

Istoviți, gîfîind, nu mai alergam. Un drum tăia ruinele și o mitralieră nevăzută îl ciuruia, stîrnind un norișor la o palmă de pămînt. „Toată lumea în șanț !" strigă un major.

Fără să ne uităm, sărirăm. Cînd dădui cu piciorul de fundul acela moale, o scîrbă supraomenească mă aruncă înapoi, îngrozit. Era o grămadă infamă, o exhumare monstruoasă de bavarezi îngălbeniți peste alții gata pămîntii, din ale căror guri strîmbe, ieșea o duhoare împuțită ; un morman de cărnuri hărtănite,

niște cadavre deșurubate, parcă, cu picioarele și genunchii complet întorși, și, ca pentru a-i veghea pe toți, un singur mort rămas în picioare, cu spatele la zid, sprijinit de un monstru fără cap. Cel din capul coloanei nu cuteza să înainteze pe grămada aceea de cadavre : ne încerca un fel de teamă religioasă să pășim pe morții aceia, să strivim cu piciorul chipurile acelea omenești. Mînați însă de mitraliere, cei din urmă săreau totuși, și groapa comună părea că dă pe dinafară.

— Înaintați, fir-ar al dracului !...

Șovăiam încă să călcăm pe caldarîmul acesta în care se înfunda piciorul, apoi, împinși de ceilalți, înaintarăm fără să ne mai uităm, bălăcindu-ne în Moarte... Dintr-o toană drăcească, nu cruțase decît lucrurile : de-a lungul a zece metri de șanț, intacte în micile lor firide, stăteau rînduite niște coifuri cu țeapă, acoperite cu o prelată de pînză. Băieții puseră mîna pe ele. Alții desprindeau ranițe, bidoane.

— Ia te uită ce mai lăfăitori, zbieră Sulphart, fluturînd o pereche de cizme galbene.

La ieșirea din cărare, un sergent așezat pe vine striga : „La stînga, în trăgători, la stînga !" și șirul pornea iar, în fugă, pe un drumeag mărginit de o rigolă. Mai departe, în cîmpie, nu se vedea decît o rețea de sîrmă ghimpată, pe jumătate ascunsă de buruieni. Nici o tranșee, nici un german, nici un foc.

Curînd, focul încetă și ne domolirăm fuga, grupîndu-ne ; izbucni însă, sădindu-și pe tot drumul șiru-i de copaci vaporoși, o salvă de șrapnele și cînd ne uitarăm, văzurăm drumul pustiu. Se pitiseră cu toții în șanț, sau îndărătul bucăților de zid. Ne îngrămădisem, pachet, într-o rigolă îngustă, săpată la poalele unui zid de chirpici. Ne săltam, nervoși, pe ceafă, sulul păturii, așteptam... Obuzele se înverșunară o clipă, niște 88-uri care treceau atît de jos, atît de aproape, încît ne miram că nu vedem iarba secerată înaintea noastră și ne luam capul în palme. Tirul rătăcit se lungi apoi, urmîndu-și jocul de-a v-ați ascunselea în sat. Pe întreg drumul, șirul de oameni se ridică, fără a-și părăsi adăposturile.

— Rămînem aici ? întrebă un soldat care părea înfundat într-o adîncă vizuină.

— Nu, înaintăm mai departe, ne strigă, trecînd în fugă, Ricordeau.

— La ce bun, satul ăla e luat.

— Cum îi zice ?

Nu știa nimeni.

— Am zbîrcit-o, șopti, băgat în mine, Fouillard. Are să trebuiască să ne retragem.

Unii strigau : „Uite legiunea străină ! Înaintează", alții „Păzea ! Ăștia-s nemții ! Atacă !"

— Au să ne ia din flanc.

— Ești nebun, sînt tranșeele noastre.

Bombardamentul le închise gura pentru o clipă. Cinchiți, trăgeau cîte un gît din bidon, între două rafale.

— Don'căpitan ! Aici sîntem, don'căpitan...

Cruchet își dăduse drumul din vîrful taluzului, trăgînd după sine bucăți de moloz. Berthier alerga în spatele lui și mergeau de la groapă la groapă, aruncîndu-se pe burtă cînd sufla cîte un obuz. Căpitanul striga :

— Bravo, ștrengarilor... Să le luăm și linia a treia... Atenție la semnal pe dreapta...

Avea un chip nou, roșu, transpirat, cu un zîmbet larg și tăcut așternut pe buze. Alergînd într-una, repeta :

— Atenție la semnal pe dreapta... la dreapta...

Un bubuit și nu mai auzii nimic... Fusese ca o izbitură masivă, care ne răsturnă pe toți, o lovitură care te ametește, un suflu care te dă peste cap... Și norul acela gros, bezna... O mie de gînduri : am murit, sînt orb, sîntem îngropați. Apoi strigăte :

— Ajutor ! repede...

Înotînd în fum, răniții fugeau. Fouillard era culcat în fața mea, cu capul într-o baltă roșie și spinarea i se zguduia convulsiv, ca de un plîns cu sughițuri. Sîngele lui și-l plîngea.

Încă un suflu se năpusti asupra noastră... Mă adunasem cu capul între genunchi, făcut covrig, strîngînd din dinți. Cu obrazul crispat, cu ochii mijiți, așteptam...

Obuzele curgeau gîrlă, unul după altul, dar nu le auzeam : prea era aproape, prea era tare. La fiecare explozie, ne sare inima din loc, capul, măruntaiele, totul zvîcnește. Ai vrea să fii mic, și mai mic, fiecare părticică din trupul tău te înspăimîntă, mîinile și picioarele se chircesc, capul vîjîie și vrea parcă să se înfunde în grumaz, într-un cuvînt ți-e frică, ți-e cumplit de frică... Sub tunetul ăsta de moarte, nu mai sîntem decît o grămadă care tremură, o ureche care pîndește, o inimă înspăimîntată.

Între fiecare două salve, se scurgeau zece secunde, zece secunde de viață, zece secunde imense cuprinzînd într-însele toată fericirea, și mă uitam la Fouillard, care nu mai mișca acum. Sta culcat pe o parte, vînăt la obraz, cu gîtul spintecat, înjunghiat cum se înjunghie o vită.

Fumul puturos ascundea drumul, dar nu voiam să vedem nimic : ascultam, îngroziți. Pisînd de jur împrejur, obuzele ne aruncau pietre în obraz și stam îngrămădiți în făgașul nostru, doi vii și un mort.

Dintr-o dată, fără nici o pricină, focul încetă. Mai cădeau obuze grele, tot pe ruine, stîrnind gheizeri negri, mai departe însă, pentru alții. În capetele noastre zdruncinate, clipa asta de tihnă a fost augustă. Mă întorsei și, la poalele taluzului, îl văzui pe Berthier aplecat peste un trup lungit la pămînt. Cine să fie ?

Pe tot drumul, băieții se ridicau : „Grenadierii ! striga un glas.

Apoi, venind din dreapta, ne ajunse un ordin,

— Colonelul întreabă cine comandă în stînga... Transmiteți.

— Transmiteți... Întreabă colonelul cine comandă în stînga.

Îl văzui pe Berthier punînd domol pe iarbă capul mortului. Se ridică, livid, și strigă :

— Sublocotenentul Berthier, de la a treia... Transmiteți...

Ţinîndu-l de manta, Gilbert trase cadavrul pînă la malul pîlniei adînci în care ne aruncasem. De multă vreme morţii nu-l mai înspăimîntau. Totuşi, îi lipsi curajul să-l ia de mînă, de biata lui mînă crispată, îngălbenită şi plină de noroi, şi se feri de privirea stinsă a ochilor acelora albi.

— Ar mai trebui vreo trei, patru ca ăsta, făcu Lemoine. Am avea un parapet straşnic, cu puţin pămînt pe deasupra.

Nu era decît o clipă de cînd bietul flăcău mai alerga încă cot la cot cu noi, cu ochii mari, holbaţi de groază, spre tranşeea germană din care ţîşneau flăcările scurte şi drepte ale mauserelor. Pe urmă, cîteva rafale de obuz ciuruiseră compania, mitralierele seceraseră cîteva şiruri de oameni şi, din masa fremătîndă care şarja, tragică, mută, nu mai rămăsese decît ce vedeam : douăzeci de oameni făcuţi ghem, nişte răniţi care se tîrăsc, gemînd, şi toţi morţii ăştia...

Între două explozii, Gilbert îl auzise strigînd : „Aoleu ! S-a zis cu mine". Rănitul se mai tîrîse cîţiva metri ca un animal zdrobit, şi-şi dăduse sufletul acolo, dintr-un horcăit. Ceva trist ? Şi da, şi nu... În cîmpia asta săracă, cu aspect de teren viran, nu era decît un cadavru mai mult, încă un om albastru care doarme, de îngropat după atac, dacă s-o putea. La cîţiva paşi, sub un gorgan cretos, erau băgaţi în pămînt nişte nemţi : or să fie bune crucile lor şi pentru noi, cu o capelă cenuşie pe un braţ, cu una albastră pe celălalt.

— Ei, ce dracu facem ? întrebă Hamel, căruia îi curgea un firişor de sînge din mîneca ruptă. Nu vezi că ne-au lăsat mască ?

— Nicidecum, zise Gilbert. Iese negreşit batalionul doi, dar trebuie să aşteptăm artileria să pregătească terenul.

— Şi dacă trag prea scurt, iar e vai de pielea noastră.

Ascunsă în iarba înaltă, tranşeea germană abia se ghicea, îndărătul păianjenului de fier al sîrmei ghim-

pate. Germanii nu mai trăgeau și pînă și tunurile lor tăcuseră. Doar cîte un 210, atent, mai trecea, foarte sus, gîfîind cu un gîlgîit de sticlă care se golește, și mergea să cadă pe sat, încununînd ruinele cu un nor greu, de uzină.

Culcați pe malul pîlniei, cîțiva soldați pîndeau, cu ochiul la firul ierbii ; alții discutau, îngrămădiți în groapă.

— Crezi că se amînă atacul la linia a treia ?

— Mai mult ca sigur. Doar dacă n-om săpa o tranșee aici.

— Nu zău, că nu în mîna asta de ostași cîți am rămas le-o sta nădejdea atacului.

— Mor de sete. Mai ai ceva în bidonul ăla ?

— Nimic... Uită-te puțin ce de-a băieți au picat de la sat încoace.

Erau morți peste tot : agățați în mărăcinii de fier, doborîți în iarbă, îngrămădiți în gropile de obuz. Ici mantale albastre, colo cenușii. Unele erau înfiorătoare, cu obrazul umflat acoperit parcă cu o mască de pîslă mucegăită. Alții erau pămîntii, cu ochii goi : cei din primele atacuri. Îi priveam fără să ne miște, fără să ne facă silă și, cînd citeam un număr necunoscut pe gulerul mantalei, ne spuneam doar : „Ia uite, nu știam că și regimentul lor..."

La cîțiva pași de pîlnie, un ofițer sta culcat pe o parte, cu mantaua descheiată și în degetele-i ciolănoase își ținea pachetul cu pansament pe care nu fusese în stare să-l desfășoare.

— Ar trebui să încercăm să-l tragem pînă aici, spuse Lemoine, care-și urmărea ideea, ar mai fi încă unul pentru parapet. Și cu neamțul de dincolo...

— Ce, te-ai smintit ? bombăni Hamel. Poate vrei să ne repereze cu tot teancul ăsta în fața noastră.

— Băieții din alte gropi cum și-au făcut parapete ?

Într-adevăr, din loc în loc, de-a lungul întregii creste se ascundeau oameni, pe care-ai fi putut să-i iei drept niște ciorchini de morți. Culcați lîngă cea mai măruntă movilă, ghemuiți în cele mai strîmte gropi,

roboteau aproape nemișcați, scormonind pămîntul cu lopețile Lineman și, răbdători, înălțau în fața lor niște grămăjoare de pămînt, niște mușuroaie pe care orice suflu le-ar fi spulberat.

— Groapa noastră e mai adîncă, sîntem mai apărați, observă Gilbert.

— Da, dar dacă repereză creasta, atunci să vezi nuntă.

În clipa aceea, artileria nemțească se deșteptă. Se auziră sosind cîteva obuze, fuzante, care explodară mult prea sus, într-un smoc negru, dar după reglarea tirului, bombardamentul începu. Cele dintîi căzură destul de departe, în stînga, apoi rafala se apropie, ținînd creasta și... deodată... Patru bubuituri grăbite, patru jeturi de aburi, patru explozii... Salva căzuse în fața pîlniei noastre și un nor gros, puțind a praf de pușcă, umplu groapa. Făcuți covrig, ne aruncasem unul într-altul, fiecare căutînd să se înfunde sub picioarele înnodate. Gilbert își ascundea instinctiv capul sub brațul îndoit din cot, ca un copil speriat. Și iar o ploaie de țărînă... sosea salva a doua, pisînd de jur împrejur, cu izbituri furioase, la dreapta, la stînga. Apoi, deodată, se întîmplă ceva brutal, ceva nelămurit și cumplit. țîșnind ca din noi înșine...

Obuzul explodase pesemne în malul pîlniei. Doi oameni nu mai mișcau, alunecați în fundul gropii. Ieșiți din minți, răniții fugeau cu obrazul însîngerat, cu mîinile crușite. Cei ce rămîneau abia dacă se uitau la ei, înfipți în pămînt, cu capul între umeri, așteptînd lovitura supremă. Dar, deodată, tirul se lungi: măturau în dreapta. Toate capetele se ridicară. O, neasemuit minut de bucurie, cînd moartea s-a dus mai încolo!

Gilbert își aruncă ochii pe cîmpie. Ies nemții?... Nu. Nu se vede nimic. Abia pe urmă îi privi pe cei doi camarazi, a căror gură întredeschisă părea că vorbește cu cerul.

— Nu putem să-i lăsăm aici, să-i călcăm în picioare, propuse Lemoine, să-i punem mai bine în față.

Doi băieți îl apucară pe primul, năclăindu-și mîinile cu sînge închegat și-l urcară pe malul pîlniei. Gilbert îl întoarse cu fața spre inamic, ca să nu-l vadă. Celălalt cadavru fiind mai greu, trebui să-i ajute, ținîndu-i capul care se bălăbănea.

— Așa, făcu mulțumit Lemoine, am făcut rost de un parapet strașnic... Bieții băieți, nu s-au gîndit la una ca asta, adineauri... Și unul chiar îmi dăduse adresa de-acasă... Păzea !

Începe iar : niște 88-uri acum, sub focul cărora ne turteam la pămînt, cu nasul în țărîna uscată. Soseau cîte cinci și atît de iute, încît pornirea și explozia detunau deodată.

În cîmp, răniții fugeau ; secerați de schije, unii n-apucau să ajungă mai departe. Dar dincolo de rețeaua de sîrmă ghimpată tot nu se vedea nimic, nimic. Bătălie fără inamic, moarte fără luptă. De dimineață, de cînd ne băteam, nu văzusem douăzeci de germani. Morți, altceva nimic decît morți.

Cu obrazul țeapăn, cu unghiile băgate în carne, cu dinții strînși, număram exploziile. Încet, încet, capul se golește, părînd totuși mai greu. Dar de ce rămînem, totuși, atît de calmi ? Pîndim, ne ferim, dar inima nu bate mai iute, și privim de jur împrejur fără înfiorare, fără uimire. Nu se mai aude nimic decît exploziile astea infernale care-ți sfîșie pieptul. Și trag și trag... Ne simțim picioarele moi, mîinile reci, fruntea fierbinte. Să fie asta frica ?

În fundul gropii mai zăcea un trup. Acela nu murise dintr-o dată. Se zbătuse îndelung, horcăind livid. Acum nu mai mișca.

— Nu-l punem și pe el sus ? întrebă Lemoine, cu capul pitulat sub brațul îndoit.

— Pînă ne-or pune alții pe noi, răspunse Hamel.

Ne priveam unul pe altul cu o ciudată neliniște. Pe care din noi are să ne urce, din clipă în clipă, sus acolo, ca să îngroașe zidul morților ?

Opintindu-ne, îl scoaserăm pe ultimul din groapa comună și trupu-i mutilat deveni încă o dîră cafenie pe flancul pîlniei.

Ca o furtună care se potolește, canonada slăbise și ea, și din toate grupile răsăreau capete speriate. Vor ieși oare germanii la atac? Un ofițer se ridică în picioare în spatele unei movile.

— Curaj, băieți, ne preveni el.

În aceeași clipă, la cîțiva pași de noi, o voce lansă:

— Atențiune, uite-i!

Atunci ieșiseră, nici o sută de oameni, dintr-o mică pădure, situată la două sute de metri de creastă. Și numaidecît se ivi un al doilea grup, venit nu știu de unde, pe urmă încă unul, care se avîntă răcnind și răspîndindu-se în tirăgători.

— Nemții! Trageți, trageți... Ochiți la bază...

Toți strigau, din fiecare movilă urcau ordine și răpăiala împușcăturilor cuprinse toată linia. Deodată, nu se mai văzu nimic. Se culcaseră ei? Îi culcasem noi?

După un minut, bombardamentul reîncepu, mai brutal, mai precis. Între două rafale, vedeam fugind răniții. Alergînd sau tîrîndu-se, încercau să ajungă la un taluz scund, înfrunzit, care mărginea cîmpia.

— Se ascund în șanțul nemților, strigă un pușți din contingentul '15. Nu mai poți să treci, de mulți ce sînt. Și obuzele cad din plin într-înșii. Strașnică marmeladă!

Artileria noastră răspundea — 75-ul miorlăind, 120-ul brutal, și tunul-revolver scuipînd ca o pisică. Fiecărei salve îi răspundea altă salvă. Și, în groapa noastră, ghemuiți lîngă morții pe care cei mai speriați și-i trăgeau peste ei, ca pe niște scuturi însîngerate, supraviețuitorii așteptau. Nu se mai vedea decît din loc în loc cîte un soldat, ceva albastru ghemuit într-o groapă. S-ar fi zis că lanțul de oameni desfășurat înaintea satului cucerit se frîngea, verigă cu verigă. La fiecare zece pași, zăceau soldați, cu ochii la cer, cu coapsele desfăcute și genunchii ridicați, sau pe burtă cu capul sub braț. Unul dintr-înșii era atît de bine culcat, încît ai fi zis că doarme, și Gilbert, văzîndu-l, îl pizmui.

Brusc, tună o nouă salvă. Cînd ridicarăm capul, zărirăm în fumul care se risipea mogîldeața cea albastră răsturnată pe o parte. Pe mantaua-i nou-nouță se în-

tindea o pată roșie. Gilbert se tîrî pînă la el, îl ridică puțin, apoi, lăsîndu-l să cadă, țeapăn, la loc, se întoarse dintr-un salt.

— Nu merită osteneala, l-au ferchezuit bine... A și început să horcăie...

Exploziile se ciocneau între ele, fumul nu mai avea răgaz să se destrame, și schijele zburau, în stoluri turbate. Deodată ne orbi o flacără galbenă și roșie. Dintr-o mișcare, ne aruncasem unul într-altul, înmărmuriți, cu inima strînsă. Și Gilbert a căzut desigur fără să fi auzit nimic, fără să fi simțit nimic, decît un pumn zdravăn în cap, un suflu infernal drept în obraz...

Cînd își veni în fire, cu capul greu, dădu temător din picioare. Îl ascultau, se mișcară... Nu, acolo n-avea nimic. Își trecu apoi mîna peste obraz... Ia te uită, era roșie! Rana era la frunte, lîngă tîmplă. Aplecîndu-mă asupra lui, îi spusei :

— Un fleac... O zgîrietură.

Nu-mi răspunse, încă buimăcit, și rămase neclintit cîteva clipe. Băgat în el, Hamel era tot în genunchi, cu obrazul în pămînt. Nu mișca, nu sufla, dar Gilbert nu îndrăzni să-i vorbească, nici măcar să-l atingă, ca să se amăgească măcar un minut că n-a murit. Pe urmă îl întrebă pe Lemoine, ocolind cuvîntul.

— S-a terminat ?

Celălalt îi arătă, simplu, un firicel subțire de sînge care se prelingea din cască, scurgîndu-se pe gît. Încă unul... În fundul pîlniei, se îngrămădeau pe puțin zece trupuri. Între două mantale însîngerate, se ivea de sub cadavre cîte un cap palid, cu ochii holbați. Viu sau mort ?

Gilbert își desfăcu pachetul de pansament și se legă la frunte. Cu batista își șterse sîngele care-i curgea de-a lungul obrazului, într-o caldă dezmierdare, apoi, ca să-și răcorească fierbințeala, își puse capul pe țeava puștii, rece ca gheața. Într-un scurt răstimp de acalmie, auzi în dreapta plesnetul împușcăturilor și al grenadelor. Gîndi nelămurit : „Iar atacă". Dar îi lipsi curajul să privească spre cîmpie.

O nouă salvă se abătu, răscolind țărîna, apoi un șrapnel de o sută cinci explodă drept deasupra noastră. Gilbert rămase o clipă buimac, și inima i se opri. Apoi, îndreptîndu-se brusc din șale, se ridică în picioare, sări pe malul pîlniei și fugi. Mergea să se ascundă într-o altă groapă, oriunde, numai să iasă din gaura asta, din mormîntul ăsta deschis. Altă salvă suflă : se aruncă la pămînt. Apoi se ridică, înnebunit, alergă la dreapta, la stînga, poticnindu-se de trupuri. Toate pîlniile erau ticsite : pretutindeni morți zdrobiți, răniți cadaverici, soldați la pîndă.

— Nu mai e un loc ?

— Nu... Am un camarad rănit.

Se mai foi o clipă, apoi se aruncă pe burtă în spatele unei movilițe. Inima îi bătea să se spargă, ca o vită pe care ar fi strivit-o sub el. Gîfîind, asculta tunul, cu capul înfierbîntat și pustiu de gînduri. Deodată își zise :

— Ce-am făcut, am fugit !...

Își repetă de cîteva ori cuvintele astea, de parcă nu le-ar fi înțeles. Pe urmă, ridicîndu-și capul, îl văzu pe Lemoine făcîndu-i semn. Atunci, în fugă, dintr-o răsuflare, se întoarse la pîlnie. La postul lui...

Semăna cu un teasc, groapa asta tragică cu pereții vineții și, ca să nu calci în picioare trupurile camarazilor care umpleau cazanul, trebuia să te ții de malul pîlniei, cu degetele înfipte în pămîntul sfărîmicios. Lui Gilbert i se păru că o să leșine. Nici o durere, nici o emoție : doar puțină oboseală. Ofițerul, tot în genunchi în spatele movilei, îl zări și-l chemă.

— Ei, băiete, merge ?

Gilbert îl privi, privi morții. Cu dosul palmei își șterse obrazul pe care-l gîdila sîngele, apoi răspunse :

— Merge...

Ziua se îndepărtează, așternîndu-și amurgul pe cîmpie. În stînga, mai scînteiază niște împușcături, dar ca un foc care stă să se stingă.

Ce s-a întîmplat pe la prînz ? Am tras, arși de soare, cu capul greu, cu gîtul uscat. În cele din urmă a plouat

și ploaia aceea torențială a spălat fierbințeala care ne ardea pe toți. În rafale, artileria mătura creasta, turbînd de necaz că mai dă acolo peste oameni vii. Pe urmă ni se părea că-i vedem pe nemți avîntîndu-se. Și trăgeam, trăgeam...

Foarte aproape, căzuți în propria lor sîrmă ghimpată, zăceau, făcuți covrig, cîțiva nemți, ca boabele unui funebru șirag de mătănii. Îmi sare în ochi unul, cu sacul de grenade pe burtă : cu o ultimă picătură de vlagă, ridică din cînd în cînd brațul, și bate aerul o clipă.

În ulubra tot mai deasă, infanteristul acela mititel horcăie într-una. E îngrozitor puștiul ăsta care nu vrea să moară.

Să fie schimbul ? Sosesc oameni, în fugă, și merg din groapă în groapă, cu spinarea încovoiată.

— Ei, băieți, gata ? Plecăm ? Ce regiment ?

Eroare : sînt agenții noștri de legătură.

— Ce se aude ? Plecăm ?

— Nu... trebuie să mai stăm și la noapte. Companiile de întăriturî vin cu unelte. Trebuie să ne organizăm pe creastă.

Răsăriți din toate părțile, oamenii se apropie, în patru labe.

— Ce face ? Să rămînem aici ? Bună afacere... Nu mai sîntem nici treizeci de inși din toată compania.

— Și tot noi, care va să zică... Mie nu-mi pasă, sînt rănit, o întind.

— Ordinu-i ordin, repetă agenții... Trebuie să rezistăm. Schimbul vine mîine.

Ia te uită, nu se mai aude rănitul acela mititel... Gilbert se simte stors de vlagă, cu capul pustiu. Ar vrea să nu se mai miște și să doarmă, să doarmă. Cămașa i s-a lipit de spate. Să fie ploaia ? Transpirația ?

Artileria a tăcut, istovită, cu glasul frînt. Acum se aud mai bine gemetele. Aveți răbdare, copii, aveți răbdare, nu mai strigați, acuși vin brancardierii.

Se lasă noaptea.

Și, domol, amurgul își țese în tăcere pînza, singur giulgiu uriaș pentru atîția morți neînfășurați.

O ciurdă jigărită, un regiment de noroi uscat, ăştia sînt oamenii care ies din şanţuri şi o iau în debandadă peste cîmp. Chipurile noastre livide şi murdare doar ploaia le-a mai spălat. Mergem tîrîndu-ne picioarele, cu spinarea încovoiată, cu gîtul întins.

Ajuns pe creastă, mă opresc şi mă întorc ca să mai văd o dată, ca să-mi întipăresc în suflet imaginea cîmpiei aceleia întinse, brăzdată de tranşee, arată de obuze, cu cele trei sate pe care le-am luat: trei grămezi cenuşii de ruine.

Ce trist lucru e priveliştea unei victorii! Negura îi mai ascunde, încă, sub giulgiul ei, cîteva colţuri şi nu mai recunosc nimic, pe harta aceea vastă de pămînt răscolit. Trois-Chemins, Ferma, Boyau-Blanc, totul e otova; e aceeaşi şi aceeaşi cîmpie, tocită de i se vede urzeala de marnă albă, un bărăgan pustiit, fără un copac, fără un acoperiş, fără urmă de viaţă, plin pretutindeni de pete minuscule ca de muşte: morţi, morţi...

— Sînt douăzeci de mii de cadavre de nemţi aici, strigase colonelul mîndru de noi.

Francezi cîţi?

Zece zile a trebuit să rezistăm pe şantierul acela mohorît, să ne lăsăm tocaţi batalion după batalion, ca să mai înnădim un petic de ogor la victoria noastră, un şanţ surpat, o bojdeucă dărîmată. Dar zadarnic caut, nu mai recunosc nimic. Locurile unde atîta am pătimit seamănă perfect cu altele, pierdute în acelaşi pastel cenuşiu, ca şi cum n-ar putea exista două înfăţişări ale unuia şi aceluiaşi supliciu. Acolo, undeva... Mirosul fad de cadavru dispare, nu se mai simte acum decît clorul, răspîndit cu cisternele de apă. Eu însă duc cu mine în cap, în piele, cumplita duhoare de mort. E în mine pentru totdeauna: ştiu acum cum miroase mila.

Pe măsură ce ne depărtam de front, rămăşiţele secţiunii se adunau, companiile căpătau iar o formă. Ne uitam unul la altul şi ne înfricoşam.

Niște soldați întinși pe iarba plină de pecingine se ridicară și veniră spre noi. Chiar în seara asta trebuiau să intre în dispozitiv de luptă.

— E greu, băieți ?

— Sectorul morții.

Arătînd scurt cu bărbia către ceata noastră istovită, Bréval spuse simplu :

— O companie.

Străbăturăm, cu fruntea în pămînt, un sat jalnic cu ferestre fără geamuri și cu acoperișurile sparte, pe urmă furăm opriți pe un cîmp, lîngă drumul mare, unde așteptau niște camioane. Acolo, mîncarăm : orez cald care-ți umfla burta, de care nu ne mai săturam ghiftuindu-ne, lacom, și căni pline de cafea fierbinte, nu că ne-ar fi fost cine știe ce foame, cît ca să ne despăgubim de zilele acelea de mizerie, să ne îmbuibăm, să simțim că plesnim.

Bătrînul furier cu barbă albă distribuia rachiul cum se toarnă vinul, cu cana plină.

— Trebuie să-l terminăm, ne striga el cordial.

Cît despre vin, n-aveai decît să-ți torni. Bînd tolăniți, băieții se uitau cu ochi răi la bătrîn.

— Din cauza lui a murit Lambert.

— Săracul !... Nu mai fusese în tranșee de la Berry.

Tăcut, mă gîndeam la crucea lui, la fatidica cruce de umbră.

— Se pare că s-a ridicat de trei ori, povestea Gilbert, tare ca să-l audă furierul, și de fiecare dată l-a atins o mitralieră. Pe urmă s-a mai și tîrît, strigînd... Îi făgăduisem să-i scriu maică-sii.

Cei mai osteniți adormiseră. În grupuri mici laolaltă cu gradații, ceilalți discutau : vorbeau toți deodată, înfrigurați, aruncîndu-și de-a valma, cu sufletul la gură, impresiile, de parcă ar fi vrut să se descarce de amintirile acelea prea apăsătoare. Mai emoționați chiar decît noi, automobiliștii ascultau și, cum numai ei citiseră ziarele, ne explicară bătălia, de care noi nu știam nimic.

Băieții arborau toți trofee luate de la inamic, căști la centură, ca niște scalpuri.

— Ţi-o cumpăr, îi propuse unuia un şofer.

Ispitit de preţ, un altul îşi oferi prada şi, pe marginea drumului, se încinse tîrgul. Se vindeau tot felul de amintiri, toate epavele pe care le poate arunca un atac: epoleţi, mantale cenuşii, schije de obuz — „iese o călimară a-ntîia, fraţilor...“ — încărcătoare de Mauser cotate la un franc, saci căptuşiţi cu blană roşie, căni mici de aluminiu, care nu ocupă loc mult, dar care îţi frig degetele, bidoane învelite în pînză kaki, cărţi poştale cuprinzînd gîndurile dragi ale cine ştie cui. Pe cîte un coif avînd pe el vulturul cu aripile întinse, oamenii se aplecau curioşi să vadă gaura ucigaşă pe unde zburase viaţa. Sulphart îşi flutura perechea de cizme galbene ca pe o piesă rară.

— Ghete nemţeşti, băieţaş! striga el... Ciubote mişto... Care vrei să te fîţîi prin Paris cu copite nemţeşti?

Tăcu brusc şi îşi strînse marfa, ca un negustor ambulant surprins de poliţie.

— Şase, uite-l pe Morache...

Nu-l mai văzuse de zece zile, din dimineaţa atacului. Nu părăsise o clipă beciul puturos — primul întîlnit — pe care şi-l alesese drept post de comandant, şi ieşise de acolo cu obrazul acoperit parcă de mucegai, cu buzele vinete, clipind din ochi. Îşi aduna, ţipînd, compania — compania lui, acum că murise Cruchet — şi cu vîrful bastonului îi trezea brutal pe cei ce dormeau.

— Aida, mişcă, am comandat echiparea, putoare, îi striga în obraz lui Broucke, care se ridica buimac, cu ochii cîrpiţi de somn.

Înjurînd, ne echipam.

— Sper totuşi că n-o să ni-l pună şef pe ăsta, după tot ce-a mişculat... Berthier a făcut toată treaba...

— Da, dar n-are decît o tresă.

— Noroc de Vieublé, că s-a evacuat; ce-ar mai fi guiţat!

— Ăsta zic şi eu că a avut baftă... Să-l fi văzut fugind cu mîna paradită, zău că te umfla rîsul.

Ne îmbarcarăm. Într-o clipă, eram toți cazați, cu sacii stivă în fundul camioanelor, ba mai aveam și loc să ședem, să ne întindem, să ne simțim comod.

— Ar fi trebuit să prevadă, zise ridicînd din umeri gradatul care ne supraveghea, în genunchi pe scaunul lui. Au comandat tot atîtea camioane cîte v-au adus, și acum sînteți, nu-i așa, mai puțini...

Atunci abia observarăm locurile goale. Ce mulți lipseau !... Mi se părea că-l văd încă aievea pe lunganul de Lambert, silindu-se să rîdă, pe bătrînul Hamel, fumîndu-și pipa în colțul lui, pe Fouillard, care se așezase în spate, lăsîndu-și picioarele să atîrne. La fiecare hop, spunea :

— Măcar de-aș cădea și mi-aș rupe nasul !

Convoiul se urni, într-un nor gros de praf care le punea șoferilor ciucuri pe ochi și bărbi de moșnegi. Zăpăciți și legănați, dăulați de căldură, de osteneală și de vin prost, moțăiam, prea hurducați totuși ca să putem dormi. Doar Broucke se puse numaidecît pe sforăit, culcat pe spate, cu tărtăcuța-i de paie galbene săltînd pe sac.

Maroux, aplecat în afară, se agăța de fete, fluturînd triumfal un coif cu țeapă, de parcă l-ar fi dobîndit într-un duel. Între sate și camioane se schimbau semne, strigăte, ba chiar bezele, pe care ni le întorceau fete transpirate, cu cămașa răscroită pe piept.

Ne depărtam de război ; ferestrele aveau geamuri, acoperișurile țigle. Deodată, camioanele dansară pe caldarîm și, numaidecît, auzirăm niște urlete ce porneau din primele mașini. Zeci de capete se strecurară de pe sub prelate, toate corpurile se aplecară înspre spate ; și atunci, de-a lungul întregului convoi, se iscă o larmă nebună de aclamații ; fabuloasă apariție, minunea minunilor, ce ne era dat să vedem : un tren, un tren civil adevărat, cu vagoane adevărate și, pe peron, o femeie cu pălărie.

După ce trecurăm bariera, intrarăm într-un orășel, cu prăvălii, cu trotuare, cu femei, cu cafenele, la care ne uitam orbiți, năuci, ca niște sălbatici, nemaistăpînindu-ne răcnetele de bucurie. Cei care erau pansați

la frunte își scoteau căștile ca să fie văzuți mai bine și Belin trimitea, fudul, bezele cu mîna-i bandajată, ca un teanc de rufărie nou-nouță.

La o fereastră înflorită, se ivi un căpșor bălai și drăguț — toate căpșoarele sînt drăguțe, cînd le zărești doar o clipă — salutat în treacăt de o îndelungată aclamație, și vîrtejul era departe cînd fata mai asculta încă, plecată peste brazda aceea de praf și de strigăte.

Convoiul înainta într-una și nimeni nu se plîngea de drumul prea lung. Am fi vrut să mai așternem cîteva sate, cîteva cîmpuri, cîteva poște între război și noi. Ce bine, n-o să mai auzim tunul! În miriști, batozele mîncau, sforăind, snopi blonzi; cîte o pădurice de un verde crud ne răcorea ochii arși; invidiam fericirea satelor pe care le întrezăream printre copaci, a fermelor cu acoperișuri roșii care nu mai erau pentru noi decît niște cantonamente.

Era prea cald, sub prelatele pe care soarele bătea în plin. Amorțiți, nu mai strigam, am fi vrut să dormim... În sfîrșit, camioanele încetiniră, apoi se opriră.

Ne dureau picioarele, capul ne era greu, trupul îndurerat. Bombănind, ne legam sacii care niciodată nu ni se păruseră atît de grei.

— De ce nu ne-or fi debarcat în sat?... se vede treaba că cei de la statul-major habar n-au ce-i oboseala...

Cum coborîrăm, cîțiva se și prăbușiră în iarbă. Alții înaintau șchiopătînd, cu picioarele umflate în încălțările bîhlite, pe care nu le mai scosesem de două săptămîni. Ne sprijineam în puști, ne rezemam de copaci, ceată răpănoasă de ologi, pe care n-o mai susținea nici o voință. Bourland sosi pe bicicleta-i măruntă și mă strigă:

— Jacques!... Defilăm în sat, cu muzica în frunte. Generalul e în garnizoană.

Pe taluz, capetele băieților culcați se ridicară, indignate; șchiopii se apropiară.

— Ce face? Paradă ne mai lipsea? Își bat joc de noi? Li se pare că nu sîntem destul de dărîmați și așa?

— Nu, generalul vrea să numere cîți n-a izbutit să omoare.

— Foarte bine, eu nu mă duc ; să zbiere Morache cît o pofti...

Sulphart striga mai tare decît toți, fluturîndu-și cizmele nevîndute.

— De de-alde astea sînt buni, de panorame... Cînd e oleacă de sfîrîială prin tranșee nu-i mai vezi pe nici unul. Nu le mai ardea de nuntă acolo la Trois-Chemins.

— O paradă acum după cîte-am tras, trebuie să fii nebun, încuviință categoric Lemoine. Ar trebui să nu meargă nici unul.

În timp ce discutau, opri o mașină și coborî din ea Berthier. Mantaua plină de noroi stătea țeapănă pe el, ca un cilindru de clisă uscată ; cu ochii duși în fundul capului în spatele ochelarilor, înainta trăgîndu-și pașii. Se vedea clar că nu mai poate.

— Ne-am săturat, domnule locotenent, îi declară Sulphart, cu o neclintită demnitate de om liber. N-are nimeni chef să defileze pentru toți țărănoii.

— O fi, dar mai e și generalul, replică cu blîndețe Berthier. Așa că, sacul în spinare, bătrîne... E un batalion de răcani cantonat aici, trebuie să le arătăm că nu sîntem un regiment de domnișoare.

Ne echiparăm pînă la urmă, bombănind. Ne aliniarăm.

— La dreapta cîte patru !

Pe drum, se vedea aliniindu-se muzica, și drapelul, scos din tocul lui, luîndu-și locul în rînd.

— Înainte... 'arș !

Regimentul se urni. În frunte, fanfara cînta marșul regimentului, și, cînd trompeții reluară victorios refrenul, mi se păru că spinările ostenite se îndreaptă. Pornisem anevoie, dar acum cadența era mai vie, oamenii băteau pasul în ritm regulat. Defilau niște manechine de noroi, cu bocanci de noroi, cu jambiere de noroi, cu mantale de noroi, cu bidoane ca niște bucăți mari de argilă.

Nici unul din cei răniți ușor nu părăsise coloana, dar nu erau nici mai palizi, nici mai istoviți decît

ceilalți. Toți aveau, sub căști, aceleași trăsături de groază : o defilare de strigoi.

Țăranii de prin părțile frontului sînt căliți la suflet și nu se mai emoționează cu una, cu două, după atîtea orori ; totuși, cînd văzură ieșind prima companie a acestui regiment de pe tărîmul celălalt, se schimbară la față.

— Vai ! săracii băieți...

O femeie începu să plîngă, apoi altele, apoi toate... Era un prinos de lacrimi, de-a lungul întregului șir de case și abia cînd le văzurăm plîngînd înțelesărăm cît am pătimit. O tristă îngîmfare îi cuprinse pe cei mai simpli la suflet. Toate capetele se ridicară, cu o mîndrie ciudată în ochi. Muzica ne înflăcăra, alămurile sunau, tobele băteau ; cei mai istoviți păreau să renască și-i simțeai pe toți gata să strige : „Noi ! noi am dat atacul !... Noi ne întoarcem de acolo, de sus..."

În piață, batalionul bobocilor sta aliniat, în mantale noi, cu baioneta la armă. La cîțiva pași în fața lor, generalul, călare, cu suita-i muiată în fireturi și decorații. Nici un glas în rîndurile noastre, nici o șoaptă în față. Nu se auzea, afară de muzica înflăcărată, decît cadența mecanică a regimentului în marș. Privirea voluntară a celor ce defilau părea că vrea să-i domine pe toți tinerii aceia care prezentau, muți, arma.

Generalul se ridicase în scări și, cu un gest larg și teatral, cu un splendid gest cu sabia goală, salută drapelul nostru ciuruit, ne salută pe Noi... Și deodată, regimentul nu mai fu decît o singură ființă. O singură mîndrie : de a fi cei salutați. Mîndri de noroiul de pe noi, mîndri de chinul nostru, mîndri de morții noștri !...

Trîmbițele răsunară reluînd refrenul și intrarăm pe strada mare, glorioși, țepeni, între două șiruri vii de țînci care mergeau în pas cu noi. Fata de la Poștă, cu ochii roșii, cu capul pe spate, făcu bună ziua cu batista udă, strigînd niște cuvinte care se înecară într-un sughiț.

Atunci Sulphart, palid ca ceara, nu se mai putu stăpîni :

— Noi am luat satul ! îi strigă el cît îl ținea gura. Noi !

Și din toate capetele întoarse, din toți ochii strălucitori, de pe toate buzele, părea că țîșnește același strigăt de mîndrie :

— Noi ! Noi !

Plină și puternică, muzica ne îmbăta, ca ducîndu-ne cu sine la o petrecere de duminică ; înaintam, cu focul în șale, stînd împotriva acestor lacrimi cu mîndria noastră de bărbați biruitori.

Haida-de, or să fie veșnic războaie, veșnic, veșnic...

XII

În grădina morților

COMPANIA ÎNAINTA SMUCIT, OPRITĂ DE rachete, de cei care-i cărau pe răniți.

Lărgindu-se, tranșeea ieșea din cînd în cînd la suprafață, astupată de un obuz și, în fața noastră, îi vedeam răsărind din umbră pe băieții cu spinările înconvoiate, galopînd peste cîmp, cu arma în mînă, spre a sări repede înapoi în șanțul răscolit. Nu vorbea nimeni, abia dacă mai bombănea cîte unul: zoream înainte, repede, de parcă la capătul drumului ne-ar fi așteptat fericirea.

— Atenție! transmise șoptit un agent de legătură care ne călăuzea spre primele linii, sînt doi oameni de corvadă căzuți de-a curmezișul cărării. N-a fost încă vreme să-i ridicăm.

Gilbert, care mergea înaintea mea, mă avertiză:

— Sări.

Mă poticnii de ceva: două gîlme, două dîmburi moi. Călcați în picioare de un schimb întreg, trupurile turtite se și acopereau cu un giulgiu subțire de țărînă.

— Pînă mîine nici nu se mai văd, făcu un glas.

Bombardamentul inamic continua, regulat, crîncen. În bubuiala aceea neîntreruptă, nu ascultam însă decît obuzele care se spărgeau lîngă noi: celelalte nu mai contau. La fiecare salvă, ne aruncam la pămînt, tupilați sub sac, pîndind torța roșie a exploziei. Pe urmă porneam iar, în trap zdruncinat.

În spatele agentului de legătură, care șovăia din cînd în cînd la cîte o răscruce, oamenii mîrîiau, din obișnuință.

— Mama ei de treabă... Parcă întotdeauna-i alege anume pe cei mai tîmpiți ca să ne conducă... Ai să vezi că ne rătăcește.

Străbăturăm în fugă un drum așternut cu pietriș și, părăsind cărarea, ocolirăm ruinele satului, ferindu-ne pe după niște ziduri năruite, care ne ajungeau pînă la brîu. Încotro mergeam? Să schimbăm pe cineva? Nu știam.

— Mai repede, mai repede, striga Morache.

Rachetele se vedeau foarte aproape acum, în spatele unui taluz, și curba lor capricioasă părea că se abate drept spre noi. Nu se mai auzea de jur împrejur zvonul înăbușit al trupelor de schimb, bîzîitul certăreț al corvezilor; toate zgomotele amuțiseră și, în bătaia turbată a tunului, se simțea, aproape de tot, marea tăcere înfiorată a tranșeelor.

— Transmiteți: liniște, șopti călăuza.

— Nu te teme, răspunse Sulphart, n-are nimeni chef să cînte.

Un zid înalt închidea cîmpia, spart, dărîmat, cu bucăți mari rămase aproape intacte. Se desena tragic și negru pe cerul acela de război, de un alb crud. Din loc în loc, cîte un ciot de copac. Să fi fost rafinăria de zahăr, de care ni se tot vorbea? Sau poate parcul castelului?

— Pe aici, șopti încetișor agentul de legătură.

Era în zid o spărtură mai largă: pe acolo trecurăm. Cîteva baionete se agățară, un bidon zăngăni și, ținîndu-ne fiecare de silueta celuilalt, înaintarăm, poticnindu-ne în pietre. Șuierînd, urcară în aceeași țîșnire două rachete.

— Nu mișcați!

Explozia lumină brutal locul, orbindu-ne. Încremeniți, fără a-și clinti nici capul, oamenii priviră. Dintr-o singură ochire, văzură crucile, lespezile, chiparoșii: ne aflam într-un cimitir. Era o bina uriașă de pietre zdrobite, de arbori ciopîrțiți și, dominînd ruinele, un sfînt înalt și sever ținea pe brațele lipite o carte de marmură, în care, în fiecare noapte, schijele gravau, șuierînd, cîte ceva.

— Pe aici secțiunea întîi, comandă sergentul Ricordeau.

Șirul nostru îl urmă. O torpilă explodă la douăzeci de pași, într-un snop roșu. Ne aruncarăm cu toții la pămînt. În beznă strigă un rănit.

— Haide, mai repede, ne zori sergentul... Căprăria Bréval, aici.

În fața mea, turtit pe un parapet de saci, o santinelă bombăni :

— Dobitocilor... Dacă o să răcniți așa, unul nu mai scapă. Nemții sînt la mai puțin de douăzeci de metri.

Ricordeau, cu gîtul întins ca să-și recunoască oamenii, ne amplasa :

— Lemoine, la meterez ; îl iei pe primul. Or să ți se transmită consemnele. Bréval, ai astea trei bordeie pentru căprăria ta, dă-i bătaie...

Bréval și alții intraseră într-o capelă strîmtă, fără acoperiș, și-l văzui înfundîndu-se, pe burtă, în pămînt.

Demachy, care era în fața mea, își aruncă bagajele într-o groapă neagră, la poalele unei lespezi, și sări. Îl urmai. În aceeași clipă, o explozie cumplită făcu să se cutremure pămîntul și pe acoperișul nostru de piatră se abătu grindina.

— La țanc, zise Gilbert.

Pe dibuite, încercam să descoperim lucrurile în jurul nostru și mîinile ne alunecau pe pereții reci. Pe deasupra capetelor noastre, se deschidea intrarea, ca o lucarnă albastră.

— S-o astupăm și să facem lumină.

Prinserăm cu cartușe o pînză de cort pusă în două și Gilbert își scăpără bricheta. Lumînarea cu fitilul turtit șovăi pîlpîind, apoi flacăra ne lumină adăpostul. Cei patru pereți străluceau uzi. Pe pardoseala cavoului nu era decît o saltea murdară de ziare vechi, pe care se citeau titluri germane.

— Foștii locatari ne-au lăsat de citit, ai văzut... Ia te uită, unul și-a scris și numele.

Pe peretele văruit o mînă răbdătoare începuse într-adevăr să sape „Siegf..." La ce bun să-ți însemnezi trecerea prin mormîntul ăsta ?... Și cu celălalt, cu pri-

mul care a fost culcat aici, acela al cărui nume trebuie să stea scris pe cruce, cu el ce s-a făcut ?

— Nu ți-e puțin oarecum aici înăuntru ?... Deși, la urma urmelor, cu o pătură deasupra și una dedesubt, n-are să fie de loc rău.

— Și-apoi lespezile astea sînt groase, doar să nu cadă în plin drept peste noi. Eu sînt schimbul doi, de la trei la cinci ; tu ?

Ne culcarăm. Nu era mai multă lărgime decît într-un pătuț de copil ; cu toată mantaua, pătura și așternutul acela subțire de ziare, simțeam sub șale răceala pietrei. Îmi pusesem capul pe umărul lui Gilbert și, cu mîinile vîrîte subsuoară, cu gulerul ridicat, încercam să dorm. Nu se vedea nimic, nimic...

Sus, într-un tunet înspăimîntător, bombardamentul continua, pregătind contraatacul lor, și din cînd în cînd izbitura de berbece a unei torpile zguduia cimitirul. Mintea mi-era bîntuită de un fel de coșmar lucid. Simțeam în spinare răsuflarea umedă a mormîntului care-mi dădea fiori.

— Ți-e frig ?

— Nu.

Oasele... Unde or fi aruncat oasele ? Mă urmărea o idee prostească. Aș vrea să ies să citesc numele, să știu în patul cui dorm. Așadar, dacă pică o torpilă aici, s-a terminat. Nu mai e nevoie nici să ne îngroape, ba nici cruce nu mai trebuie : e gata pusă, pentru altul. Nu înseamnă să ispitești moartea, s-o sfidezi, culcîndu-te într-un mormînt ? Și totuși, noi n-avem nici o vină... Da, aș dori să-i cunosc numele celuilalt. Fără să vreau, mă gîndesc la el. Mi-l închipui culcat, drept și întins. Și, superstițios, de teamă ca nu cumva, stînd țeapăn ca și el, să fiu luat drept un mort, mă ghemuiesc, cu genunchii la gură.

— Mult te mai fîțîi !

O beznă neagră ne strivește. Cei doi pereți se apropie și ne strîng unul într-altul, ca pe doi prunci la sînul mamei. Gilbert nu doarme nici el : îi simt în obraz răsuflarea gîfîită.

Siegfried... De ce n-a rămas oare aici, o dată ce și-a săpat numele? L-o fi gonit celălalt mort, care nu l-a vrut, și s-a dus să moară afară, oriunde, în molozul acela măcinat de cioaie. Poate chiar de picioarele lui țepene m-am împiedicat adineaori.

Am văzut o pușcă atîrnată de brațul unei cruci; în locul coroanelor sînt agățate niște raniță; obuzele au răsucit grilajul... Cîte asemenea cimitire de țară n-am străbătut cîndva, în care caprifoliul își împletea ramurile pe mormintele uitate! O fată cu corsaj roșu plivea aleea. Era vară. Nu se poate să le fi fost frig ca nouă, sub gorganul lor cu iarbă grasă; sîntem mai morți decît dînșii, așa cum tremurăm sub lespezile astea. Un fior de frig și de spaimă mi se urcă de-a lungul mînecilor și-mi strecură gheața în inimă. Nu e așadar, o minciună frigul din mormînt de care vorbesc poeții? Vai, tare mi-e frig...

Sus, obuzele, pe dibuite, caută într-una oameni în beznă. Și totuși, vom dormi. Cincizeci sîntem sub cruci, o sută de morți care dorm. Înviate, santinelele veghează, aruncînd priviri agere peste parapetul care stă să se surpe. Cîte gînduri, cîte visuri nu s-or depăna acum în noapte, în aceste alcovuri de veci!

Pe cei vii prea ingrați îi socot, ne-ndoios,
Că dorm, așa cum fac, în cearșaf călduros...

*

Trei zile, se împlinesc trei zile de cînd ținem cimitirul pustiit de obuze. Nimic de făcut, doar de așteptat. Cînd totul va fi zob, cînd nu va mai fi rămas decît un ghiveci de trupuri și pietre zdrobite, atunci vor ataca. Atunci vor trebui să se ivească și niște oameni vii.

Între acești patru pereți care se crenelează și se năruie, compania e prizonieră, izolată de regiment de

bombardamentele care pisează ruinele, de mitralierele care mătură pistele.

Seara, pornesc cîțiva oameni de corvadă, se aventurează cîțiva brancardieri. Și repede, ascunzîndu-se, dezgroapă un om dintr-un cavou mare de familie, unde de cîteva zile gem, fără nădejde de ajutor, cîțiva răniți. Îi fură cimitirului un mort.

Mai sînt încă șase, în mormîntul acela din care germanii au făcut un post sanitar. Cînd te apleci peste vizuina asta, te izbește mirosul lor cumplit de febră și jelania rugătoare a horcăielilor lor contopite. Unul e acolo de o săptămînă, regimentul lui l-a abandonat. Nu mai vorbește. E ceva tragic de slab, cu ochii uriași, cu obrajii supți mînjiți de barbă și cu niște mîini descărnate ale căror unghii zgîrie piatra. Stă nemișcat, ca să nu-și mai stîrnească rana din coapsele zdrobite, dar o sete cumplită îl face să geamă.

Noaptea îi ducem apă, cafea cînd ne vine. La amiază însă, toate bidoanele sînt goale. Atunci, ars de friguri, își întinde gîtul slab și linge lacom piatra mormîntului pe care se scurge apa.

Unul mărunțel, într-un colț, își curăță limba albă cu un cuțit. Altul mai are viață în el doar cît un imperceptibil gîfîit al pieptului ; cu ochii închiși, cu dinții strînși, s-a ghemuit tot ca să se apere de moarte, să-și scape puțina suflare care pîlpîie și se duce.

Și speră totuși, toți speră, chiar și muribundul. Toți vor să trăiască, și mărunțelul repetă cu încăpățînare :

— Astă-seară vin sigur brancardierii, ne-au promis ieri...

Viața asta e un lucru pe care-l aperi pînă la ultima tremurătură, pînă la ultimul horcăit. Apoi dacă n-ar avea nădejde în brancardieri, dacă patul de spital n-ar străluci ca o fericire în visele lor înfrigurate, ar ieși din mormînt, așa cu picioarele frînte sau cu burta spintecată, s-ar tîrî din piatră în piatră, cu ghearele și cu dinții. Mare trebuie să fie puterea care să-l ucidă pe om ; mare suferința care să-l doboare...

Și totuși, se întîmplă și asta. Speranța se duce, resemnarea, neagra resemnare se abate, greu, pe suflet.

Atunci, omul resemnat își trage pătura peste el, nu mai spune nimic și, ca unul ce se stinge într-un colț de mormînt, își întoarce doar capul înfierbîntat și linge piatra care plînge.

*

Neînsufleţit pare totul, sub arșița soarelui, pe binaua aceea de moloz. Azi-noapte, tremuram de frig în gropi, acum ne sufocăm. Nu mișcă nimic. Lipit de parapetul de saci cu pămînt, cu mantaua la fel de pămîntie, santinela așteaptă, aidoma de neclintită ca acela ce se vede culcat în fața capelei, cu brațele încrucișate și cu ceafa spintecată, cu craniul distrus.

Obuzele cad într-una, dar nu le mai auzim. Buimaci, înfrigurați, ne ducem în vizită la mormîntul lui Sulphart. Îl recunoști după tăbliță :

„Mathieu, fost primar".

Joacă de dimineață pînă noaptea cărți cu Lemoine și fiindcă pierde, țipă, îl înjură și-l face hoț. Lemoine nu-și pierde cumpătul :

— Mai termină cu zbieratul, îi spune doar, ai să-l trezești pe primar.

Îngrămădiți cîteșipatru în mormîntul strîmt, gîfîiam. Nu-i decît trei, toate bidoanele sînt goale de mult și oamenii de corvadă care pornesc cînd se întunecă n-au să se întoarcă înainte de miezul nopții.

Nu mai vorbesc, ca să-mi fie mai puțin sete. Praful ăsta de piatră pisată și de pulbere ne arde gîtlejul și, cu buzele uscate, cu tîmplele vîjîind, n-avem decît un gînd, să bem, să bem ca niște dobitoace, cu capul băgat în găleată.

— Faci cinste cu o căldare de vin, ai, Gilbert ? repetă Sulphart... Ne așezăm în genunchi în jurul ei și bem pînă plesnim.

De cînd a spus vorba asta, ideea ne urmărește. Plăcerea asta imposibilă ne fascinează pînă la nebunie : să bem, să bem cu tot obrazul, cu bărbia, cu nasul, să bem un ciubăr întreg.

Din cînd în cînd, Demachy își iese din fire. „Apă, izbucnește el, vreau apă !"

Nu mai are nimeni nimic, nici o picătură. Ieri am plătit doi franci o cană de cafea, dar azi băiatul a preferat să-și păstreze tot. Și totuși, există un puț în sat : în jurul lui zac vreo cincisprezece oameni. Trăgătorii inamici pîndesc, cocoțați pe un zid ; așteaptă ca omul de sacrificiu să sosească, cu toate bidoanele în bandulieră, și-l doboară, țintind cu grijă, ca la vînătoare. Acum au postat la ieșirea din tranșee un sublocotenent care interzice trecerea. Nu mai mergem la apă decît noaptea.

— Ba să vedeți că eu mă duc, țipă Sulphart... Mai bine risc să mă împuște decît s-o mierlesc așa cu țîrîita, simt că mă bolînzesc de cap...

— Nu te duce, te omoară ăia, zise Lemoine.

Atunci Sulphart își vărsă mînia pe el :

— Păi sigur, ție ce-ți pasă, ciobane, ție nu ți-e sete. Acolo la tine pe cîmp nu-i obiceiul să bei apă, ești învățat să te usuci de sete la curul plugului, bă opincarule, pînă ieri pășteai porcii la tat' tu acasă.

— Dacă ți-ar fi chiar așa sete, îi întoarce cu înțelepciune Lemoine, n-ai mai zbiera atîta...

Și atunci ne așezăm la loc, cu spatele la perete, și așteptăm. Să faci războiul, atîta mai înseamnă : să aștepți. Să aștepți schimbul, să aștepți poșta, să aștepți masa, să aștepți moartea... Și toate sosesc la ceasul potrivit : ajunge să aștepți...

*

Cineva a ridicat brusc pînza de cort, aruncînd în cavou o lopată de lumină a zilei.

— Veniți repede, Bréval e rănit.

Demachy s-a ridicat. Doarme, cu o voaletă legată pe obraz, din pricina muștelor.

— Cine ? Bréval ?

Și fără să-și scoată voaleta cu broderii, care mai miroase încă a pudră de obraz, a alergat spre capela cu rachete, unde l-au tîrît pe caporal.

E rănit la piept: un glonte de șrapnel. Culcat, cu capul pe treapta altarului, se uită la noi cu ochi neliniștiți, cu ochi mari de spaimă. Cînd l-a zărit pe Gilbert, i-a făcut semn din cap, ca de salut.

— Mă bucur că te văd, să știi.

Demachy își dezlega voaleta. Mîinile îi tremurau.

— E bună șmecheria asta a ta, îi spuse Bréval. Cu javrele astea de muște, nu se poate dormi. Degeaba am rîs de tine.

Obosi numaidecît și închise ochii. Cu tot bandajul, o pată brună i se lățea pe manta. E zdravăn atins. Brusc, buza i s-a destins și, ca un copil, a început să plîngă în hohote, tînguindu-se amarnic printre sughițuri.

Gilbert i-a ridicat capul, punîndu-l pe brațul lui și, plecat peste el, i-a spus, cu un glas arțăgos:

— Ce te-a apucat?... Ai înnebunit? Ce-ți veni să plîngi? Nu-ți face gînduri negre, ce dracu! Ești rănit și gata. Ba poți să spui chiar că ai baftă; diseară te duce la ambulanță și mîine ai să dormi într-un pat.

Fără să răspundă, fără să deschidă ochii, Bréval plîngea într-una. Cînd s-a mai alinat, a spus:

— Pe biata fetița mea o plîng.

L-a privit încă o dată îndelung pe Gilbert fără să scoată un cuvînt, apoi, părînd că se hotărăște, i-a spus cu glas scăzut:

— Ascultă, vreau să-ți spun ceva, între patru ochi, să-mi faci un serviciu.

Gilbert a încercat să-l oprească, să-i vorbească de boieria de la spital, să-l amăgească... El însă dădu din cap.

— Lasă că știu eu, s-a terminat. Vreau să-mi faci un serviciu. Dar îmi juri, da? Te duci la Rouen, o vezi pe nevastă-mea... Îi spui că nu e bine ce a făcut. Că am suferit foarte mult. Nu pot să-ți spun tot, dar cu un ajutor pe care și l-a luat, a făcut niște prostii... Îi spui că nu se cade, de, pentru fetița noastră... Și că am iertat-o înainte de a muri. Îi spui, da...

Și a început iar să plîngă, liniștit. Nimeni nu scotea o vorbă. Îl priveam toți, plecați peste el ca peste un

mormînt cc se deschide. A contenit din plîns în cele din urmă, mai tînguindu-se doar încetişor, şi a tăcut o clipă. Apoi a strîns din dinţi şi, ridicîndu-se în coate, cu privirea sălbatică, a scrîşnit :

— Ba nu şi nu. Nu vreau... Ascultă, Gilbert, în numele lui Dumnezeu, îţi cer să te duci la Rouen. Trebuie să te duci ! Jură-mi şi să-i spui că ea e de vină că am murit... Trebuie să-i spui... Şi să spui la toată lumea că e o tîrfă, că şi-a făcut de cap în timp ce eu eram pe front... O blestem, auzi, şi-i doresc să crape ca mine cu hăndrălăul ei cu tot. Să-i spui că am scuipat-o în obraz înainte de a muri, să-i spui, mă...

Îşi întindea gîtul, iar obrazul îi era slab, înfiorător, cu un fir de spumă roşie în colţul buzelor. Palid, Gilbert încerca să-l liniştească. Îl luase pe după gît, încetişor, şi încerca să-l culce... La capătul puterilor, Bréval nu mai opuse nici o rezistenţă. A rămas cîteva clipe inert, cu ochii închişi, apoi au început să-i curgă de sub pleoapele lăsate două şiruri de lacrimi.

Aplecat peste el, Gilbert îi sufla în obraz, atît de aproape, încît mai că-i simţea pe buze sudorile morţii care i se şi iveau pe la tîmple.

— Haida-de, bătrîne, nu mai plînge, repeta el cu glasul răguşit de lacrimile pe care şi le stăpînea... Nu mai plînge, eşti doar rănit.

Şi mîngîia cu evlavie capul slăbănog care plîngea. Mai încet, Bréval a şoptit :

— Nu... Pentru fetiţă... mai bine să nu-i spui toate astea... Să-i spui să se facă femeie de treabă, pentru fetiţă... că trebuie s-o facă fericită, nu să-i dea exemple rele. Să-i spui că i-am cerut-o eu, înainte de a muri, şi că e greu să mori aşa...

Cuvintele îi curgeau din gură domol de tot, aşa cum îi curgeau şi lacrimile. Într-un colţ, Sulphart, cu capul pe braţul îndoit, plîngea în hohote. Locotenentul Morache, care fusese anunţat, era livid. Încerca să se stăpînească, dar i se vedeau buzele şi bărbia tremurînd.

Bréval nu mai mişca ; nu-şi auzea decît răsuflarea scurtă, şuierătoare. Dar a tresărit brusc în braţele lui

Gilbert, ca și cum ar fi vrut să se ridice și, strîngîndu-l tare, de mînă, a gemut, sufocîndu-se :

— Ba nu... ba nu... vreau să știe... Prea am fost cătrănit... Să-i spui că e o putoare, să-i spui, mă...

Vorbea anevoie acum și trebuia să se oprească, istovit. Capul îi căzu, greu, pe brațul lui Gilbert, a cărui manta se păta de sînge. Mai palid decît muribundul, îl legăna și, încetișor, îl ștergea la gură, unde spuma se spărgea în bășici trandafirii. Bréval se sili să mai deschidă o dată ochii cu pleoapele prea grele și încercă să vorbească :

— Fetița fericită... nu trebuie... să-i spui, mă, să-i...

Necunoscută, rugămintea i se stinse, o dată cu ultima privire care-i mai pîlpîia, săracul, în ochi. Și, ca și cum și-ar fi închipuit că-i mai dăruiește o clipă de viață ascunzîndu-l de Cea care ia morții cu sine, Gilbert îl strîngea la piept, cu obrazul lipit de al lui, cu mîinile pe umeri și plîngînd pe fruntea lui.

*

— Atacă nemții !

Gilbert și cu mine am țîșnit deodată, asurziți. Orbește dibuim după puști și smulgem pînza de cort care astupă intrarea.

— Sînt pe drumul din vale !

Cimitirul urlă de grenade, arde, trosnește. E un fel de nebunie de văpăi și de hărmălaie brusc izbucnită în noapte. Tragem cu toții. Nu știm nimic, n-avem nici un ordin : nemții atacă, sînt pe cărare, asta-i tot...

Un om trece în fugă prin fața gropii noastre și se întinde cît e de lung, de parcă i s-ar fi pus piedică. Alte umbre trec, aleargă, înaintează, se retrag. Dintr-o capelă năruită, țîșnesc rachete roșii chemînd barajul. Apoi se face parcă deodată ziuă ; stele mari și palide explodează deasupra noastră și, ca la lumina unui far, vedem iscîndu-se niște năluci care galopează printre cruci. Grenadele plesnesc, lansate de pretutindeni. O

mitralieră se strecoară sub o lespede, ca un șarpe, și începe să tragă, repezit, secerînd ruinele.

— Sînt pe potecă, repetă glasurile.

Și, lipiți de taluz, oamenii aruncă într-una grenade, neîncetat, dincolo de zid. Peste parapet, oamenii trag, fără nici o țintă. Toate mormintele s-au deschis, toți morții s-au ridicat și, orbi încă, ucid în beznă, fără să vadă nimic, ucid un crîmpei de noapte sau niște oameni.

Duhnește a praf de pușcă. Înflorind, rachetele proiectează umbre fantastice fugind în cimitirul fermecat. Lîngă mine, ferindu-și capul, Maroux trage printre doi saci din care se scurge pămîntul. Unul se zvîrcolește în moloz, ca un vierme tăiat în două cu sapa. Și alte rachete roșii urcă într-una, strigînd parcă: „Baraj! baraj!"

Torpilele cad, în snopi, desfundînd marmurele. Sosesc în salve și e ca un tunet care ar bubui de cinci ori.

— Trageți! trageți! urlă Ricordeau, pe care nu-l vedem.

Zăpăciți, buimaci, încărcăm armele care frig. Demachy, care s-a pomenit cu sacul gol, a ridicat grenadele unui camarad căzut și le aruncă, cu un gest larg de discobol. Din larmă se iscă strigăte, vaiete, dar nimeni nu le ia în seamă. Există cu siguranță oameni îngropați. Preț de o clipă, rachetele scot la iveală un mort înalt, culcat pe o lespede, întins și drept ca un om de piatră.

În rafale, sosește în sfîrșit barajul nostru, și un gard roșu de fuzante spintecă noaptea, bubuind. Obuzele vin unul după altul, împletindu-și firele și țesîndu-ne o rețea de fier deasupra capetelor. Percutante și fuzante se înfig mînioase în fața liniilor noastre, barînd drumul, și, cu un surguci de rachete, pîrîind de obuze, cimitirul pare că varsă foc. De la un parapet la celălalt, oamenii aleargă fără nici o noimă, împiedicîndu-se, îmbrîncindu-se. Mulți cad, cu capul greu, frînți de șale, și mormintele scuipă într-una alții, că-

rora șrapnelele și rachetele le dezvăluie siluetele hăituite.

În centru, în fața unui sfînt nepăsător, torpilele pisează, tocînd soldații sub lespezi, zdrobind răniții la poalele crucilor. În morminte sau pe moloz, oamenii gem, se tîrăsc. Unul se prăbușește lîngă mine și mă apucă furios de picior, horcăind.

Precipitate, exploziile ne izbesc în creier. Cad atît de aproape încît ne clătinăm, orbiți de fulgere. Obuzele noastre se ciocnesc și se bat, urlînd, cu ale lor. Nu mai vedem nimic, nu mai simțim nimic. Roșu, fum, vacarm.

Asta ce mai e, 88-ul lor sau 75-ul nostru care trage prea scurt ?... Ne împresoară o haită de foc. Crucile sfărîmate ne străpung cu schije șuierătoare... Torpilele, grenadele, obuzele, mormintele înseși explodează. Totul sare în aer, e un vulcan care izbucnește. Noaptea în erupție are să ne zdrobească pe toți...

Ajutor ! Ajutor ! Se asasinează oameni !

XIII

Casa cu buchet alb

AM TERMINAT MASA DE SEARĂ. CE BINE ar fi dacă oamenii ar tăcea. Lumina galbenă a luminării pîlpîie într-o sticlă goală. A mai rămas un fund de vin în căni, un vin alb, puțin tulbure, care lipicește degetele și mîngîie gîtlejul. În cămin, cîteva bîrne groase se mistuie trosnind.

Aplecat peste o oală din care ies aburi, roșu și strălucind de sudoare, Sulphart ne pregătește meticulos vin fiert. Și-a suflecat mînecile pînă la coate și și-a deschis larg cămașa pe pieptul păros. În partea din stînga îi atîrnă șase ace de siguranță înșirate pe un ac : singura insignă care nu li s-a furat soldaților. Lemoine șade în fața focului pe un butuc, cu mîinile-i mari, inutile, atîrnînd placid, împreunate între genunchi și, uitîndu-se la el cum robotește, fluieră încetișor, fără nici un gînd rău, dar nu fără a-i stîrni lui Sulphart, susceptibil, bănuiala unei critici.

— Că doar n-ai să mă înveți tu să fac vin fiert, ai, mocîrțane, rînjește el acru. Ți-o spun eu, că mă pricep, ca să fie dulce ca lumea trebuie puse două sferturi de apă la un litru de molan și cinci bucăți bune de zahăr la sfert.

— E prea mult, răspunde liniștit Lemoine. Nu se mai simte vinul.

— Auzi la el, nu se mai simte vinul !

Dar în loc să se înfurie, Sulphart ridică doar din umeri, ca și cum ar fi acceptat de bună voie să fie jignit.

— Știi ce, mai bine să nu mai vorbim, tu întotdeauna umbli cu fofîrlica.

Lemoine nu-i răspunde. Scuipă în foc și rămîne pe gînduri... Vinul cîntă în oală.

Zidurile fermei sînt foarte bătrîne, bondoace și înnegrite. Prin gemulețele pătrate, pline de praf, ale ferestrelor, luna plină răzbate șovăind. Somptuoase pînze de păianjen, ca niște catifele cenușii, atîrnă pe plafonul pe care se încovoaie o uriașă bîrnă de castan. Tot războiul, toate cîmpurile de luptă sînt aici, în odaia asta întunecată, istoria lor o spune talmeș-balmeșul de obiecte împrăștiate pretutindeni : niște străchini de pămînt pe un scrin șchiop, niște cartușe într-un ulcior, niște saci umpluți cu cine știe ce, puști aliniate, căști, un dîrmon mare.

Așezat pe un scăunel de mulgătoare, Broucke își prăjește la foc picioarele goale, uitîndu-se cum ies aburii din pantalonii lui albaștri pe care i-a pus la uscat sus pe cămin, alături de rufele lui Maroux.

— Așa o să dorm mai bine, îi explică el noului nostru caporal. N-o să-mi mai mănînce puricii spinarea.

La masa mare — o masă de tîmplărie străveche, ciopîrțită toată, cu o scîndură pusă pe două coșuri în chip de scaune — căprăria termina cina, într-o hărmălaie generală. Unul mînca din picioare, lăpăind din blidu-i de tablă. În genunchi, un altul spărgea lemne ude, niște crengi plouate, de toamnă, care ardeau fumegînd.

Împinsă cu brutalitate, ușa se deschise, lăsînd să pătrundă noaptea rece, musafir nepoftit.

— La alimente, băieți, strigă grăsanul de Bouffioux, cine vine cu mine ?

— Merg eu, răspunse Maroux.

— Și eu, spuse micuțul Belin, ridicîndu-se.

— Vezi de nu uita să te întorci, mă, îi strigă Sulphart bucătarului, că-i vai de capul tău. Ai promis că dai un rînd.

Ușa se închise și intimitatea noastră păru deodată mai plăcută, căldura mai dulce.

— Parc-am fi acasă, murmură unul, fericit.

Rare clipe cînd ne vizitează fericirea, ca un prieten pe care nu mai sperai să-l vezi. Rare clipe cînd îți

aminteşti că ai fost cîndva un om, că ai fost un stăpîn, cel mai puternic din toţi : propriul tău stăpîn. Un foc care pîlpîie, o masă, o lampă, şi iată trecutul întorcîndu-se...

Ştergîndu-şi mîinile de pantalonii de catifea, unul din boboci scoase cu gingăşie o fotografie din livretul militar jerpelit.

— Tinerică, ce zici ? E nevastă-mea... Nu împlinise optsprezece ani cînd am avut-o.

— Ai mai mult gust ca ea, îi spuse Sulphart.

— Cine-ţi ţine locul de cînd e văduvă ?

Broucke pufni în rîs. Totuşi, un rictus îi strîmbase gura băiatului care, bîlbîindu-se, răspunse :

— Nu fi idiot. Nu se glumeşte cu chestiile astea. Dac-ai fi însurat, ai înţelege.

— Sînt însurat, îl înfruntă Sulphart. Numai că nu sînt gelos : a mea dă din fund ca să-mi trimită mie pachete.

Ceilalţi scoseseră toţi cîte o fotografie, dintr-un portofel rablagit sau dintr-un livret pătat de transpiraţie. Ni le treceam din mînă în mînă, portrete stîngace de fete frumoase, îmbrăcate de duminică, şi de gospodine în rochie neagră, îmbrăţişînd cîte un ţînc cu cravata legată fără cusur.

La masa mare, ne certam pe desert : nişte biscuiţi fazi şi prăfuiţi pe care-i oferise Gilbert. Se bea zdravăn. În faţa focului, Belin spunea o istorie.

— Erau nişte băieţi care au murit în ambulanţă. N-ai văzut al patrulea sicriu ? Sîngele răzbise şi pătase drapelul. Ăla era sergentul...

Dădeau pe gît cană după cană, cu obrajii îmbujoraţi.

— Ţi-aduci aminte cînd ne-am pilit, la chiolhanul de o sută de zile înainte de eliberare... Treizeci de litri la opt inşi ! Straşnic ne cherchelisem.

— Şi bobocul ăla spilcuit, un corsican...

Sulphart şi Lemoine, care împărţiseră la fiecare vin fiert, îşi povesteau răcnind amintirile, de parcă s-ar fi spovedit la toată ferma.

— Zbierau toţi : „Nu trageţi ! Fraţi englezi !“ Şi deodată, piu, pif, piu !... Erau nemţii... Ah, porcii !

— Eu înaintam ţinîndu-mi raniţa în faţă, de parcă ar fi fost în stare să oprească gloanţele... Mamă, ce te prosteşti în clipele alea !

Demachy îi asculta, respirînd aburii calzi ai vinului fiert. În momentul acela, se auziră în curte nişte tropăituri, şi Bouffioux intră gîfîind.

— Ei, băieţi, zise el, aruncîndu-şi pe masă sacul plin de linte, o să fie pe cinste. Dau un rînd într-o bombă cu fete vesele.

Se întorseseră toţi, stîrniţi şi neîncrezători.

— Ce face ? Ţi-arde de glumă... Nu zău, îţi baţi joc de noi.

Dar faţa senină a normandului, obrazul lui neted şi radios, ochii strălucitori, totul dovedea că nu minte.

— Fete adevărate, fete care nu fac mofturi, afirmă el. Fete nostime şi lacome.

— Las' că-le săturăm noi ! urlă Sulphart.

Toţi se sculară, îmbrîncindu-se, şi-l înconjurară pe Bouffioux.

— Mi-a povestit lunganul de Chambosse, cel de la vagmistru... E o mustărie în capul satului, o casă mare cu obloanele trase, mă rog. Şi ca să n-avem vorbe, contesele au pus şi un buchet alb la poartă.

Izbucni o hărmălaie de strigăte şi rîsete. Cu simţurile aţîţate, se îmbrăcau în grabă şi-şi dădeau ghionturi, chicotind. Înfrigurat, Broucke îşi trăgea nădragii încingîndu-şi brîul de lînă fără să-l mai înfăşoare, peste pantalonii uzi.

— Nu plecaţi fără mine, se ruga el.

— În patrulare, băieţi ! răcnea Sulphart, sigur de pe acum că le face praf pe toate.

Numai Gilbert stătea liniştit. Nu părea foarte convins.

— Îl ştiu eu pe Chambosse, îmi spuse el, o puşlama, un bărbier... O fi vrut să-şi bată joc de dobitocul ăsta gras.

Ceilalți erau însă gata de plecare.

— Nu-l așteptăm pe Maroux ?

Săriră toți, grăbiți să ajungă mai repede.

— A, nu, haideți mai iute, dacă se aglomerează. Are să vină după noi.

Plecarăm. Sub pașii noștri, pămîntul crăpat de frig suna ca o cutie goală în noaptea aceea de noiembrie. Și cerul părea înghețat, un cer uriaș de cositor întunecat, semănat cu puchiței de aur. În șurele vecine se auzeau băieții cîntînd în cor. Printr-o fereastră cu geamurile sparte, zării cîteva fețe luminate brutal de o lanternă și, în fundul negru al sălii, niște umbre care dansau în sunetele unui acordeon. În fața primăriei, stînd pe jos în jurul unui foc, niște mitraliori făceau rachiu fiert într-o gamelă.

— Încotro ?

— În recunoaștere, le răspunse Sulphart care alerga în frunte.

Ne pusesem în rînd cîte unul, ca un schimb în transeee. Atîta știam, să ne jucăm de-a războiul.

— Mai încet ăia din față, striga Belin.

— Transmiteți, a treia nu ține pasul...

— Atenție la aliniere.

Sulphart imita vocea croncănitoare a maiorului.

— Da'ne rătăcim, frate, în sectorul ăsta, ne rătăcim. Legătura la mine.

Luna plină arginta cîmpia și așternea pe drumul alb umbra copacilor. Noaptea dezlegase codrii ancorați în pămînt și-i vedeai pornind în larg, sub o negură fără de sfîrșit. Acolo, tunul, ostenit, nu mai lătra. Începurăm să cîntăm. Broucke ne călăuzea, fără să știe încotro. Gilbert și cu mine veneam în spate, ținîndu-ne de braț.

Venind dinspre Montmartre,
Montmartre—Paris,
Dădui peste un prun
Grozav și plin de prune,
Ce timp frumos, ce vreme bună !

Cîntam cît ne ținea gura, de parcă am fi vrut să ne cheltuim aspra bucurie răcnind.

Ce vreme bună, timp frumos,
Tra-la-la și ce-am găsit!
Ce timp frumos, ce vreme bună!
Ah, de ar ține tot așa
Vremea bună de iubit!

— Nu mai strigați așa, ne spuse Maroux venind după noi în galop. O să ne dăm de gol.

— Asta așa e, încuviință Lemoine, care se ținea în rînd tîrîndu-și leneș picioarele lungi. Și dacă ne aud fetele răcnind, ne pun mutu' la ușă.

Ascultători, ne înăbușirăm bucuria, rîzînd gros și pe înfundate.

— Nu mai pot, mărturisi Sulphart.

— Am auzit că patroana e o brună a-ntîia, explica Bouffioux, o muiere frumoasă de pică.

— Eu am văzut-o, sări Broucke. Are niște ochi mari cît niște străchini... Dacă aia o fi, știu că o să petrecem...

Ajungem în capul satului, unde fermele se răreau. O mogîldeață întunecată se desenă, turtită, pe marginea drumului.

— O santinelă! exclamă Maroux.

Soldatul, un teritorial bătrîn, ne privea sosind, calm, rezemat în pușcă. Un fular care-l îmbrobodea pînă la ochi îi înăbușea glasul.

— N-aveți parola? ne întrebă el. E Clermont...

Trecurăm repede, bucuroși de așa pleașcă, și curînd, în noaptea luminoasă, zărirăm o clădire mare, văruită de lună, cu obloane la ferestre.

— Acolo e!

Cu pași tiptili, ne apropiarăm. Într-adevăr, acolo era: se afla un buchet alb deasupra porții. Toți îl văzurăm deodată și un murmur de bucurie îi mulțumi lui Bouffioux.

— Eu bat, spuse tulburat Sulphart.

Ciocăni în ușă. Ascultam, cu răsuflarea tăiată, strînși unul într-altul. Broucke rîdea încetișor, ca o găină care cotcodăcește. Cu urechea lipită de ușă, Sulphart ne făcu semn să tăcem. Se auziră pași, apoi o cheie se învîrti în broască și ușa se crăpă, ca o fîșie de lumină. O clipă, zărirăm un chip frumos de femeie, foarte palid, cu părul negru, lins, pieptănat cu cărare la mijloc. Pe urmă ușa se trînti cu putere la loc.

— Asta e, strigase Broucke, care nu văzuse decît ochii, ochii aceia mari și frumoși.

— Ce s-a-ntîmplat ? se miră Bouffioux.

Stam nedumeriți, dezamăgiți, în fața ușii închise. Nimeni nu înțelegea nimic.

— A înnebunit puștoaica, bombăni Sulphart, gata să se supere. Hei, deschideți...

Și ciocăni la ușă.

— Că doar nu ne-o ține în curte, nu ?

Lemoine, aflat ceva mai în spate, cu mîinile în buzunare, dădu sentențios din cap.

— I-om fi părut cam mulți, socoti el. Trebuia să ne mai ascundem cîțiva.

— Cum, și de asta nu deschide ? răcni Sulphart.

Și, violent, cu pumnul, bătu și mai tare. Nimeni nu răspunse.

— Mamă, ce-aș mai sparge ușa asta cu piciorul, să fiu civil, mormăia el printre dinți.

Lemoine nu-și pierduse nădejdea. Nu putea să creadă că dulcea fericire pe care o rîvnise s-a spulberat atît de repede.

— Să fim serioși, șopti el, trebuie să se întoarcă...

— Avem bani destui, strigă Bouffioux, care cunoștea sufletul femeilor.

Lemoine, așa ca să fie, strigă parola : „Clermont ! Clermont !“ gîndind că poate nu se primesc decît ostașii aflați în regulă.

Fiecare începu să răcnească cîte ceva, după cum îl tăia capul, doar-doar le-o hotărî pe femei.

— Hei, fetelor ! Am venit să vă facem o serenadă. Deschideți, ce naiba! Avem gologani... Plătim șampania.

Ciupind o mandolină imaginară, Sulphart se porni să cînte o serenadă sub ferestrele luminate :

De cînt pe sub fereastra ta,
Ca-ndrăgostiții trubaduri...

Un altul bătea și mai tare toba în ușă, strigînd în cadență de marș : „Patroana ! Patroana !“ în vreme ce Broucke se julea încercînd să se cațere pe ziduri pînă la obloanele închise. Tot nu deschidea nimeni. Atunci ne pornirăm cu toții în cor :

De-ai vrea să mă faci fericit,
Marguerite ! Marguerite !
De-ai vrea...

Pesemne că femeilor le plăcea muzica : ușa se redeschise, larg de rîndul ăsta.

— Aha ! strigă banda noastră.

Fu ca un urlet lung de foc de artificii, la prima rachetă. Și ne avîntarăm...

Bruna cea frumoasă stătea în spatele ușii, ridicînd lampa ca să ne lumineze calea. Voiau să intre toți deodată, și dădeau buzna rîzînd. Răzbind primul, Sulphart își și întinsese, lacom, brațele. Femeia îl respinse.

— Ați venit să petreceți, spuse ea, cu un glas aspru, care mă surprinse, haideți să vedeți... Poftim, e drăguț, merită osteneala...

Și deschise nervos o ușă...

În marea încăpere rece și goală, o lumînare veghea, lîngă un pătuț de fier. În el era culcat un copil, alb de tot, strîngînd la piept în mînuțele-i firave un crucifix mare, negru. O ramură de merișor se scălda într-o farfurioară. Fără un strigăt, îngrozită, căprăria dădu îndărăt.

Așa e obiceiul, în părțile astea, să pui un buchet alb la ușa casei în care a murit un copil.

XIV

Vorbe de dragoste

PLOAIA BICIUIA NOROIUL ŞI OAMENII. De văzut nu se vedea, dar îi auzeai grindina răpăind pe pămîntul moale şi pe mantalele ude.

Noaptea ascundea tot, o noapte deasă, fără cer, fără orizont, şi ultimele corvezi de masă care ieşeau din tranşee n-aveau altă călăuză decît zvonul înăbuşit de glasuri. Oamenii înaintau, cu ochii mijiţi, cu obrajii reci. Vîntul le şuiera în urechi, un vînt rătăcît, care nu găsea nimic de scuturat, nici ramuri, nici lucruri.

Împrejurul bucătăriilor de campanie se îmbulzeau căprăriile. Soldaţii se zgribuleau pe sub căruţe ca cerşetorii în tinda bisericii. Cei din faţă se îmbrînceau, întinzîndu-şi strachina sau gamela. Ploaia intra grămadă în cazanul descoperit şi unul din ultima căprărie, care frămînta noroiul într-o băltoacă, bombănea, împingîndu-i pe ceilalţi :

— Ce mai tocană o să mîncăm, supă sadea.

În picioare pe căruţă, ca un biet circar făcîndu-şi încăpăţînat numărul, un bucătar flutura o cruce de lemn alb, nou-nouţă :

— Unde eşti, a şaptea ? Cine a comandat o cruce ?

Se agita, de parcă ar fi oferit un bilet de loterie. Oamenii se iscodeau unii pe alţii.

— Au vreun mort la a şaptea ?

— Da, Audibert. O torpilă. L-au îngropat pe marginea drumului.

Leoarcă de apă, cu pantalonii lipiţi pe coapse, se bălăceau trăncănind. Aplecaţi peste butoiul care bolborosea, cîţiva priveau cum se distribuie vinul.

Sulphart supraveghe cîteva clipe împărțeala, cu pîinițele înfipte în baston făcute fleașcă, apoi ieși din grup.

— Du-te tu la scrisori, Demachy. Eu merg să iau trăscăul.

Pentru scrisori, pentru ele venise Gilbert. Ceruse să intre în corvada de masă — patru ceasuri dus și întors în noroiul alunecos al tranșeei — ca să fie sigur că primește scrisoarea de la Susy, s-o caute el cu mîna lui în grămada furierului : erau cinci zile de cînd nu mai primise nimic de la dînsa, cinci nopți de cînd îl înjura pe vagmistru, pe furier, pe bucătari, pe toți cei care desigur îi furau corespondența. În seara asta n-a mai putut și s-a oferit voluntar.

De cîteva ori îl opri pe bătrînul reangajat care alerga între butoi și căruțe ca să-i supravegheze pe bucătari.

— Am vreo scrisoare ?

Dar furierul n-avea timp.

În sfîrșit, după ce se termină împărțeala vinului, bătrînul veni să se adăpostească sub o căruță și scoase dintr-un sac scrisorile, legate pe căprării. Cît ai clipi, toate umbrele risipite se desprinseră din noapte adunîndu-se la un loc.

— Poșta ! A venit poșta !

Bîzîind, cercul se strînse în jurul căruței, cei din primele rînduri pe vine, alții strecurați printre roți. Toți voiau să fie mai aproape, ca să audă mai bine. Acum se împărțea cea mai aleasă rație : rația de fericire pe douăzeci și patru de ore. Furierul citea anevoie, la lumina unei lanterne de buzunar camuflată cu o apărătoare. Oamenii ascultau, cu mîinile întinse și cu sufletul la gură.

— Prezent... Prezent...

Cum punea mîna pe pachet, fiecare își căuta repede, cu degetele ude, scrisoarea lui și, cu toată bezna, cu toată ploaia care te orbea, o recunoștea numaidecît, după formă, după pipăit. Sacul se goli curînd. Se iscă un murmur dezamăgit.

— Bine, frate, și noi ? Eu n-am nimic ? Ești sigur, mă, te-ai uitat bine ?... Ce mai podoabă de vagmistru

ne-a dat Dumnezeu... Mai mult ca sigur că le aruncă la coș, acolo la birou.

Cei care nu primiseră nimic se dădeau deoparte descurajați și, ca să-și descarce mînia neputincioasă, se uitau chiorîș la furier, de parcă într-adevăr l-ar fi bănuit că le aruncă scrisorile la gunoi.

— N-ai grijă, că pe ale lui le primește.

Gilbert era fericit. Luîndu-și pachetul, recunoscuse numaidecît plicul lui Susy, mai lung ca celelalte. Simți cum îl năpădește un val de fericire.

Acum că-și avea scrisoarea în buzunar, nu mai era grăbit s-o citească, nu voia să-și cheltuie toată bucuria dintr-o dată. Avea s-o savureze încet, cuvîntel cu cuvîntel, culcat în colțul lui, și să adoarmă cu căldura lor în suflet.

În cîmpia întunecată, printre căruțele împotmolite pe care bucătarii le împingeau spre drum înjurînd, oamenii se chemau. Siluete greoaie cu pînze de cort în cap, cojocele de miel, prost legate, umbre ciudate în spinare cu saci, cu străchini, cu bidoane. Ca să apere iahnia, acopereau vasele cum puteau, cu o poală de manta, un colț de glugă, un ziar pus în chip de capac. Mînată de rafalele vîntului, ploaia cădea mai deasă, mai mînioasă. Răpăia pe cască și se strecura pe gît, cu toată batista legată ca un fular. Toți tremurau.

— Înainte, a treia.

Corvadele porneau, companie de companie, în lungi șiruri împleticite. În zvon de glasuri, cîmpia cea neagră se deșerta de umbre.

În tranșee, noroiul era pînă peste glezne. Apa curgea de pretutindeni, din pereții cleioși și din noapte. Se bălăceau în mocirla asta de clei negru, și, ca să nu se înfunde, erau nevoiți să calce în urma celui din față, să umble din gaură în gaură. Nu se auzea decît clefăitul picioarelor smulse din nămol și bombănitul oamenilor siliți să umble oblu, din pricina încărcăturii. Malul moale se lipea de coate și bucăți de noroi cădeau, făcînd „fleoșc !" în căldările cu vin și cu mîncare.

Cu cît înaintau, cu atît se făcea mîlul mai adînc. Piciorul șovăia, căutînd un colțișor solid pe care să

calce ; un pas greşit şi omul aluneca pînă la genunchi ca într-o gaură de hazna. Şi atunci, cum udul nu se mai teme de ploaie, îi trăgea hotărît un „paştele mă-sii !“ şi o lua voinicește înainte, înfundîndu-se cu nădejde în noroi. De la o vreme, înjurăturile se amestecau cu glume.

— Eu mă duc să-l rog pe colonel s-o aducă şi pe nevastă-mea.

— Auzi, ai citit, la Paris nu se găsesc trăsuri la ieşirea de la teatru.

— Nu fi necăjit, barometrul zice că se face frumos.

Fiecare pas era un chin, căci noroiul sugea bocancii grei, şi, cu toată ploaia, trebuia să ne oprim ca să ne tragem sufletul. Cu spinarea încovoiată, cu mîinile la căldură în buzunare, oamenii gîfîiau. Cei prevăzători nu-şi uitau niciodată cănile ; treceau din mînă în mînă şi fiecare scotea cîte o măsură de vin din căldarea de pînză sau trăgeau chiar de-a dreptul din bidon cîte o duşcă de cafea caldă.

În tranşeele toropite de ploaie, nu mai trăgea nimeni. Nici un obuz. Nu se auzea nimic, decît cazna surdă a corvezii. Din loc în loc, trupa ostenită se ciocnea cu alta, venind din sens invers, sau cu un schimb. Cele două coloane se luau în piept, încăpăţînate, nevoind nici una să dea îndărăt. Un ofiţer cu gluga lăsată arunca ordine pe care nu le asculta nimeni. De la ceată la ceată, scăpărau înjurături :

— Dă, mă, îndărăt! Uite dobitocul! Nu vezi că avem greutăţi !

— Nu se poate. Sînt brancardieri în spate.

O rachetă palidă, a cărei lumină se dilua în ploaie, demasca o clipă o corvadă încărcată cu unelte. Pe urmă, totul se învălmăşea. Încrustaţi în mal, cu picioarele şi spatele în noroi, oamenii se încrucişau, într-o hărmălaie de sudălmi.

— Mai încet, capul coloanei !... Transmiteţi, nu putem ţine pasul...

La următoarea cotitură, coloana oarbă oprea brusc, în faţa unui nou obstacol. Despre ce e vorba ştiau numai cei din frunte, ceilalţi nu vedeau nimic decît un şir de

spinări încovoiate pierzîndu-se în beznă. Mîinile înghețate puneau jos povara.

— Ei, ce facem ? Rămînem aici ?

Din față sosea un ordin :

— Faceți loc, un rănit.

În șanțul de noroi abia începea o targă, trebuia să le dăm drumul brancardierilor. Coada corvezii se retrăgea, în bulboana de noroi, pînă la ultima paralelă. Unii se tîrau în patru labe, în firide, iar cei care n-aveau nici o gaură în care să se vîre, își puneau pîinea sau vasele pe marginea cărării și se cățărau afară agățîndu-se de parapetul cleios al cărui pămînt se fărîma în mîini.

Cîte unul striga :

— Vinul meu, s-a dus dracului vinul !

Îngenuncheați pe marginea taluzului, oamenii se uitau cum trece rănitul, o mogîldeață țeapănă, cu bocancii grei ieșind de sub pătura cafenie. Palid la față, cu ochii uriași, cu buzele strînse, nu vorbea nimic ; doar cîte un geamăt răgușit, cînd targa se lovea de ceva. Ai fi zis că nu vede pe nimeni, de parcă ar fi privit în el însuși cum îi fuge viața. Și o mînă-i atîrna, ca un lucru mort.

Striviți de povară, brancardierii se opinteau patinînd în noroi și, auzind că se apropie bîzîitul înfundat al altei corvezi, cel din frunte vestea, cu glas istovit :

— Faceți loc... Un rănit.

Ca să pornim mai departe, trebuia să așteptăm refacerea coloanei. Căprăriile se căutau una pe alta : glasuri rătăcite în noapte și în ploaie. Apa făcuse să plesnească toate capacele de hîrtie și șiroaiele care izvorau de pe maluri se scurgeau în vasele cu mîncare. Din spate, se auzeau într-una glasuri :

— Mai încet... Nu ne putem ține de voi.

Dar ploaia îi mîna înainte, biciuind obrajii înghețați, și oamenii se bălăceau, surzi și orbi, verigi zdrobite dintr-un lung șir degerat.

La paralela Nancy, unde secțiunea noastră era în rezervă, corvada se bifurcă. Sulphart își puse jos fri-

garea de piinișoare și vasul cu mîncare și începu să colinde din bordei în bordei.

— Lingura și strachina, striga el.

O dată cu glasul lui, oamenii auzeau urgia ploii. Bombăneli somnoroase îi răspundeau :

— Bagă-ți-le-n cur... Mamă, ce toarnă, cui îi mai arde de mîncat ?

Totuși, cîțiva ieșiră. Într-un adăpost strîmt, la firul ierbii, se aprinse o lumînare. Pe vine, își umpleau gamelele și-i auzeai mîncînd.

— Eu îmi iau cana mea de vin, spuse Broucke.

Dar Maroux, deșteptat, strigă din gaura lui :

— Căldarea cu vin și rachiul la mine. Nu umblă nimeni la ele. Le împart eu dimineață.

Gilbert i le duse, împreună cu pachetul de scrisori, și fugi pînă la gaura lui. Se îndoi de șale ca să treacă pe sub saci și sări. Țîșniră stropi de parcă ar fi intrat într-un pîrîu. Cu toată scîndura pe care o pusese în chip de baraj, ploaia trecuse și, în adăpostul săpat în pantă, se făcuse la intrare o mică băltoacă. Iar să te pui în genunchi în noroi ca să sapi un canal cu lopata Lineman, iar să scoți apă cu cutia de conserve, să te lupți cu gîrla asta care răzbește peste tot... Nu se mai încumeta s-o facă. Ei și, o să stea ghemuit în loc să se întindă.

Își scoase impermeabilul și fu din cale afară de bucuros aflîndu-și mantaua uscată. În noapte răpăia ploaia și el zîmbi ascultînd-o. Era la adăpost, era acasă la el, n-avea nimic de făcut decît să-și citească și să-și recitească scrisoarea, pe urmă să doarmă cu ea.

După ce își desfășură moletierele pline de noroi și își răzui bocancii, își strecură picioarele ude în doi săculeți cu pămînt, ca să-i țină cald. Apoi se înfășură în pătură, își aruncă impermeabilul lucios pe genunchi și tăie mucul lumînării ude. Ce și-ar mai fi putut oare dori...

Citea :

„Mă simt foarte bine aici, hotelul e foarte vesel. De departe nu i se vede decît acoperișul roșu : restul e ascuns de mimoze.

Apropo, m-am întîlnit la hotel cu un prieten, despre care ți-am mai vorbit, Marcel Bizot. E un băiat foarte drăguț și o să fiu bucuroasă să ți-l prezint, după război.

Ne plimbăm adesea împreună. Nu te supără, nu-i așa, scumpul meu? Prefer să ți-o spun eu, fiindcă ne-am întîlnit cu niște imbecili care ar putea să-ți scrie cine știe ce răutăți. Am urcat cu el pe Mal Infernet. Ți-aduci aminte de Mal Infernet ?"

Afară, trecea un schimb, zvon domol de zgomote înăbușite. La intrarea bordeiului apa curgea într-una și, picătură cu picătură, plîngea în băltoacă.

O mireasmă de proaspăt se răspîndea din scrisoare : verbină. Odinioară, îl fugărea cu pulverizatorul sub nas, ca să-l sperie. Ce departe e vremea parfumurilor. Și atît de aproape, totuși, de inima lui... Cu privirea și gîndurile aiurea, asculta cîntecul ploii.

Sulphart ridică pînza și, șiroind de apă, sări în gaură.

— Uf, în sfîrșit... Ai primit poștă ?

— Da, răspunse Gilbert cu glas distrat.

La ce s-o fi gîndind ? Nemișcat, pe buze cu zîmbetu-i de copil dezamăgit, se uita în gol, cu o expresie absentă.

— Vești bune ?

Ploaia... Și în privirea lui parcă tot o picătură de ploaie era.

— Da, bune...

XV

„Venind dinspre Montmartre..."

NE UITAM DISTRAȚI LA CÎMPIE: ÎN Artois sau în Champagne, în Loraine sau în Flandra, mărginite de ulmi sau de ogoare blonde, de turbării sau de vii, drumurile sînt toate la fel, pentru pifan: praf sau noroi care duce, de-a lungul unor aspre etape, de la odihnă la tranșee.

Aplecați în afară în spatele camioanelor, soldați cu gene albe petreceau strigînd: „Bee! bee!..." și convoiul, zăngănind, căra o dată cu zgomotul și behăiturile lor berbecești. Alții cîntau.

Drumul ăsta care transporta oameni, oameni și iar oameni, mi se părea că trăiește o viață de infern și aveam impresia că văd, undeva departe, toți acești afluenți de praf care hrănesc nesleit albia seacă a marelui fluviu fără nume, largul Styx de piatră și de fum unde odihnesc parcă toți înecații din lume, pe o mîzgă de epave și de liane ruginite.

În spatele nostru se ridicau barăcile negre ale unui spital de campanie, avînd ca dependințe o livadă de cruci de lemn. Stăteau țepene pe movilițele lor cretoase, aliniate fără cusur, gata pe veci pentru Parada cea mare, iar ceva mai încolo fuseseră culcați băieții din Algeria, cu capul spre Meca, vegheați de cîte o scîndurică tăiată în ogivă.

În celălalt capăt al cimitirului, lucrau cîțiva teritoriali. Ne apropiarăm, fără nici o intenție, doar așa, ca să vedem ce fac: săpau niște gropi. O alee întreagă de gropi. Cînd ne zăriră, moșneguții se opriră din lucru, ca rușinați. Unul dintr-înșii, rezemat în cazma, ne explică stingherit:

— Ăsta-i ordinul, de... Înainte de o ciocnire mai zdravănă, e bine să fii pregătit... Ultima oară au stat unii și-au așteptat trei zile, noroc că era iarnă.

Nu răspundeam nimic. Ne priveam gropile... Cel dintîi îi sări țandăra lui Sulphart :

— A, nu, exclamă el, pe-asta n-o mai înghit. O asemenea panoramă acum cînd intrăm iar la bumbăceală, asta-i curată bătaie de joc !

Și fugi ață să-l anunțe pe maiorul care trecea călare. Abia dacă apucarăm să-l vedem luînd poziția de drepți și spunînd două cuvinte : dintr-o săritură, calul era pe taluz. Roșu la față, sufocat de furie, maiorul țipa la bătrînii îngroziți :

— Ia să vă cărați de aici !... Să nu vă mai văd în ochi că-i pun pe băieții ăștia ai mei să vă ia la goană cu picioare în fund !... Cine v-a dat ordinul ăsta ?... Vă ordon să-mi spuneți cine !...

Toți teritorialii o luaseră la sănătoasa, părăsindu-și uneltele ; nu mai rămăsese decît un bătrîn înalt, care asculta cu nasul în jos, privindu-și picioarele prefăcute în două movile de țărînă.

— Ești surd ?... Vreau să știu cine a ordonat lucrarea asta.

— N-are nimic, don' maior, bîigui omul, cu un glas de capră bătrînă. Pentru mine unul nu-i nici o supărare, asta mi-e meseria : sînt paracliser-gropar în civilitate, la Prieuré-sur-Claise, prin Mézières (Indre).

Vorbind, tot trăgea cu degetele-i pline de pămînt de vestonul albastru de parcă ar fi vrut să-l facă să ajungă pînă sub burtă. Dezarmat, maiorul îl privi cu un fel de milă ursuză :

— Bine, du-te, îi spuse el ridicînd din umeri. Am să rezolv eu singur chestia asta.

Și lăsîndu-și calul acolo, intră în ambulanță, de unde infirmierii urmăreau scena înfășurînd niște bandaje.

Nu ne ardea de glumă ; cu o răceală în inimă, ne întoarserăm la băieții care prînzeau pe cîmp. Mîncau în grupuri mici, întotdeauna aceleași : cei care primeau pachete pricopsite le împărțeau cu cei care primeau

altele la fel de pricopsite, pachetele mici mîncau laolaltă cu pachetele mici şi cei care nu primeau nimic puneau mînă de la mînă din sărăcia lor ca să bea un litru de vin. Cei mai descurcăreţi îl periau pe Gilbert, ştiindu-l că nu e „scîrţan" şi că le dă bucuros să guste din conservele lui băieţilor îndopaţi cu macaroane.

În spatele lui, un slăbănog scund cu obrajii plini de pistrui spunea cu un aer mucalit :

— Foarte frumos ce-ai făcut alaltăieri, că ai refuzat să te-nvîrteşti, că nu ţi-ai părăsit camarazii...

Demachy, culcat pe o coastă, mușca un fir de pai. Fără măcar să se întoarcă, îl repezi :

— Las-o baltă, bătrîne... Nu-i de loc frumos, e o tîmpenie. Aşa-mi place mie cîteodată, să fac cîte o tîmpenie.

Cu opt zile în urmă, pe cînd eram la odihnă, venise să-l viziteze un văr de-al lui, un ofiţer cu brasardă brodată, care-i propusese să-l treacă la motorizată.

— Mulţumesc, îi răspunsese Gilbert. În materie de maşini, n-o conduc decît pe a mea.

Nu pricepuse nimeni şi însuşi Sulphart, căruia totuşi plecarea lui Demachy i-ar fi făcut o strașnică pagubă, îl înjurase toată seara, ţipînd ca un apucat că aşa-i întotdeauna, se strică orzul pe gîşte şi cînd cade o pleaşcă vine un deştept şi-i dă cu piciorul.

Mie, Gilbert îmi mărturisise :

— Plăcerea să faci pe nebunul, înţelegi, să-l plesneşti pe unul în obraz cu o replică... Mai ales pentru asta... Nici n-am stat măcar să mă gîndesc, mi-a scăpat aşa, ca o înjurătură. Pe urmă n-am mai putut să-mi iau vorba înapoi, era prea tîrziu... Mare tîmpenie, nu-i aşa, să-ţi pui pielea în saramură pentru un cuvînt... Dar prea îmi făcea silă, zău, cu cizmele strînse pe picior şi cu mănuşile lui galbene.

Niciodată nu-l văzusem bînd ca în seara aceea şi îl îmbătase pe grăsanul de Bouffioux, care chiar în ziua aceea fusese vărsat înapoi la trupă şi înlocuit la bucătărie cu un zidar cu trei copii.

Plimbarea în cimitir şi descoperirea gropilor goale îl copleşiseră cu desăvîrşire pe fostul bucătar, al cărui

moral era și așa destul de scăzut. Numai să-l fi văzut cum dădea din cap repetînd : „Am impresia că ne-au mîncat fripți" și era de ajuns să stingi luminările la un regiment întreg. Îi povesti incidentul lui Gilbert, exagerînd numărul gropilor, iar Sulphart nu găsi altceva de adăugat decît vorbele astea liniștitoare și reconfortante :

— Te asigur că n-are să fie înghesuială, are să fie loc pentru toată lumea... Mamă, ce porci !

În timp ce mînca, tăcut, Bouffioux punea din cînd în cînd cîte o întrebare neliniștită, dezvăluindu-și astfel gîndurile ce-l frămîntau :

— Ia spune, tu ce zici, e prost de tot sectorul ăsta ? Poți să contezi pe brancardieri cînd se-ngroașă gluma?... Și-apoi, e sigur că atacăm ?... După tine, cam cîți ar putea să pice într-o chestie ca asta ?...

Ca să-l liniștească, Maroux îi răspunse :

— Știu eu, mai mult de jumătate.

Astfel informat, Bouffioux nu mai întrebă nimic. Își bău cafeaua — cafeaua zidarului, apă chioară ca o bere slabă — și culcat pe spate, începu să cugete. Îl auzii oftînd :

— Măcar dacă ai ști că se poartă ca lumea cu prizonierii...

*

Pe dibuite, fără zgomot, batalionul părăsea barăcile în care dormisem o jumătate de noapte și companiile de umbre se aliniau pe drum.

— „Tot efectivul prezent... 't efectivul prezent..." răspundeau caporalii la apelul căprăriilor.

Cînd îi veni rîndul, Maroux răspunse :

— Lipsă Bouffioux... S-a dus să-l trezească pe majur la ferma din față. Mă duc să-l caut.

Pătrunse în curtea mare și întunecată, se împotmoli în bălegar, se lovi înjurînd de o grapă rătăcită, și strigă în noapte :

— Mă, Bouffioux, mă !... Unde ești ?...

Auzi pîrîind ceva în spatele lui, cam în dreptul acoperișului, și un corp greu care, în cădere, îi atinse umărul, se prăvăli cu un zgomot surd pe bălegar, trăgînd după sine scara de la pod, care se prăbuși pe caldarîm.

Speriat, Maroux sărise într-o parte și apoi se repezi să-l ajute pe omul care se ridica buimac.

— Ai pățit ceva ?

— Nu, nimic, răspunse dîrdîind o voce albă.

— Cum ?... Tu ești, Bouffioux ?

— Da, bîigui celălalt, tremurînd într-una. Am călcat greșit, și mi-a fugit piciorul...

— Da' ce dracului făceai acolo ?

— De... Mă gîndeam că poate majurul...

Caporalul ridică din umeri. Pricepuse.

— E-n regulă... Ridică-ți pușca și sacul... Hai. Și să nu te mai prind cu de-alde astea. N-am nevoie de balamuc la mine în căprărie.

Intrară în coloana care se forma și Maroux strigă : „Tot efectivul prezent".

Porniram pe un drum ud, argilos, în care ni se încleiau picioarele. În umbră, după zăngănitul armelor, se ghiceau alte trupe, urcînd sau coborînd. Tunul bubuia neobosit, monoton, într-o bătaie continuă și, de după povîrnișuri nevăzute, dialogau fulgere roșii. Drumul era plin de hopuri, mereu mai noduroase la fiecare pas, pe urmă se pierdea cu desăvîrșire, risipindu-se într-un deșert de moloz. Nici măcar o potecă în vălmășagul ăsta : niște cărări sinuoase, jalonate de morți.

Schimbul șerpuia în tăcere. Ne încrucișam cu companii întunecate, în coloane atît de rare, încît ne înspăimîntau. Un miros de praf de pușcă, de acid și de cadavru se ridica din pămîntul acela măcinat. Din loc în loc se deslușeau, tăind cîmpia, siluetele aplecate ale brancardierilor în jug.

Mărșăluirăm o oră, străbăturăm niște ruine de sub care se auzea vorbind, ne cățărarăm pe un drum stîncos pe care ne alunecau bocancii cu ținte, apoi, istoviți, făcurăm halta. Foarte aproape de noi, abia apărate de

un taluz făcut în grabă, erau puse în baterie cîteva 75-uri. Vecinătatea asta nu-i fu pe plac lui Sulphart.

— Să ne oprească drept lîngă tiribombe, de-asta numai capul lui Morache e în stare. Dacă se-apucă Fritz să tragă, o încasăm noi.

Pe cînd plecam mai departe, un fornăit de obuz istovit ne încovoie pe toți : explodă în fața pieselor de artilerie, cu un zgomot năuc.

— Gaze !

Mîinile bîjbîiră înfrigurate după cutia cu mască. Cu buzele strînse, cu tot pieptul zidit, ne puneam repede cagula. Cîteva căști se rostogoliră zgomotos. Alte obuze explodau și torța lor roșie lumina o clipă trupa aceea înfiorătoare de scafandri rătăciți, căutînd o beznă și mai neagră în care să se scufunde.

Mergeam repede. La lumina exploziilor, ghiceam, pe povîrniș, o posomorîtă surpătură de trupuri, de pietre, de zdrențe, de arme frînte. Pe urmă, masca aburită îmi ascunse totul ; mă înăbușeam cu călușul la gură, plămînii îmi ardeau și simțeam la tîmple gîdilătura sîcîitoare a transpirației. Schimbul înainta totuși, orbește, și, pe dibuite, intră într-o tranșee largă. Așezați pe jos, niște oameni mîncau. Ne scoaserăm măștile.

— Nu vă fie frică, rîseră de noi băieții, trăgîndu-și picioarele ca să ne facă loc să trecem, nu-s decît niște bășici împuțite !... Dacă o să vă puneți rîturile la fiecare explozie, n-o să vă rămînă timp nici să mîncați. Nouă ne umflă capul toată ziua.

Treceau corvezi încărcate cu stîlpi, cu tablă, cu unelte, cu păianjeni ghimpați care se agățau de sacii noștri și nu le mai dădeau drumul.

Striviți sub povară, îmbrînciți, gîfîind, oamenii ne înjurau, ca să se ușureze, așa cum și-ar fi înjurat lăzile lor cu rachete, sacii cu grenade sau colacii de sîrmă cafenie care-i făceau să semene cu niște călăreți de circ. Drumeagul din cînd în cînd se lățea, desfășurîndu-se aproape la nivelul solului, pe urmă se înfunda iar, speriat, între doi pereți de saci spintecați. Mai încolo se deschidea iar, făcînd ca un fel de largă răspîntie și se ghicea, în întuneric, o stranie forfotă de umbre tăcute.

Soldaţi răsăreau din cărări, alţii soseau pe piste, toţi aplecaţi înainte ca nişte oameni care trag la edec şi la început nu înţelegeai ce erau pachetele acelea lungi pe care le tîrau cu nişte frînghii ţepene. Erau cadavre.

Tărgi ? — abia ajungeau pentru răniţi, iar posturile de ajutor refuzau să le împrumute pe ale lor. Şi atunci îi tîrau de picioare pe toţi morţii culeşi de pe cîmp, îi tîrau de picioare cu o funie lungă, ca pe caii cu burţile spintecate la coride, şi îi făceau stivă într-o groapă lungă, unul peste altul, cu ochii la stele, simţind cum le şiroieşte pe feţele îndurerate ţărîna de veci, care se scurgea din sacii sparţi ca din tot atîtea clepsidre.

Groapa se umpluse şi doi oameni în genunchi apăsau pe cadavre, le îndesau ca să facă loc altora.

Căpitanul Morache oprise coloana şi ordinul ajunse la noi aproape şoptit :

— Baioneta la armă.

Compania se alinie în faţa uriaşului mormînt. O rachetă îndepărtată făcu să lucească într-un fulger fugar şirul de baionete.

— Pentru soldaţii morţi pe cîmpul de onoare... Prezentaţi arm' !

Toate paturile plesniră, într-o unică mişcare, apoi nmic. Cu trupul ţeapăn, cu capul sus, priveam, muţi, cu dinţii strînşi : soldaţii n-au nimic de oferit decît tăcerea.

— La picior arm'...

Compania porni mai departe şi părăsi drumul care ieşea din pămînt, părînd a se transforma într-o pistă.

Un om ţopăi greoi pe loc, cu pătura în cap.

— Nu treceţi pe acolo, ne anunţă el cu o voce somnoroasă, e interzis. Luaţi pista cealaltă, asta e reperată.

Noul sublocotenent, căruia i se adresa, privi vasta forjă de întuneric în care, din loc în loc, ţîşneau fulgere sub loviturile de ciocan.

— N-am de loc impresia că pică mai mult pe-acolo decît printr-altă parte, observă el.

Omul bătea într-una pămîntul în dansul lui greoi, cu mîinile adăpostite subsuoară şi cu capul vîrît între umeri.

— O fi, răspunse el cu glasul pierdut sub pătură. Eu sînt pus aici doar ca să spun că-i interzis... Acu, care vrei să treci, n-ai decît ; mie unuia, se-nțelege, puțin îmi pasă...

•

Tranșeea asta nou-nouță era tivită cu pămînt proaspăt, ca o groapă comună. Ne băgaseră vii acolo poate doar ca să cîștige timp.

Cei pe care-i schimbam o săpaseră în două nopți, dezgropînd cu cazmaua cadavre îngrămădite și din loc în loc răsăreau din mal ciozvîrte de om. Pe un bocanc cu ținte care ieșea în afară, Sulphart își agățase raniță iar mitraliorii își puseseră piesa pe burta umflată a unui german căruia îi spînzura un braț și pe care abia dacă-l acoperea o pojghiță sfărîmicioasă Stăruia în gaura aceea un miros acru și dulceag de mlaștină împuțită. Scosesem la iveală intrările a două bordeie nemțești. Scara unuia se prăbușise, cu proptelele distruse de o torpilă. Pe o scîndură, la intrare, cineva scrisese în chip de epitaf :

AICI SOLDAȚI GERMANI

În celălalt bordei, putea dormi o jumătate de secțiune în vreme ce cealaltă făcea de gardă.

Se chitise iar pe ploaie, o ploaie repede care cădea în rafale, lipindu-ți de spinare mantaua udă. Cu batista legată în jurul gîtului pentru a opri apa, Gilbert tușea încetișor. Generalul interzisese, hotărînd pedeapsa cu închisoarea, impermeabilul, așa că trebuise să și-l lepede și răcise. Ca să se ferească de ploaie, unii își croiseră din sacii de dormit din pînză cerată niște patrafire galbene precum canarii, pe care și le legau cu sfoară. Alții își confecționau glugi din pînză de cort, prin care apa trecea numaidecît. Lemoine, care nu-și făcea griji decît pentru bocancii lui găuriți, își pusese în chip de șoșoni doi saci de pămînt noi-nouți care-i veneau pînă sub genunchi și, cocoțat pe picioarele astea groase de elefant, sta pe o scîndură, cu spinarea încovo-

iată, ca un bîtlan bătrîn, cu amîndouă mîinile în buzunare. Lui Broucke nu-i păsa de nimic ; cu mantaua încheiată anapoda, cu apa șiroindu-i pe pieptul costeliv, dormea de-a-npicioarelea rezemat de malul vîscos, cu cotul sprijinit pe gheata ieșită în afară a prusacului.

Bubuiturile erau mai surde, înăbușite de ploaie, lumina rachetelor se dilua în acest bazin mișcător și exploziile obuzelor se vedeau ca printr-un văl. Nici un foc : cele două linii, față în față, se pîndeau cu ură și resemnare.

Tocmai intrasem în gardă. Ricordeau, care de cînd fusese făcut major nu mai îndrăznea să doarmă, de frica lui Morache, veni să-și aleagă oamenii pentru postul de ascultare. Era o gaură în fața noastră, cu tot atîta apă și ceva mai multe grenade, „turturele" de pușcă pe care le cunoșteai după plecarea lor puțin surdă și care veneau șuierînd.

La nimereală, renunțînd să se mai descurce în toate acele „ture" complicate în care gărzile și corvezile se suprapuneau fără a se anula, primul care mergea pentru masă rămînînd ultimul la patrulare, în așa fel încît nu puteai numi pe unul fără să ți-i pui în cap pe toți, Ricordeau recrută oamenii de gardă. Îi văzurăm înfundîndu-se într-o gură de șanț și apoi îndepărtîndu-se tîrîș, trăgîndu-și pușca în noroi.

— Hei, bătrîne, îi spuse Gilbert ultimului care ieșea, încercați să-l aduceți pe rănitul pe care l-au lăsat în față... Se mai aude încă cum geme, bietul băiat.

— O să încercăm.

Rănitul acela zăcea cine știe pe unde, pierdut în marele cîmp funebru. La intervale regulate, de parcă și-ar fi adunat de fiecare dată puterile pentru o nouă sforțare, striga :

— Sergentul Brunet, de la a șaptea... Ajutor, frații-lor... Nu mă lăsați...

Pe urmă, istovită, vocea tăcea. Ciuleam urechea și nu mai auzeam nimic decît zvonul undulos al ploii și al vîntului.

Sub brațele mele, lipite de parapet, pămîntul fremăta, pisat fără o clipă de răgaz. În față însă, artileria

grea nu mai trăgea. În stînga se deslușea hărmălaia înăbușită a unui schimb: sosise o companie de la noi, și ceilalți, care de mult erau cu sacii în spinare, o luau grăbiți din loc. Noii veniți bombăneau.

— Un singur bordei și pe ăla l-a luat a treia... Mereu aceiași care se învîrtesc. Pe ceilalți n-are decît să-i ia dracul.

Fără adăpost, fără o gaură în care să se ghemuiască, cei care nu erau de gardă se așezară pe jos, cu spatele încovoiat sub foaia de cort și, cu bărbia pe genunchi încercară să adoarmă.

O mică flacără de brichetă țîșni, ploaia o suflă numaidecît. Încă o sclipire la fel de iute stinsă.

— Lumina! bombăni un glas supărat.

Fără a se sinchisi, omul se încăpățînă, voind desigur să-și aprindă pipa. De trei ori, de patru ori scînteie micul licurici. Văzui atunci o siluetă ridicîndu-se și îmbrîncindu-i pe ceilalți, ca să se apropie de fumător.

— Ai înnebunit?... Nu știi că nu e voie să faci lumină...

— Faci pe tine că te repereză? răspunse omul, cu o voce care mă surprinse.

— Gura!... Îți spun că...

— Hai, fii cuminte, micule, fii cuminte, răspunse calm celălalt, cu o voce puțin cîntată, pe care parcă începeam s-o recunosc.

— Știi cu cine vorbești?... Scoală-te întîi în picioare ca să-mi răspunzi.

— Ia mai vezi de altul, măi frate-meu, că mie mi-ai făcut gaură-n cap.

— Sînt plotonier major.

— N-a murit nimeni din asta...

— Plotonierul major Rouget...

— Și eu Vieublé, soldat prost prin protecție, medalie militară și crucea de război. Dacă nemților nu le place lumina, îi bag în mă-sa.

— A! S-a întors Vieublé, strigă bucuros Lemoine.

Ne strecurarăm iute pînă în colțul lui unde, tot șezînd, îl asculta nemișcat pe majurul care, băiat bun, îi adresa în chip de pedeapsă niște crîmpeie de obser-

vaţii privitoare la măsurile de prudenţă ce trebuie observate în linia întîi şi la respectul cuvenit superiorului, respect fără de care „fiecare ar da ordine, fiecare ar face de capul lui şi ar ieşi o bramburească de s-ar duce dracului şi război şi tot".

— Mă, Vieublé, te-ai ajuns, de nu mai dai bună ziua la prieteni ?

Parizianul îşi ridică nasul şi ne recunoscu numaidecît.

— Ptiu ! Bată-vă norocul !... Ce bine-mi pare că vă văd... Vă credeam morţi pe toţi, sau evacuaţi, băieţii din companie n-au fost în stare să-mi spună nimic... Am sosit de ranforsare azi dimineaţă şi seara ne trimit în tranşee, nu-şi pierd timpul de pomană, ai ?... Vai, ce bine-mi pare ! Şi Sulphart ?

Cîţiva vecini bombăniră.

— Ei, mai încet, ce dracului...

Vieublé se strecură în spatele nostru, pînă în colţul nostru de şanţ. În beznă, scrutînd toate chipurile, îi căuta pe bătrîni.

— Să trăieşti, viteze flăcău normand, munte cu munte... A, uite-l şi pe măgarul ăsta bătrîn de Bouffioux, ce cauţi, mă, pe-aici... Şi Belin ?

— Evacuat... A fost gazat... Ştiai că Bréval a murit ; acum îl avem căprar pe Maroux... Berthier a fost dat dispărut, în Argonne.

— Băiat bun, păcat de el. Şi zi, Morache a venit şef ? Multe se mai întîmplă... Oricum, a cam dat iama în bătrîni.

Ne îngrămădirăm la intrarea bordeiului, aşezaţi pe treptele de noroi. Sulphart, în fund, făcea rachiu fiert ; nu-şi pusese în sac nici cartuşe, nici rufărie, nici biscuiţi, ca să poată lua două sticle de rom, pe care le împachetase în nişte ciorapi tricotaţi.

— Şi în spate cum e, altă viaţă, nu ?

— Te cred. Trei luni de spital, într-un hotel lux a-ntîia. Să stai să nu faci nimic, să te slugărească alţii ; dulciuri pe săturate, trai pe vătrai, ce mai... Noi ca noi, dar să-i vezi pe englezi, ăia boieri. Ofiţeri care se fiţiie, soldaţi ca scoşi din cutie, cu bani să-şi cumpere tot ce

poftesc, găligani cu fustă care merg la exerciții cîntînd din fluier. Femeilor le sar ochii după ei, auziți : fii sigur că nu cere nimeni să-l schimbe din sector. Dar să-i vezi pe răniții lor ! Tunică albastră, fainâ, elegantă, cămașă albă cu cravată roșie. Niște fanți, mă fraților și gătiți și titiriți de nici nu-ți vine să crezi că au tras și ei.

— Și ai noștri ? Sînt mulți ?

— Căcălău. Spitalul unde stam eu era tot timpul liesit... Numai că pe ai noștri îi îmbracă în zdrențe de reformă, cu tunici prea lungi, cu nădragi prea scurți, cu mantale vechi, trebuie să fii băiat frumos, nu glumă, ca să mai poți să trăiești și tu pe lîngă englezi... Atît că noi măcar avem papagal... La plimbare mergeam împreună după cum eram răniți, e ceva nemaipomenit. Ciungii sau cei cu capul paradit se plimbă cete-cete, rănile nu-i împiedică să umble, pot să alerge după fete. Noi însă, cei betegi de picioare, făceam altă echipă. Eu aveam doar două bastoane, alții însă n-aveau o labă, o bucată de picior și era foarte trist bocănitul ăsta de cîrje pe trotuar, nici nu poți să-ți închipui... Civilii nici nu se mai uită ; zic că de-acum s-au obișnuit. Băieții însă nu s-au obișnuit, zău, poți să mă crezi... Un prieten de-al meu rămăsese fără bărbie, nu îndrăznea să se arate în lume, îi era rușine... Stai puțin, era un băiat de la șase nouă, cei care au atacat cu noi la Carency.

Dădu pe gît o dușcă de rom fiert și mulțumi :

— Te încălzește. Precum văd, Demachy ăsta tot își mai respectă stomacul.

Sulphart, aplecat, încerca să ghicească viitorul în fundul cănii.

— Și războiul, întrebă el, războiul cînd se termină ?

Înainte de a răspunde, Vieublé rînji :

— Că mult mai ține... Dar ce, îți închipui că vorbește cineva de asta ?... La Paris nici nu mai știu că e război. Nu se gîndește nimeni la el, afară doar de bătrînele care au copii pe front... Gagicile sînt mai drăguțe ca oricînd. M-am găsit cu niște prieteni care cîștigă douăzeci de franci pe zi. Uite, unul avea o dugheană de reparat biciclete, acum e milionar, fumează trabucuri cu inel, nu-i mai ajungi cu prăjina la nas. Și lume la cinema, lume

peste lume, la baruri, peste tot... Poți să te duci să te plimbi pe Champs-Elysées, să-i vezi pe boieri, sînt încă toți acolo, n-ai nici o grijă. Pentru ei, războiul parc-ar fi în Madagascar sau la chinezi ; nu-i doare capul de campania de iarnă, ți-o spun eu. Trăiesc ca în sînul lui Avram, asta e.

— Așa e, am văzut și eu cînd eram în permisie, încuviință un boboc.

Povestitorul se uită cu coada ochiului la cel care-l întrerupsese.

— N-ai văzut nimic, îi spuse el. N-ai vreme să te dumirești într-o săptămînă. Eu am stat douăzeci de zile în convalescență, pe urmă două permisii de cîte patruzeci și opt de ore și o duminică pe care mi-am luat-o pe șest... Că altminteri are cine să-ți frece ridichea acolo la depou... Subofițerii care nu știu ce să mai facă numai să nu fie trimiși înapoi și care scot untul din tine ; marșuri de zi, marșuri de noapte, serviciu, instrucție. O dată au vrut să mă pună de gardă la prizonieri. I-am spus ostașului : „Dacă mă pui cu Friții, belesc unul... Sînt sătul de mutrele lor împuțite... Și a lăsat-o baltă. Pe mine, din cauza decorației, mă trînteau mereu de planton, chestie de fudulie, de... Într-o sîmbătă, eram pilit, i-am probozit pe toți cînd m-am întors ; am spus că m-am săturat de învîrtiții din spate și am cerut să plec înapoi pe front... Am stat trei săptămîni la depoul diviziei și iată-mă...

— Păcat că nu te-au vărsat iar la noi, regretă Maroux.

— Cu prietenul meu Morache ?... Bune snoave știi, mă. Am să te iau cu mine duminică la iarbă verde, să duci coșul.

Ploaia contenise. Așezat pe prima treaptă, privind în noaptea deasă, cu norii atît de jos încît, cînd explodau, rachetele le luminau masa pămîntie, Gilbert asculta crîncena jelanie a rănitului. Cu inima strînsă, se gîndea numai la asta, pîndind clipa cînd muribundul avea să strige, numărînd secundele...

— Veniți să mă luați, băieți... Sergentul Brunet, de la a șaptea...

Pe urmă, vocea istovită se prăbuşea iar în beznă.

— Dacă nu se duce nimeni după el, mă duc eu, gîndea Gilbert, tulburat. N-au decît să mă omoare.

Golind ce mai rămăsese pe fundul gamelei — straşnic ciubuc, băieţi ! — Vieublé vorbea într-una :

— La urma urmelor, aici e mai bine... În spate te sîcîie, toată ziua n-auzi decît de schimb, doctorii te pun să te dezbraci la piele la fiecare două săptămîni, femeile te trag pe sfoară. Pe cînd pe front, nu ţi-e frică de de-alde astea... Ai văzut vreodată o comisie care să vină să facă o inspecţie în linia întîi şi să-i schimbe pe nepricopsiţii care nu-s la locul lor ? Ce mai încoace-ncolo, aici eşti liniştit, te lasă în pace... Am pus mîna pe-un chilipir, n-avem decît să fim cuminţi să-l păstrăm.

O grenadă de puşcă explodă în faţa parapetului. După zgomotul detunăturii, în cea mai adîncă linişte se auzi un geamăt de deznădejde :

— Băieţi... Louis, Louis drăguţule... Veniţi repede, mă băieţi, mă, striga vocea, la capătul puterilor. Repede...

Altă grenadă explodă şi flacăra ei lumină brutal santinelele cu spatele încovoiat, apoi încă una... În tranşeea germană pîrîia un mic tir de focuri de armă, menit să ascundă în răpăiala lui plecările grenadelor.

— Alarmă ! Atacă nemţii... strigă un glas.

O frămîntare îi cuprinse pe toţi, o tălăzuire care începea de la gura şanţului şi se sfîrşea în fundul întunecat al bordeiului. În tranşee, spinările încovoiate se îndreptară. O rachetă şuieră, autoritar. Se auzi zgomotul sec al puştilor ce se încărcau, şi fără să mai aştepte, grenadierii îşi aruncau, după ochi, cu un gest de violentă destindere a trupului, grenadele. Hărmălaia asta de explozii acoperi tot zgomotul.

— Alarmă ! În picioare... strigau oamenii în bordei.

Pe dibuite, mîinile căutau înfrigurate puşca, recunoscîndu-i cu degetele îmbrăcămintea de flanelă sau de pînză cerată. Ne călcam în picioare. Era un tărăboi înăbuşit de înjurături, de gamele desprinse, de puşti care se prăbuşeau greoi cu toate mătăniile echipamentului spînzurate de baionetă.

— Afară ! fir-ar al dracului...

Cînd ieşeai, te orbea lumina crudă a rachetelor. Începeam să tragem. Fiecare se repezea la parapet, la nimereală, şi punea puşca la umăr. Cot la cot, ne prefăcusem dintr-o dată în tot atîtea maşini în plin lucru : şocul brutal al reculului cînd pleacă focul, gestul automat al chiulasei pe care o deschizi şi o blochezi, frigîndu-ţi mîna pe ţeava prea fierbinte. Respiram, înghiţindu-l, praf de puşcă. Un singur gînd : să tragem. Exploziile obuzelor care căutau tranşeea ne legănau fără să le mai băgăm de seamă : încarcă, ochеşte, trage...

— Încetaţi focul ! strigă o voce în spatele nostru.

Urcat pe cîţiva saci de pămînt, Ricordeau privea cîmpia sfîşiată de lumini. Puştile tăcînd, se auzi mai desluşit tunetul de explozii al barajului. Capetele se pitiră.

— A fost o manevră să ne scoată afară, spuse plutonierul. Acum o să dea tare cu artileria grea... Haideţi, toată lumea la cutie.

Îmbulzindu-ne, ne îngrămădirăm pe scara adăpostului. Obuzele de 210, care veneau şuierînd, păreau că-i împing pe cei de la urmă, cu o energie brutală. Ne înghesuiam ca orbeţii.

— Aprindeţi, ce dracului !... Cine are o brichetă ?

O lumînare lumină bordeiul, vast, scund, părînd că se arcuieşte ca să poată duce toată povara asta pe grinzile-i vînjoase. Sus, afară, bubuia mereu mai tare şi la fiecare lovitură de berbece simţeam trunchiurile de copaci tremurînd.

— A rămas vreo santinelă afară ? întrebă Ricordeau, al cărui obraz rumen strălucea la flacăra lumînării.

Nu răspunse nimeni.

— Sînt cei de la postul de ascultare.

— N-ajunge, trebuie numit un om. Căprăria ta e la rînd, Maroux.

Din principiu, caporalul bombăni „fireşte" şi ne întrebă : „Cine urmează ?"

Un boboc sări :

— Nu-s eu... Bouffioux n-a fost niciodată.

Fostul bucătar se băgase într-un colţ, între două stive de saci.

— Şi de ce tocmai eu, protestă el cu glas plîngăreţ, întorcînd spre noi un chip jalnic. Că doar n-au să mă pună singur de santinelă... Văd foarte prost, mai ales noaptea, un ochi aproape l-am pierdut.

— Ajunge, Bouffioux, îl întrerupse Ricordeau, biroul de reclamaţii e închis.

— Mă rog, bîigui el, dar mi se pare că am să fiu de folos acuşica, la săpat.

Mititelul de Broucke se uită scîrbit la Buftea.

— Bine, bine, mă duc eu, declară el, mă duc eu în locul tău... Nu ştiu ce-ţi curge prin vine, dar oricum, sînge nu e.

Se sui pe scară. În clipa în care ieşea, o explozie mai violentă zgudui bordeiul, aruncînd înăuntru un fulger de lumină.

— Broucke ! strigă Maroux speriat.

De sus, un glas liniştit îi răspunse :

— Fii fără grijă...

Era un bombardament intens, inexorabil, în care obuzele veneau unul după altul fără răgaz, măcinînd metru cu metru pămîntul devastat. În picioare la poalele scării, Ricordeau asculta obuzele şuierînd.

— Ăsta n-a căzut departe... Un 150... Ce ne mai macină !

Cu nasul în plafonul scund, făcut din trunchiuri strînse de brad, băieţii vorbeau :

— Mă întreb dacă un 210 n-ar trece prin el.

— Ce tot vorbeşti, sînt mai mult de patru metri de pămînt.

— Asta nu înseamnă nimic. Obuzele lor mari cu percuţie întîrziată...

— Ai tutun ? punga mea e goală.

— N-ai să ai vreme să faci o ţigară.

— Aşa cum au pornit-o, au să tragă o oră întreagă.

— Ar trebui să cadă una în plin, drept pe noi.

— Nu zi vorbă mare. Eram odată, la Vauquois...

Nu se auzea decît un bubuit surd şi, din cînd în cînd, un zgomot mai apropiat, care răsuna pînă în adăpost. Maroux se repezea, suia cîteva trepte şi striga :

— Broucke !

Vocea înăbușită răspundea :

— E-n regulă, e-n regulă...

În iadul acela de bombe, rămaserăm ca năuci cîteva clipe. Şedeam prăbuşiţi, cu mîinile între genunchi, cu capetele pustii. Într-o cutie de conserve, care trecea din mînă în mînă, ne uşuram. Pe urmă începurăm iar să vorbim, nervos, repede, mai repede. Cu gura căscată glumeam : „Deşteptătorul lui o ia înainte... Frumos pachet a primit de la Krupp !... Ce crezi, are să fie război ?... Să fi ştiut, mergeam să dorm la hotel..."

Neînduratul berbece părea însă să se apropie şi mai mult, bubuind ca turbat, şi vorbăreţii tăcură. Mi se părea că simt, bătîndu-mi pe umăr, inima lui Gilbert. Bouffioux se înfăşurase în pătură, ascunzîndu-şi capul ca să nu mai vadă nimic. Cu spinarea resemnată, aşteptam.

Izbucni o explozie puternică, zarvă de fierărie sfărîmată şi o pală de vînt ne stinse lumînarea. O dată cu umbra, ne cuprinse spaima. Maroux, zăpăcit, sui repede afară.

— Broucke ! Broucke... strigă el.

Îi auzirăm vocea ieşind, depărtîndu-se... Apoi, pe cînd aprinsesem iar lumînarea, caporalul reapăru. Lumina căzu pe obrazu-i palid, sub bara de umbră a căştii.

— Trebuie un om, spuse el simplu, cu un glas gîtuit... E rîndul tău, Demachy.

Gilbert spuse : „Bine". Îşi puse la loc casca pe care şi-o scosese, îşi luă puşca, îmi făcu la revedere din cap şi urcă.

Nu ieşise bine, că două explozii îl încovoiară şi ceva îi plesni mantaua, o piatră sau o schijă. Tranşeea fiind desfundată înaintea lui, sări peste saci, frămîntînd pămîntul cleios.

Broucke nu se clintise. Pe jumătate aşezat pe o umflătură de mal, cu braţul întins pe parapet, părea că doarme mai departe, cu capul plecat, cu apa curgîndu-i din gulerul prost încheiat, pe pieptul costeliv. Nu se

vedea nimic : două firişoare roşii scurgîndu-i-se din nas, asta era tot...

Obuzele, acum, pisau în stînga, mai puţin regulat, cu o mînie domolită. Exploziile se făceau mai rare... Atunci, la o palmă de pămînt, Gilbert auzi vocea, imperceptibila voce a rănitului necunoscut, care încă mai implora :

— ...Să mă luaţi... Am o mamă, băieţi, am o mamă.

Şi rostea „*moman*", precum copiii Parisului.

•

Iar sta să plouă ; lumina era de o albeaţă lividă, care te orbea. Pe pămînt, bucăţi de ploaie zăceau în băltoace gălbui pe care vîntul le încreţea şi unde dădeau roată cîteva picături rare. Să fi sperat oare ploaia că va spăla tot noroiul ăsta, toate zdrenţele, toate cadavrele astea ? De-ar ploua toate lacrimile cerului, de-ar ploua un potop întreg, şi tot nu s-ar şterge nimic. Nu, un secol întreg de ploaie n-ar putea să le spele.

Nici o apărare înaintea noastră, nici un stîlp, nici o sîrmă. Movilite, gropi, un pămînt sfîşiat în care încolţeau dărîmături şi, la o mie două sute de metri, pădurea pe care trebuia s-o luăm, mohorîtă pepinieră de trunchiuri ciopîrţite.

Se spunea că atacul e pentru ora opt ; dar de ştiut nu ştia nimeni nimic. Toată noaptea, agenţii de legătură aduseseră ordine, contraordine ; o notă trimisă la comandant îi semnalase că planul sectorului care-i fusese înmînat la plecare nu era la zi, şi de dimineaţă pînă acum Ricordeau încă nu primise răspuns dacă lucrarea de saci cu pămînt care se vedea în stînga e a germanilor sau a noastră. Artileria noastră trăsese o singură dată, dar obuzele căzînd prea scurt, uciseseră santinelele din postul cel mic şi lansasem repede o rachetă cerînd să lungească tirul. De atunci, artileria nu mai trăsese.

Chirciţi sub pături, soldaţii încă mai moţăiau şi agenţii de legătură săreau grăbiţi peste ei, fără să ştie dacă erau vii sau morti.

— Ala a murit ?

— Încă nu, ai răbdare pînă diseară, mîrîia omul, ghemuindu-se mai bine.

Vîrît într-un colţ, Bouffioux nu mai voia să-şi scoată masca, speriat de cea mai uşoară pală de pulbere care o aducea vîntul spre noi. Un ceas întreg îl tot auzisem bîlbîind : „Miroase a mere... Miroase a muştar... Miroase a usturoi..." şi de fiecare dată îşi punea înfricoşat cagula la loc. Acum n-o mai scotea şi, tupilat cum stătea în gaura lui, ai fi zis că e un monstru de carnaval, cu rîtul acela pe care şi-l bălăbănea încoace şi încolo.

— Mierlesc ăi mai căcăcioşi, îi strigă un camarad, ca să-i mai dea puţin curaj.

Nu vorbea nimeni. Cîţiva mîncau, stropindu-şi pîinea cu apa care li se scurgea din cască ; ceilalţi aşteptau, cu spinarea făcută covrig, fără o privire, fără un cuvînt.

Între două explozii, o linişte grea se lăsa peste tranşee şi cînd te uitai drept în faţă la omul de lîngă tine, ţi se părea că vezi acelaşi gînd în ochii fiecăruia, ca oglindirea unui cer livid. Deodată se repetă un ordin :

— Transmiteţi, ceasul colonelului...

Ni-l treceam din mînă în mînă şi, fără o vorbă, şefii de secţiuni şi le potriveau pe ale lor.

Era o cutiuţă de argint, rotunjită şi cizelată ca un cadou pentru o fetiţă la prima comuniune, cu ghirlande de trandafiri. Şi el, numai el ştia ora exactă, clipa înfricoşată cînd trebuia să ieşim din gropi, să ne năpustim prin fum drept în bătaia gloanţelor.

— Am cumpărat unul ca ăsta pentru fetiţa mea, îmi spuse un camarad.

Gilbert, întotdeauna puţin nervos în zilele de aspră încercare, era ciudat de calm în dimineaţa aceea. Era în vocea lui, în înfăţişarea lui resemnată, ceva fatal care-l neliniştea şi el însuşi îşi simţea în suflet o teamă pe care încă n-o cunoscuse niciodată. Tăcut, privea pădurea, tragicul codru de stîlpi ciuntiţi în care obuzele îşi destrămau fumul... Cîte mitraliere puteau să aibă ?

Îi era atît de frig, încît nici nu simţea, în mîna dreaptă, ţeava udă a puştii. Ciudat lucru, îi era întotdeauna frig în zile ca aceea. Dar moleşeala asta în

picioare, pustiul ăsta în cap, teama asta în suflet, azi le simţea întîi...

— Vino de şezi, Gilbert, îi spuse Sulphart, e mai bine aici, e uscat.

Stăteam strînşi sub un fel de streaşină, făcută dintr-o uşă de şopron ţinută în echilibru de sacii parapetului şi, fără foame, ca să ne treacă vremea, începusem o cutie de conserve. Deşi chemat, Gilbert nu se întoarse. Îşi întinse brusc gîtul, ca pentru a vedea mai bine, şi strigă :

— A !

În aceeaşi clipă auzirăm plesnind gloanţele, explodînd grenadele, toată hărmălaia unei bătălii brusc dezlănţuite.

Ricordeau, care şedea la intrarea bordeiului, ieşi alergînd şi, fără să-i pese de miorlăitul gloanţelor, sări pe o grămadă de saci şi privi peste parapet : era atacul. Fulgi mici de grenadă explodau în cîmpie şi obuzele germane începeau şi ele să vină, plesnind în nori groşi. Aruncîndu-se la pămînt sub salve, pornind iar, ai noştri şarjau. Risipiţi, fărîmiţaţi, erau atît de mici încît se pierdeau cu desăvîrşire în cîmpia aceea imensă.

Maşinal, Ricordeau îşi strînsese cureaua de la cască şi striga cu o voce spartă.

— Imposibil ; s-au înşelat. E abia peste un ceas. Baioneta la armă !... Ba nu ; nu vă mişcaţi, nu-i ora... E o greşeală... Repede, transmiteţi la căpitan : „Ce facem ?"

Alerga înnebunit prin tranşee, îmbrîncindu-ne pe toţi, apoi, expunîndu-se întreg, în picioare, pe sacii prăbuşiţi, căuta să vadă ce fac celelalte companii. Cîte o secţiune ieşea, parcă şovăind, ici una, dincolo alta. La două sute de metri, un ofiţer ne făcea nişte semne pe care nu le înţelegeam şi, în spatele lui, se zărea în tranşee o trupă compactă, uriaş arici de baionete.

— Ce-o fi o fi, pornim, strigă Ricordeau cu un glas uşurat dintr-o dată de orice spaimă.

Fără să dea nici o comandă, sări pe parapet, alergă cîţiva metri, apoi, întorcîndu-se, parcă şi-ar fi adus aminte de noi, strigă fără să se oprească :

— Înainte !

Un vîrtej răscoli tranșeea. Pe toată lungimea lui, parapetul se prăbuși, cu sacii smulși. Împingîndu-ne unul pe celălalt, ne cățăram. O clipă de șovăire în fața pămîntului răvășit, a cîmpiei goale : așteptam să văd ieșind cîțiva băieți, ca să simțim cotul, apoi o ultimă privire înapoi... Și fără un strigăt, tragică, mută, compania dislocată se avîntă...

La mai bine de douăzeci de metri înaintea noastră, Ricordeau alerga fără să se aplece. Mai departe, în fum, se vedeau cîteva secțiuni înfundîndu-se în pădure. Ascunse printre cioturile de copaci, maximurile pîrîiau ; un tun de tranșee bătea și el, grăbit și mînios. Oameni se prăbușeau... Alergam drept înainte, crunți, fără un cuvînt : ne temeam ca nu cumva, deschizînd doar gura, să lăsăm să ne scape tot curajul zăgăzuit în dinții strînși.

Trupurile și mințile erau încordate spre o singură țintă : pădurea, să ajungem la pădure. Părea îngrozitor de departe, cu toți snopii aceia de obuz care ne despărțeau de ea. Un tunet fără sfîrșit ne răsuna în cap și pămîntul zguduit tremura sub picioarele noastre. Alergam gîfîind. Ne aruncam pe burtă cînd exploda un obuz, apoi, buimaci, porneam mai departe, înotînd în fum. Sub fulgere, pachetele de oameni păreau că se topesc.

În fața mea, un om rănit lăsa să-i scape pușca. Îl văzui clătinîndu-se o clipă pe loc, pe urmă o porni iar, greoi, cu brațele spînzurîndu-i, și alergă alături de noi, fără să înțeleagă că era mort. Mai făcu cîțiva metri împleticindu-se și se prăvăli...

*

Pe cînd ieșeau ultimii din tranșee, un șrapnel îi respinsese brutal cu suflul lui fierbinte — o detunătură atît de cumplită încît nu auziseră nimic, buimăciți. Sulphart își dădu drumul, alunecînd, înapoi în șanț. Cîteva glasuri strigau :

— Fraților ! sînt rănit...

Cînd fumul se risipi, se putură vedea cîțiva oameni ridicîndu-se. Întins, cu nasul în pămînt, Bouffioux tremură cîteva clipe, apoi rămase neclintit, cu șalele sfîrtecate. Răniții, sculați în picioare, își aruncau pușca, echipamentul, raniță și o porneau înainte alergînd.

Alții, mai puțin loviți, așteptau să se mai aline bombardamentul și își desfăceau calm, rupîndu-l cu dinții, pachetul de pansament. Sulphart stătea frînt de șale, abia mai putînd să respire.

— Pînă aici mi-a fost, șopti el uitîndu-se la un camarad, cu privirea rătăcită.

— N-ai nimic, îi spuse acela, doar mîna.

— Nu. În spate...

Sub umăr, mantaua era găurită și sîngele abia se vedea, făcînd o mică pată roșie-închis.

— Curge tare ? întrebă el.

— Nu. Fugi repede la postul de ajutor. Îți pansezi doar mîna.

Abia atunci își privi Sulphart mîna. Degetele îi erau ca zdrobite, năclăite de sînge, și numai văzîndu-și rana, simți și durerea.

— Umblă mai încet, mă doare. Am nițică tinctură de iod în cartușiera galbenă, ia-o de-acolo...

Camaradul îi turnă pe mîna sfărîmată jumătate de flacon și arsura aceea cumplită îl făcu să țipe. Grosolan, neîndrăznind să strîngă, omul îi făcu pansamentul, care se înroșea pe măsură ce se înfășura bandajul.

— Și tu ? Unde ești rănit ? întrebă Sulphart.

— Nicăieri... mă duc înapoi la băieți.

Erau trei pe care obuzul îi cruțase.

Privirăsecțiunea care, oprită o clipă în loc de o rafală de mitralieră, pornea iar în trăgători, pe urmă privirăniții.

— Scăpați, ce vă pasă, spuse unul cu oleacă de invidie în glas... N-are nimeni puțin tutun ?

— Ba da. Mi-a mai rămas un pachet, stai puțin.

— Eu am ciocolată, făcu cu glas slab Sulphart. Cine vrea ?

Răniții își goliră sacii, ranițele și cei trei aleseră ce le plăcu. După ce-și împărțiră prada :

— Ei, mergem ? spuse unul din cei trei, un caporal căruia dîrele de transpirație și noroi nu izbuteau să-i ascundă paloarea... La revedere, băieți, noroc bun !

Ieșiră din tranșee și, tropăind greoi, încovoiați sub larmă, porniră în fugă spre pădure, singuri-singurei — trei pigmei șarjînd sub giganții de fum.

Așezat pe sacii de pămînt, rezemat de peretele moale, lui Sulphart aproape că-i era bine, cu cărnurile îndurerate, cu capul înfierbîntat. Era însă vlăguit, lipsit de voință ; un camarad mai ușor rănit trebui să-i ajute să se ridice.

— Haîde, grăbește-te, îi spuneau într-una cei dinaintea lui.

Nu putea să meargă repede, cu pironul acela care-i tăia respirația.

— Hei, încercă el să strige... Așteptați-mă.

Dar vocea-i înăbușită nu bătea departe și ceilalți se grăbeau. Văzu mantaua ultimului din coloană dispărînd pe după cotul tranșeei. Se opri o clipă să-și tragă sufletul, apoi culegînd de jos un baston, porni mai departe, încovoiat ca un moșneag.

Tranșeea furnica de răniți. Erau cîțiva înspăimîntători, cu obrazul cenușiu, care se opreau să horcăie, așezați în cîte un intrînd și te priveau cum treci, cu niște ochi rătăciți care nu mai vedeau nimic. Umblînd încăpățînat înainte, Sulphart abia dacă îi băga în seamă.

În locul acela, cărarea șerpuia printre ruinele unui cătun. Pe cînd trecea prin spatele unui zid, auzi șuierînd un obuz și se adăposti. Explozia plesni atît de aproape, încît i se păru că vede fulgerul roșu, printre pleoapele închise. Cu spaima în suflet, iuți pasul. Alte obuze veneau unul după altul, o întreagă haită asmuțită pe cioburile astea de case. Sulphart începu atunci să alerge căutînd un adăpost. Zări o scară de pivniță, în capul căreia stătea un brancardier.

— Nu mai e loc, îi spuse omul alungîndu-l. Vezi mai departe.

În bezna scării se ghiceau soldaţii îngrămădiţi şi petele albe ale pansamentelor. Ghemuindu-se, în vreme ce plesnea alt fuzant, Sulphart avu impresia că tot se adăposteşte cumva. Schijele biciuiră zidul. Alergă cîţiva metri mai încolo, dar pivniţa cealaltă era plină şi ea. Cu buzele şi ochii chinuiţi de un tic, umbla cu spatele încovoiat sub explozii, căutînd o gaură în care să se înfunde. La fiecare flacără se lipea de mal, ferindu-şi capul sub braţul îndoit.

Teritoriali încărcaţi cu unelte se înghesuiau în fiecare ungher ; se năpusti pe unul dintre ei, căruia numai picioarele îi rămăseseră afară şi se strecură în gaura lui, cu o mînioasă sforţare. Striviţi, ochi în ochi, amestecîndu-şi răsuflarea, cei doi oameni se uitau unul la altul, fiecare nevăzînd din celălalt decît privirile fixe, şi mustaţa aspră a bătrînului îi înţepa buzele lui Sulphart. Tăceau năuciţi, şi, împletite, picioarele li se înfundau, spăimoase, căutînd să se ascundă mai bine.

Exploziile se ţineau lanţ, în salve infernale, şi atît de aproape încît la fiecare obuz simţeau luptînd sub ei pămîntul. Bubui o detunătură mai cumplită şi fumul năvăli, dintr-o dată, în groapă... Sulphart se crezu înmormîntat. Făcu o mişcare violentă ca să se degajeze, dar braţul îi era prins sub pieptul celuilalt, cele două trupuri erau blocate şi nu se putu clinti. Speriat, se zbătu, părîndu-i-se că simte cum se înăbuşă sub surpătură ; începea aproape într-adevăr să se sufoce, cînd fumul risipindu-se, se făcu lumină. Atunci, în faţă, chiar lîngă ochii lui, Sulphart văzu Moartea în privirea bătrînului. Cumplită fu, o clipă, privirea aceea omenească, avu o secundă de crîncenă rezistenţă, apoi o licărire păru a se stinge într-însa, se făcu ştearsă, tulbure, sticloasă... Şi Sulphart primi pe buze ultima suflare a muribundului, un geamăt oribil, de parcă omul şi-ar fi dat cu adevărat sufletul în acest ultim sughiţ. Mai rămase o clipă lipit de mort, care dădea acuma ochii peste cap, apoi se smulse brusc şi ieşi din gaură, cu mîna stîngă ridicată, mîna aceea care-l chinuia la cea

mai mică atingere. Cînd fu în picioare, simți în gură un gust ciudat. Scuipă, era roșu, roșu de tot... Speriat, dădu de dușcă fundul de rom care mai rămăsese în bidon și o porni grăbit mai departe, de frică să nu pice în drum.

Nu cumoștea cărările acelea șerpuitoare croite în noroi. Din loc în loc însă, agenți de legătură sau brancardieri îi spuneau: „Ține-o drept" și umbla drept înainte, refuzînd să se odihnească.

Zări în sfîrșit o tăbliță: „Post de ajutor" și coborî în bordei. Ca să ajungă jos, trebuia să pășească peste răniții așezați pe trepte. Bordeiul era și el ticsit: răniți greu, întinși pe tărgi, care horcăiau, cu ochii închiși de durere.

Medicul militar îi spuse:

— Nu pot să-ți fac nimic aici... Stai colea și te odihnește, și la noapte, cînd s-o mai domoli tirul, o să plecați toți împreună spre ambulanță.

Căuta un loc unde să se așeze, cînd un sergent mărunțel, cu brațul legat de gît cu o batistă mare în carouri, se ridică și-i spuse:

— Nu mai stau să aștept aici... Pînă diseară rămîn fără o picătură de sînge.

Clătinîndu-se, ieși îmbrîncindu-i pe ceilalți și Sulphart se așeză pe treapta lui.

Cerul ploios grăbi căderea nopții și, în amurgul serii, cîțiva răniți porniră. Sulphart se luă după ei. În fața lui mergea un vînător care-și ținea cu amîndouă mîinile falca zdrobită. În drum, se întîlniră cu alții și, sporită, ceata ajunse aproape de baterii. Artileriștii ieșiră să-i vadă.

— Sînteți pe calea cea bună, băieți... Satul e colea...

Porniră mai departe. Din loc în loc sta culcat cîte un ostaș rănit, sleit de sînge, pe care Moartea îl întîlnise. Le cunoștea desigur drumul și-i pîndea ca să-i dea gata din mers. Îl recunoscu și pe sergent, după batista mare, în carouri. Ce i-o fi venit și lui, să plece singur? În doi o mai înfrunți, te mai aperi...

Rămăşiţele de zi se scurgeau, ca dintr-un potir plesnit. În burhaiul amurgului, se zăreau companii de întărire, încovoiate sub saci şi unelte. Seara se însufleţea o clipă de larma zăngănitoare a puştilor şi a gamelelor. Pe urmă drumul se făcu pustiu.

Un rănit se opri, apoi încă unul, istoviţi. Unul se lăsă pe marginea şanţului şi începu să plîngă.

— O să-ţi trimitem brancardierii, îi făgăduiră camarazii, îndepărtîndu-se cu acelaşi pas vlăguit.

Zăriră în sfîrşit în beznă o fermă cu acoperişul scund, prin ale cărei ferestre camuflate răzbătea un firicel de lumină. Intrară. În fundul unui culoar întunecat, o fereastră mare îşi revărsa veselă lumina: se îndreptară într-acolo, atraşi ca fluturii de noapte. Ţinură culoarul bîjbîind şi, lipindu-şi de geamuri chipurile palide, priviră. Masa era modest pusă — mai multe căni decît pahare — dar farfuriile acelea albe, lampa aceea, mîncarea din care ieşeau aburi, li se păru un lux nemaipomenit; rămăseseră muţi de admiraţie, cu ochii lacom căscaţi...

Ridicîndu-şi privirile, unul din ofiţerii de la masă zări în umbră şirurile de ochi sticloşi, toţi morţii aceia cu căşti pe cap şi, lipit de geam, cumplitul chip al vînătorului, a cărui bărbie zdrobită nu mai era decît un cheag negru de sînge. Tresări şi se sculă, alb la faţă. Ceilalţi se întoarseră surprinşi şi văzură şi ei la rîndul lor fantomele. Deodată, toate glasurile amuţiră, ca gîtuite...

— Haideţi să beţi un păhărel, spuse în cele din urmă un maior de artilerie, deschizîndu-le uşa. Îl meritaţi cu prisosinţă, bieţii de voi.

Şovăiau să intre, lumina prea puternică făcîndu-i să clipească din ochi. Se îmbulziră totuşi la uşă, cu un zgomot de bocanci tîrşiţi, şi trecîndu-şi cănile din mînă în mînă, băură cu sete. La fiecare înghiţitură a vînătorului, vinul trecea prin bărbia găurită şi îi curgea într-un firicel subţire pe manta.

— Hai să ciocnim amîndoi, îi spuse maiorul.

Cînd ieşiră din încăperea luminată, noaptea neagră îi buimăci. Cete de oameni se vedeau pătînd drumul cu grupurile lor confuze şi cu larma lor; îi urmară spre sat. Ulițele cufundate în beznă şi curţile întunecate mişunau de soldaţi nevăzuţi şi de glasuri ascunse. Din cînd în cînd, luminile brutale ale unei căruţe dezvăluiau cîteva siluete strînse laolaltă.

Batalioanele de întărire aşteptau, încurcînd drumul, şi soldaţii se sculau ca să-i iscodească pe răniţi.

— Nu ştim mai mult ca voi... E sectorul dracului... Unde-i ambulanţa ?

Văzură, în fundul nopţii, lanterna roşie şi iuţiră pasul. Pe stîlpul porţii era bătută o tăbliţă :

Aici pentru răniţii uşor, în stare să umble.

Firma nu le prea dădu încredere, cu aerul ei glumeţ.

— Nu aici, spuse unul ; sigur că ăştia nu fac evacuări.

Ambulanţa diviziei se afla pe partea cealaltă a pieţei. Era o casă mare, pustie şi întunecată, fără o mobilă, fără un pat.

În cămaşă, cu fruntea lucind de transpiraţie, medicul militar îi examina rapid pe răniţii cărora un infirmier le lumina rănile cu o lanternă. Pe podea zăceau pansamente murdare, tampoane de vată. O tăviţă renală mare era plină ochi cu apă înroşită.

— Următorul, spunea medicul, ştergîndu-şi fruntea cu braţul gol.

Şi următorul se aşeza, întinzîndu-şi braţul legat sau desfăcîndu-şi vestonul. Aplecat peste o masă de lemn alb, un soldat aferat completa fişele pe care evacuaţii şi le agăţau singuri de manta, ca pe nişte bonuri de cîntar.

Dintr-o odaie de alături se auzea strigînd un rănit greu.

— Nu-i aşa, don'doctor, că mă puneţi într-un pat ?... O, ce-aş mai vrea să mă văd culcat în el... Un pat cu aşternut, don'doctor... Vine curînd maşina ?... Vă rog, spuneţi-i să vină.

Medicul îi sfîşie lui Sulphart cămaşa, ca să-i vadă rana.

— Nu mai sîngerează... Au să te spele acolo... Dă-mi acum să-ţi văd mîna.

Sulphart nu se putu împiedica să nu ţipe, cînd îi desfăcură pansamentul lipit.

— N-ai nimic. E o rană frumoasă, îi spuse medicul. Numai că o să trebuiască să-ţi taie două degete.

— Mare pagubă, îi răspunse roşcovanul, nu-s pianist.

•

— Mă doare... vai, ce mă doare...

Şoptit, Gilbert repeta într-una aceleaşi vorbe, de parcă ar fi crezut că-şi alină, văitîndu-se, suferinţa. Rămăsese culcat pe o coastă, aşa cum căzuse şi cînd, cu efort, încerca să-şi ridice capul greu, un hohot de plîns fără lacrimi îi urca din inimă.

Durerea îl ameţise şi nu-şi mai simţea nici mîinile, nici picioarele, nici capul, nu-şi mai simţea decît rana, adînca plagă care îi răscolea măruntaiele.

Nu-şi pierduse nici o clipă cunoştinţa şi totuşi, ceasurile trecuseră mai repede decît dacă ar fi fost treaz cu adevărat. Acum cînd gîndirea i se deştepta din această anestezie, începea să simtă că suferă. Cea dintîi idee care-l izbi puternic, de-a dreptul în piept, fu: „Oare au să vină brancardierii ?"

Spaima puse stăpînire pe el şi se ridică pe jumătate, ca să se uite. Durerea, însă, îl culcă brutal la loc.

Aveau să vină brancardierii ?... Da, fără îndoială, după ce se va fi făcut de tot noapte. Şi dacă n-aveau să vină ? O beznă de mormînt îi întunecă mintea şi rămase o clipă neclintit, ca doborît şi aproape fără să-l mai doară nimic. Pe urmă deschise iar ochii.

Amurgul făcea şi mai tristă pădurea asta tragică ai cărei copaci erau golaşi ca nişte braţe de cruce. La cîţiva paşi zăcea, încovrigat, un soldat şi i se vedea albul cămăşii prin mantaua descheiată, de parcă şi-ar

fi căutat rana înainte de a muri. Un altul, mai încolo, părea că moţăie, rezemat de un trunchi ciuntit, cu capul plecat pe umăr. Şi bucata aceea de stofă albastră ce să fi fost ? Altul ? Da, încă unul.

Frica îl cuprinse din nou. De ce ar fi el singurul om viu în pădurea aceea blestemată ? Ca să stea culcat acolo, nu trebuia să fie mut ca şi dînşii, rece ca şi dînşii ? Era inevitabil, trebuia să moară...

Dar numai cuvintele astea — să moară — îl revoltară în loc să-l copleşească. Ei bine, nu... Nu voia să moară, nu voia ! Cu mintea încordată, cu pumnii strînşi, încercă să priceapă unde se află. Nici un indiciu, nimic... Obuzele îşi încrucişau traiectoriile pe deasupra pădurii sau se spărgeau aproape de tot, făcînd pămîntul să tresară sub somnul morţilor. Obuze, germane, sau de-a-le noastre ?... Auzea şi schimburi scurte de focuri de puşcă, la lizieră. Dar tot nu se putea orienta. Înaintasem noi ? Recucerise inamicul pădurea ?... Nimic nu putea să-l lămurească. Doar spaima lui mai trăia în pădurea aceea ciopîrţită, printre oamenii aceia adormiţi pe care teama nu-i mai chinuia.

Şi totuşi, o dată cu seara, canonada se linişti ; sufla un vînt rece care mirosea a ploaie şi picioarele îngheţau pe pămîntul cleios. Frica se apropia, cu chip de noapte.

Deodată, i se păru că aude un trosnet de crengi. Cu un efort brusc, se ridică într-un cot şi strigă :

— Pe aici... Sînt rănit...

Nici un răspuns, nici o mişcare. Zdrobit de efort, căzu înapoi pe o coastă, gemînd. Stîrnită, rana îi sfîrteca pieptul, măruntaiele, rinichii, trupul tot. Ameţit de durere, bîiguia :

— Nu mă mai mişc... Jur că nu mă mai mişc, numai chinuieşte-mă mai puţin...

Şi pentru a-l îndupleca pe Stăpînul nevăzut care-l silea să sufere, stătea neclintit, cu ochii lipiţi, înfigîndu-şi ghearele în pămîntul îngheţat.

Încet, durerea se mai domoli şi în mintea lui năucită se înfiripă un gînd.

— Nu trebuie să mai stau nemișcat... Dacă leșin, n-au să mă vadă, au să mă lase să mor. Trebuie să mă ridic, trebuie să strig.

Atunci, cu toată dîrzenia voinței, hotărî: „Mă duc să mă rezem de un copac și să mă pansez... Pe urmă, cînd au să treacă soldați, am să țip... Trebuie... E vorba de viața mea..."

Nu îndrăznise încă să-și atingă rana, îi era frică, și-și îndepărta chiar mîna de la burtă, ca să nu simtă, să nu știe.

— Hemoragia trebuie să se fi oprit, gîndea el. nu mai curge. Să-mi fac pansamentul.

Strîngînd din dinți ca să nu țipe, se ridică anevoie, se tîrî, apoi își dădu drumul să cadă, cu spatele rezemat de un copac. Zădărîtă, rana îi zvîcnea în rinichi, ca un puls de febră. Își îngădui o clipă de răgaz, cu ochii închiși: avea impresia că oarecum a scăpat.

Își luă pachetul de pansament din cartușieră și-i rupse învelitoarea. Acum trebuia să-și atingă rana, să pună mîna pe ea. Mîinile îi alunecară de cîteva ori spre burtă, dar șovăiră, necutezînd. În cele din urmă se stăpîni și, cu bandajul pregătit, atinse cu hotărîre rana. Era în stînga, mai sus de vintre. Mantaua îi era ruptă și, sub degetele-i tremurînde, nu simțea decît ceva cleios. Ușurel, ca să nu-l doară, își desfăcu centironul, își deschise mantaua și pantalonii, apoi încercă să-și ridice cămașa. Fu ceva cumplit, i se părea că-și smulge măruntaiele, că-și sfîșie carnea... Chinuit, se opri, cu mîna pe pielea goală. Simți ceva călduț care-i curgea încetișor de-a lungul degetelor. Înspăimîntat atunci, ca să-și oprească sîngele, luă pansamentul și, fără să-l mai desfășoare, îl puse ca pe un tampon pe rană. Așeză pe deasupra învelitoarea de pînză groasă, apoi batista și, ca toate acestea să stea strînse pe plaga sîngerîndă, își încheie pantalonii, chin cumplit care îi zdrobi șalele.

Ajuns la capătul puterilor, lăsă brațul să-i cadă și, cu capul pe spate, se cufundă în durere. Respira gîfîit, cu o răsuflare gîjîită. Bezna i se cobora pe ochi, de

parcă ar fi voit să-i umple. Pe trupu-i înghețat, capul care-i vîjîia de febră părea că arde, iar vîntul rece care bătea în întuneric nu-i răcorea fruntea. Cîteva picături de ploaie, mari și grele, îi făcură nespus de bine, căzîndu-i pe obraz. Ar fi vrut să rămînă așa mereu, pînă la sosirea brancardierilor.

Gîndurile îi zvîcneau în tîmple ca o febră. Nu, n-au să vină să-l ia... Și asta ca pedeapsă. De ce nu s-a dus ieri după rănitul acela?... Toată noaptea chemase, săracul. Da, ca pedeapsă: au să-l lase și pe el să moară...

Se gîndea într-una la omul acela care strigase toată noaptea, în deșertul negru. Îl obseda... În delirul lui, își spunea:

— Dacă izbutesc să nu mă mai gîndesc la el, sînt salvat... El mă împiedică să mă vindec... Nu mai trebuie să...

Și își repeta: „Vreau... vreau...", dar cu un glas fără putere, ca un copil scăldat în lacrimi, gata să adoarmă de supărare.

În beznă, glasuri tragice se deșteptau. Auzi un german, care implora, cu accent:

— Aici... Rănit vrancez... Feniți încoace, vrancezi.

Apoi, deodată, un hohot cumplit de rîs, un rîs dement care făcu să se cutremure noaptea.

— Aci, băieți!... striga unul... n-am să mai fiu soldat... Veniți să vedeți, fraților, nu mai pot să fiu soldat, nu mai am picioare...

Muribunzii se trezeau unul pe altul, își răspundeau... Apoi se lăsă iar, tragică, liniștea.

Gilbert își simțea capul mereu mai greu, își simțea trupul zdrobit... Încă o dată se încordă. Acum că s-a făcut noapte, aveau negreșit să vină brancardierii, sau întăriturî, cineva...

Nu trebuia să adoarmă, nu trebuia să moară.

În mintea lui întunecată se încurcau cele două mame, a lui și cea pe care o chemase toată noaptea muribundul... Care era a lui?... Nu, nu mai trebuia să se gîndească la asta. Cu palmele lipite pe pămîntul rece și

moale, cu obrazul în bătaia ploii binefăcătoare, privi în noaptea adîncă, nemișcată.

Trebuia să stea așa vreme îndelungată, atîta cît va fi nevoie, pînă să vină. Trebuia să nu se mai gîndească la nimic, să se silească să nu se mai gîndească. Atunci, cu o voce gîtuită, speriată de ea însăși, începu să cînte :

Dădui peste un prun
Grozav și plin de prune —
Cu bîta mea, cad prune bune,
Prune bune cad pe jos...
Ce vreme bună, timp frumos !

Sulphart era încă în fața lui, zbierîndu-și cîntecul cît îl ținea gura. Broucke cel mititel dansa în spate, căci nu mai era mort...

Ce vreme bună, timp frumos,
Tra-la-la și ce-am găsit !
Ah, de-ar ține tot așa
Vremea bună de iubit !

Ploaia cădea acum mai deasă, în rafale reci, iscînd un zgomot mai înfundat pe mantalele morților... În șiroaie înghețate îi curgea de-a lungul obrajilor, alinîndu-i febra... Fără să înțeleagă, aiurînd, cînta într-una, cu glas întretăiat :

Dădui peste un prun
Grozav și plin de prune —
Cu bîta mea, cad prune bune,
Prune bune cad pe jos...
Ce vreme bună, timp frumos !

Noaptea părea că se pregătește de marș, bătînd pasul pe loc cu o mie de picioare de apă. De lîngă copacul ud care-l sprijinea, un cadavru așezat alunecă și căzu greoi, fără să se trezească din vis. Gilbert nu mai cînta. Răsuflarea istovită i se stingea într-un murmur pe

care ploaia îl acoperea. Dar buzele păreau că încă se mai mișcă :

Ce vreme bună, timp frumos,
Tra-la-la și ce-am găsit !
Ce timp frumos, ce vreme bună !
Ah, de-ar ține tot așa..

Ploaia îi șiroia plîngînd de-a lungul obrajilor trași. Apoi două lacrimi grele izvorîră din ochii duși în fundul capului : ultimele două.

XVI

Întoarcerea crolului

ERA PRIMĂVARĂ. O GHICEAI TRANDAfirie și bălaie, îndărătul perdelelor grele ale spitalului și aerul care cobora din ochiurile de fereastră era proaspăt și blînd ca niște mîini.

Niciodată n-a fost Sulphart mai fericit ca în cele cîteva luni cît a stat la Hôtel-Dieu din Bourg. Numai primele săptămîni au fost mai grele și cînd se trezea dimineața gîndul cel amar îi și săgeta inima.

— Ăîîî... Iar la cuțit.

Cafeaua îi plăcea mai puțin — i se părea că are un gust — și citea fără nici o poftă ziarele din Lyon, pe care vînzătoarea le ducea din salon în salon. Nu se gîndea decît la masa de operație și aceste zece minute de suferință îi stricau dimineața, dulcile ceasuri de lenevie cînd și în mintea omului răsare soarele. Cînd soseau cele dintîi cărucioare pe care se culcau răniții, se strîmba fără să vrea și-și întorcea repede ochii în partea cealaltă. Număra cu teamă cîți au mai rămas pînă la el, inima i se strîngea pe măsură ce i se apropia rîndul, trăgea cumva nădejde că ceva tot are să se întîmple, că poate au să-l uite, și cînd, totuși, căruciorul acosta lîngă patul lui, își vărsa mînia neputincioasă, ca să se ușureze. Se uita cu ochi răi la infirmier: un găligan neras, cu o barbă aspră și țepoasă.

— D-ăia care fac războiul cărîndu-i pe proștii care-și rup gîtul în locul lor, bombănea el... Totu-i să știi să te-nvîrtești... Hei, flăcăule! Nu poți să

umbli mai încet, ai? Unde te trezești aici, la fîn? Țărane!

— Nu-ți prea plac picăturile de cuțit, glumea acela fără să se supere.

De jos, din sala de operații veneau strigăte, țipete ascuțite și cîte un geamăt răgușit, cînd durerea era prea puternică. Cei care trecuseră prin asta sau care nu coborau la pansament făceau haz în paturile lor.

— Asta-i vînătorul cel mititel. I-auzi-l cum mai cîntă... Adevărată voce de tenor, ți-o spun eu.

Cînd, inert și galben ca ceara pe căruciorul lui, se întorcea cîte un proaspăt operat aflat încă sub acțiunea cloroformului, se înghesuiau toți să-l audă bătînd cîmpii și asta-i distra vreme de un ceas. În ziua cînd îl operaseră pe Sulphart, surorile, deși deprinse să audă multe, trebuiră să plece, din decență. Răcnise toate porcăriile posibile și țîncii din leaturile tinere, care nu cunoscuseră cazarma de dinainte de război și folositoarele învățăminte ale bătrînilor, avură prilejul să învețe pe dinafară *Mère Blaise* și *Găgăuță*, cu toate cupletele lor.

După ce fu operat și dobîndi certitudinea că nu se va mai întoarce atît de curînd pe front, lui Sulphart, mîntuit de amîndouă chinurile, i se păru că trăiește o viață nouă și, să nu fi fost ședințele de pansament, s-ar fi simțit pe deplin fericit. Ambalată încă toată în alb, mîna, cu cele două degete amputate, îl mai supăra puțin, e drept, și vorbea anevoie, căci chirurgii îi deschiseseră de două ori pieptul ca să-i scoată schijele, fapt care, clasîndu-l în schimb printre mutilați, îl învrednicea de un tratament de favoare — cafea cu lapte, dulcețuri, biftecuri — ca să nu mai vorbim de avantajele morale, care îl impresionau foarte. Se bucura cumva de o deosebită atenție, medicii militari vorbeau cu el mai blînd decît cu ceilalți, i se dădea plosca de îndată ce o cerea, și nici o infirmieră n-ar fi trecut pe lîngă patul lui fără să-i potrivească pernele cum credea ea că e mai bine, chit că el se căznise cine știe

cît să și le așeze altfel. Se vorbea despre el cu o nuanță de simpatie :

— Cel căruia i-au scos o coastă.

Iar el înclina capul, zîmbind palid a mulțumire.

N-avea în tot salonul decît un singur concurent serios, un biet om căruia îi tăiaseră un picior și era un pic gelos cînd vedea că celălalt mare mutilat gustă și el din hatîrurile care i se cuveneau lui. Întîi și întîi, era artilerist și, după Sulphart, singurii soldați care bătuseră războiul fuseseră pifanii ; ceilalți nu se aflaseră acolo decît pentru „a ponta" ; așa se face că ori de cîte ori i se vorbea de vitejiile săvîrșite de cutare aviator, de cutare artilerist sau călăreț, spunea doar atît : „Lui Mutu", ceea ce însemna că nu crede un cuvînt din aceste așa-zise fapte de arme. Ca să-l irite pe amputat, le povestea infirmierelor că artileriștii sînt „niște indivizi care toată ziua tăiau frunză la cîini" și că se știe prea bine de către toată lumea că era de ajuns să se așeze la piesele lor ca să pornească un tir prea scurt și să ucidă trei sferturi din bieții pifani aflați în tranșee.

Ca toți răniții, Sulphart era suprasaturat de amintiri de război pe care grozav ar fi voit să le povestească, îi era, cum se spune, gura plină de ele și îi izvorau de la sine de pe buze, ca laptele din botișorul unui prunc care a supt prea mult sîn. Cum deschidea gura, n-auzeai decît de tranșee, de sîrmă ghimpată, de patrule, de macaroane, de baraj, de gaze asfixiante, de tot coșmarul acela pe care nu-l putea uita.

Și totuși, la început, fusese ciudat de sfios. Citise prin ziare tot felul de istorii uluitoare, care-l umpluseră de rușine : viteazul caporal care, singur, nimicește o companie întreagă cu pușca lui mitralieră și face praf ce rămîne cu o grenadă ; zuavul care străpunge cincizeci de nemți cu baioneta ; infanteristul care aduce după sine din patrulare o droaie de prizonieri, printre care un ofițer pe care-l ține în lesă ; vînătorul pedestru convalescent care fuge din spital aflînd că a început ofensiva și se duce să moară împreună

cu regimentul lui. După ce citea una din povestirile astea, nu mai îndrăznea să le plaseze pe ale lui, dîndu-şi seama că nişte prăpădite de snoave n-ar mai fi făcut nici două parale pe lîngă asemenea măreţe acte de eroism.

Nu era însă în stare să tacă prea multă vreme. Într-o zi, îşi luă inima în dinţi şi înşiră cum se pricepu, fără fanfaronadă, ci mai curînd cu oleacă de haz, o istorie pe de-a-ntregul născocită, în care el juca, modest dar curajos, primejdiosul rol al unui voluntar într-o patrulă. Ieşise, într-o noapte, din tranşee, ca să meargă să culeagă un vîsc pe care-l reperase între linii şi găsise acolo, călare pe o creangă, un bavarez gras, aşijderea şi el amator de vîsc. Îl silise să coboare, să se pună capră şi pe urmă, cu ramurile de vîsc în mînă, îl adusese în tranşeea franceză mînîndu-l de la spate cu picioare în fund.

Vecinul lui de pat, un colonial, nu credea o iotă şi se sufoca de indignare, dar sora căreia îi era destinată povestirea rîsese o zi întreagă. Aşa se face că Sulphart se hotărîse să povestească şi altele, devenind curînd eroul instituţiei, pe care civilii veneau anume să-l asculte.

Personalul spitalului — medici militari, infirmiere, surori, preotul, doamne care soseau, cu sufletul la gură, pe la unsprezece şi-şi trăgeau iute bluza albă ca să dea prînzul la răniţi — toţi şi toate auziseră atîtea de la soldaţi, încît povestirile de război nu le mai spuneau mare lucru ; cu Sulphart însă se petrecea o adevărată renaştere a genului.

În gura lui, războiul devenea un fel de uriaşă comedie, o succesiune abracadabrantă de străji, de patrulări, de atacuri, de chiolhane. Să-l fi ascultat, cel mai şovăielnic auxiliar ar fi cerut să plece pe front.

Ceilalţi răniţi însă, care de acolo veneau, erau nişte auditori mai puţin creduli şi istoriile lui Sulphart îi înfuriau la culme. Atîta vreme cît infirmierele stăteau roată în jurul patului, numai ochi şi urechi la povestitor, nu îndrăzneau să spună nimic — cel mult să rîdă

pe înfundate — dar de îndată ce plecau, îi vedeai pe cei mai slăbiți prinzînd viață, pe proaspeții oaspeți ieșind din starea de semi-comă, pe convalescenți însuflețindu-se și, ridicați în capul oaselor în paturile lor, îl ocărau pe Sulphart, cu sîngele suit în obraji :

— Unde-ai văzut asta, la cinema ?

— O să-ți bag pumnu-n gură într-o zi, trombonistule, cu balivernele tale !

— Cu siguranță că n-a făcut nici o brînză pe front, de spune atîtea gugumănii...

— Alde ăștia ar fi în stare să le lingă picioarele la muieri, ca să capete o bucățică mai bună.

Numai artileristul nu se supăra niciodată. Atunci cînd Sulphart, după o lungă povestire, se înfunda în perne, îmbujorat la față, mîndru de succes, îi spunea doar atîta, cu un ton galeș și plin de afecțiune :

— Arăți bine... E o plăcere să se uite omul la tine... Și medicul e mulțumit, ai băgat de seamă ?... Haide, haide, nu mai fi supărat, la prima vizită se aranjează totul : două săptămîni de convalescență și te întorci pe front...

Asemenea soi de făgăduială îi stingea dintr-o dată lumînările lui Sulphart și, cînd spunea cîte o istorie, nimic nu-l irita mai rău decît vocea perfidă a amputatului, care repeta încetișor, cu o încăpățînare de papagal :

— Bun de front !... Bun de front !...

Altminteri, ceilalți nu-i purtau pică : împărțea cu ei pachetele de țigări dăruite de cucoane și vinul pe care trimitea să i-l aducă noaptea, pe furiș. Toate astea îi făceau pînă la urmă indulgenți.

Mai bine de o lună, Sulphart nu primi nici o veste de la regiment ; apoi, într-o dimineață, o scrisoare de la Lemoine îi dezvălui totul dintr-o dată : moartea lui Gilbert, a lui Bouffioux, Vieublé grav rănit, Ricordeau dispărut... Un adevărat masacru.

Durerea nu-i fu mută. Citi și reciti scrisoarea, cu exclamații de deznădejde. Toată ziua nu vorbi decît de Gilbert, de dărnicia lui, de inteligența lui, de as-

prele încercări prin care trecuseră amîndoi și de ceasurile de desfătare pe care le petreceau cînd regimentul era la odihnă ; își diluă durerea în nesfîrșite poliloghii, repetîndu-le tuturor că și-a pierdut cel mai bun prieten, dar ce zic eu prieten, frate ; pe urmă, la căderea serii, cînd se mai potoli, în vreme ce toți dormeau, în salonul cu paturi albe, reflectase puțin și abia atunci simțise cu adevărat că prietenul lui a murit.

Cu o ciudată precizie, își amintea de Gilbert, de ziua cînd sosise pe front, de primul lor somn, în grajdul strîmt unde se înghemuise căprăria. Cu ochii în plafonul gol, pe care veiozele își proiectau tristul ecran, îi revedea pe toți camarazii, aidoma în locul pe care-l ocupau în noaptea aceea, unul ghemuit sub pătură, altul întins cît era de lung, cu ciorapii găuriți ieșindu-i afară. Renășteau toți în amintirea lui, chipurile se iveau cu trăsăturile lor exacte, cu privirile, cu glasurile lor, cu un mic amănunt de uniformă pe care credea că-l uitase. Și înviind unul după altul, păreau că se ridică toți pentru apelul suprem : Bréval, Vairon, Fouillard, Noury, Bouffioux, Broucke, Demachy... Și glasurile lor răspundeau : Mort, mort, mort...

Cele dintîi plimbări, Sulphart le făcu în grădinița de la Hôtel-Dieu, ai cărei falnici copaci mărunțeau soarele. Așezat pe o bancă, îi privea pe băieți jucînd bile și le dădea sfaturi pe care nimeni nu i le cerea, sau stătea de vorbă cu cîteva femei tinere venite acolo cu un lucru de mînă.

Pe urmă i se dădu voie să iasă în oraș și duse atunci o viață de mic rentier, făcîndu-și turul pînă la gară pe bulevardul Alsace-Lorraine, căscînd gura la vitrine, mergînd să citească și el comunicatul ca să vadă dacă se vorbește de sectoarele unde a luptat, luînd cîte un aperitiv cînd îl invita cineva și întorcîndu-se tocmai la ora mesei.

Părea schimbat. Era mai puțin zgomotos, mai puțin vesel. Din cînd în cînd, una din infirmiere, o doamnă din oraș, voinică și glumeață, foarte dragă răniților, îl întreba :

— Ce-i, flăcăule ?... Ai necazuri ?

Dar el răspundea iute :

— A, nu, doamnă... N-am de ce mă plînge.

Supărările lui nu le destăinuia la nimeni. El, care făcea pe fantele de mahala, pe șmecherul care „le învîrtește pe degete", nu putea să mărturisească adevărul și anume că din pricina nevesti-sii era atît de adesea mîhnit. Nu-i mai scria decît din an în Paște, răvașe de zece rînduri, unde spunea din politeţe : „Sper că ești bine", fără însă a se neliniști peste măsură. Niciodată nu-l întreba cînd crede că se întoarce, nici pentru cît timp. Îi scrisese, ce-i drept, că nu mai era la același atelier, dar nu-i spusese unde lucrează de atunci, și, la toate întrebările lui, nu răspundea niciodată nimic. Îl vedeai trudind la niște scrisori nesfîrșite în care îngrămădea unele peste altele reproșuri și cuvinte duioase, dar femeia nici nu-i pomenea de ele în răspunsurile ce-i trimitea. Atunci, își zicea strîngînd brusc pumnii :

— Las' că ajung eu în concediu de convalescenţă... Îi arăt eu !

Cînd se gîndea însă puţin, mînia i se topea.

— Dacă fac prea mult pe nebunul și mă lasă, chibzuia el, tot eu sînt în pom...

De cînd se vindecase, îl muncea și gîndul vizitei medicale. Dacă-l menţin în serviciul combatant, dacă-l trimit înapoi pe front ?... Urmărea cu deosebit interes dezbaterile consiliului de reformă și ale comisiei de concedii. Îi iscodea îndelung pe cei examinaţi, urmărea grijuliu barometrul consiliilor, ieri blînde, azi severe, și se dădea bine pe lîngă secretari. Cunoștea numele tuturor medicilor, le știa maniile, preferinţele, și avea cîte o părere nestrămutată despre fiecare, socotindu-i cu atît mai savanţi cu cît reformau mai lesne.

Începuse iar să tușească, forţîndu-se puţintel, nu mînca pe săturate și învăța să umble încovoiat, sprijinit într-un baston. Artileristul îl învinuia chiar că fumează sulf, în dimineţile de vizită, ca să-i șuiere plămînii.

În timpul plimbării, prindea totuşi glas ca să răcnească :

— Nu mă las eu... Un paradit ca mine nu e de trimis înapoi pe front... Doar să mă tragă de picioare.

Artileristul, care se ţinea după ei în cîrje, îi bombănea în spinare :

— Dă îndărăt !... Eram sigur...

— Eu mi-am luat porţia, i-o întorcea Sulphart... Acum m-am săturat... Dacă unora le e greaţă, n-am să mă duc în locul lor.

În ziua cînd trecu prin faţa consiliului, băieţii mîncau într-un mic birt unde patroana tocmai prăjea ceva pe maşină. Sosi transfigurat, fără baston, rumen în obraji.

— Reformat clasa I, răcni el... Cu pensie, băieţi... Trăiască ai noştri !

Artileristul îi întinse un plic.

— Na, uite o scrisoare pentru tine.

Era de la portăreasă : îi vestea că nevastă-sa a plecat cu un belgian, luînd şi mobilele cu sine.

Ceilalţi nu băgară de seamă nimic ; nici măcar îngrozitoarea lui paloare. Făcu cinste cu două sticle, glumi cu ei şi, cu paharul în mînă, cîntă : *Trece ca un vis*. Atîta numai că la ieşire — poate răcise — începu să scuipe sînge.

*

— O tîrfă, madam Quignon, o tîrfă, asta e.

— De, răspundea portăreasa învîrtind în cratiţa cu tocană, aşa-s bărbaţii, abia cînd îi lasă, bagă de seamă tot felul de chestii.

Jignit, Sulphart se urca atunci acasă la el, unde nevastă-sa nu-i lăsase decît un pat de fier, un scaun cu fundul de paie şi un calendar de toată frumuseţea pe care-l primiseră cadou de nuntă. De o săptămînă de cînd se întorsese, hoinărea fără nici o treabă prin Rouen, se ducea în vizită la foştii prieteni ai familiei, îşi omora timpul pe la cîrciumă, îşi aştepta tovarăşii

la poarta uzinei și pretutindeni nu vorbea decît de nevastă-sa, chiar și cu cei care n-o cunoscuseră.

— A-ntins-o, putoarea !... Și fără să lase o scrisoare, nimic...

Tot îndrugînd veșnic aceeași poveste, sfîrșise curînd prin a-i sătura pe toți. Femeile, în general, nu-i dădeau dreptate, spunînd că oricum Mathilde nu putea sta atîta vreme să se plictisească singură, că prea ține de mult „chestia asta" și că bărbații ar fi făcut poate altele mai rele, să fi fost în locul femeilor.

Sulphart se înăcrea. De cînd se întorsese, n-avusese parte decît de dezamăgiri. La cazarmă, unde socotea că o să-și găsească efectele civile pe care le lăsase acolo la 2 august 1914, sergentul-major săltase din umeri : „Hainele ? Cine le mai știe pe unde sînt..." Se făcuseră într-adevăr pachete cu veșminte, etichetate cu grijă și stivuite reglementar : din păcate însă, unii lăsaseră în buzunar cîte o bucățică de brînză, alții un sanviș sau o rămășiță de cîrnat, toate astea se stricaseră, apăruseră șobolanii și viermii și fuseseră nevoiți să ardă totul.

Trebuise să-l îmbrace de la Asistență și, ca încălțăminte, îi lăsară drept amintire bocancii lui din tranșee, scorojiți de noroi. La slujbă, nu-și mai găsise locul, căci patronul subînchiriase atelierul unei uzine de muniții, iar la Calea ferată îl consideraseră prea slab. De altfel, căuta de lucru cu gîndul că doar-doar n-o găsi, lăsîndu-se în voia soartei în ceea ce privește pîinea cea de toate zilele, pînă cînd și-o termina cei cîțiva franci pe care-i avea și prea deprins să-l aștepte iahnia gata la bucătăria de campanie, ca să nu fie de părere că hrana li se cuvine oamenilor precum lumina zilei. Toate i se păreau că merg pe dos și spunea :

— Să fie tot așa harababură și tot atîtea porcării pe front ca în spate, nemții ar fi de mult la Bordeaux.

Cînd se întorcea seara acasă — adesea cu un păhărel în nas — se oprea la portăreasă și, înainte de a urca în încăperea goală, își ușura sufletul de tot năduful și de toată amărăciunea tăinuită. Nenorocirea

asta nemeritată — fuga nevesti-sii — ridica în jurul lui patru ziduri de puşcărie de care se dădea cu capul.

— Nu zău, după cîte am tras, e prea mult... Prin cîte am trecut, acolo, madam Quignon... Uite, la Craonne, de exemplu.

Portăreasa însă ridica numaidecît braţele în sus, ca pentru a cere îndurare :

— Vai, domnule Sulphart, implora ea, mai lasă-mă cu poveştile astea de tranşee, că ne-aţi umflat capul cu ele.

Descurajat, urca să se culce. Înfipsese o baionetă în podea, la capul patului, să-i slujească de sfeşnic ca pe front. Scotea dintr-un dulap în perete nişte reviste prăfuite, nişte ziare vechi şi citea să adoarmă. Astfel dădu într-o seară peste articolul uitat al unui academician :

„Am contractat faţă de bravii noştri ostaşi o datorie de recunoştinţă pe care n-o vom uita niciodată, spunea scriitorul. Le sîntem datori cu toate suferinţele pe care nu le-am îndurat..."

Sulphart decupă articolul şi îl aşeză în carnetelul lui.

*

Ajunse la Paris cu numai şapte franci în buzunar, dar chiar în aceeaşi dimineaţă găsi, începînd de a doua zi, o slujbă la un atelier al lui Levallois. Pentru prima oară de cînd îşi reluase hainele civile, se simţi fericit. Cincisprezece franci pe zi ! Socotea toată cantitatea de bună-stare, de tihnă, de mulţumire, pe care aveau să i-o dea cei cincisprezece franci.

Îi venise şi lui rîndul acum să „huzurească". Avea să-şi facă vreo cîţiva prieteni — băieţi care au fost ca şi el pe front — să dibăcească o cîrciumioară nu prea scumpă unde să mănînce de prînz, să-şi găsească o cameră nu prea departe, ca să se poată scula tîrziu. Străbătînd atelierele, pusese de pe-acum ochii pe cîteva lucrătoare, una, mai ales, care cînd rîdea îşi ridica

părul, cu mîna murdară de zgură. Cînd se gîndea la dînsa, zîmbea.

— Fete serioase, gagicile astea... Se pricep să țină o casă.

Își depăna visul, cu ochii aiurea, cînd o mașină, plină de muieri și de uniforme elegante, fu cît pe-aci să-l răstoarne. Dîndu-se înapoi, evită lovitura capotei.

— Învîrtitule ! îi strigă cel de la volan.

Era gata să se repeadă la ei, dar se mulțumi să le arate doar pumnul, zbierînd niște înjurături pe care numai trecătorii avură parte să le audă.

Ocara îi stătu pe inimă tot timpul prînzului și, ca să-și înece necazul, bău trei coniacuri la cafea. Apoi, întremat, porni să dea o raită pe bulevarde. La poarta unui ziar unde se afișase comunicatul, cîțiva oameni discutau.

— Ar trebui începută o mare ofensivă, spunea laconic un domn gras cu ochii bulbucați.

— Da' să pui și tu c... la ea, îi strigă Sulphart în obraz.

Toți civilii ăștia care cutezau să vorbească de război îl scoteau din sărite, dar nu-i ura mai puțin nici pe ceilalți, care nu vorbeau, și pe care-i învinuia de egoism.

Hoinărind prin fața prăvăliilor, văzu în galantarul unui debit de tutun un tablou superb, în culori, care-l opri locului, încîntat. Alcătuită din vreo zece cărți poștale, capodopera asta de montaj înfățișa o femeie uriașă, în platoșă de argint, care ținea o ramură de palmier într-o mînă și o torță în cealaltă, de parcă ar fi condus o farandolă în care se deslușeau soldați cenușii, soldați verzi, soldați kaki. Soldatul francez i se păru lui că-i seamănă ca un frate, fapt care-l măguli peste măsură. Intră înăuntru și o întrebă pe vînzătoare :

— Cîte parale drăcia aia ?

— Trei franci, spuse patroana.

Sulphart se strîmbă, amintindu-și că nu mai avea decît un franc și nouăzeci de centime.

— Aș vrea numai una, pe aceea de jos, stărui el... Aceea cu soldatul care seamănă cu mine.

Debitanta ridică din umeri.

— Nu dăm cu bucata, răspunse ea tăios.

Sulphart simți că i se urcă sîngele la cap. Mînios, izbi în tejghea cu palma-i mutilată și țipă :

— Da' bucata mea de mînă, eu cum am dat-o ?

Negustoreasa clipi numai din ochi, de parcă ar fi deranjat-o să-l audă țipînd, dar fără să-și ridice capul, cîntări mai departe tutun de prizat.

— Ce mai, spuse Sulphart întorcîndu-se spre un domn care alegea niște trabucuri, care ești venit de pe front, mă înțelegi ce poftă am să-i zic ceva de dulce.

Clientul dădu vag din cap, se întoarse și-și aprinse trabucul, pufăind. Lîngă ei, consumatorii priveau în fundul paharului și chelnerul, ca să n-audă nimic, deschisese un ziar. Sulphart îi privi pe toți, înțelese și ridică din umeri, resemnat.

— E-n regulă, spuse el, aruncînd un franc și jumătate pe tejghea. Dă-mi te rog un pachet de țigări blonde, de mult n-am mai fumat decît mahorcă.

După-amiază, după ce șovăi îndelung, după ce trecu o dată și încă o dată pe dinaintea porții neîndrăznind să intre, le făcu o vizită părinților lui Demachy. Apartamentul luxos îl impresionă, durerea mamei îi strîngea inima și se simțea stingherit, de frică să nu pară prost-crescut dacă-și mișcă picioarele sau dacă vorbește prea tare. La plecare, mama îl sărută și-i dădu o sută de franci. Sulphart, care simțea cum îl podidesc lacrimile, nu fu în stare nici să mulțumească, și plecă repede. Numai portăreasa îl văzu plîngînd.

— Era prietenul meu, Gilbert, îi spuse el. Un băiat admirabil...

Cu buzunarul plin, porni spre Levallois ca să le facă băieților de la uzină cuvenita cinste de bun-venit. În atmosfera caldă a cafenelei — fum, glasuri voioase, ciocnet de pahare — simți cum i se topește amărăciunea.

Răsturnat alene pe canapeaua de mușama, își sorbea încetișor păhărelul, privind cum se ridică șuvițele de fum albastru. Oamenii vorbeau de război, cu ziarele

de seară în față, și asta îl înciuda. Trupele înaintau acum cîte zece kilometri pe zi, cînd pe vremea lui trebuia să trudești săptămîni întregi ca să smulgi cîțiva metri, acoperindu-i cu morți. Cînd rostea numele bătăliilor la care luase parte, nume tragice pe care le credea nemuritoare, nimeni nu le mai cunoștea : egoismul celor din spate le uitase curînd. Și asta, nu știu cum, îl durea.

Și totuși, în seara aceea era fericit. Cuvintele ajungeau la dînsul prin ceață, ca o pălăvrăgeală fără rost.

— Nu ne mai rămîne decît să așteptăm, răcnea jupînul, jonglînd cu sticlele, la tejghea. Acum e sigur că-i batem. O să facem la ei ce au făcut și ei la noi.

— Mai taci din gură, frate, protestă un lucrător care-și juca leafa pe-o zi la zanzibar. Ce ne trebuie nouă e să fie pace. E o rușine să mai lungim mîrșăvia asta.

Călare pe un scaun, istovit, cu obrajii palizi și urechile roșii, unul, puțin afumat, își morfolea și el părerea :

— Pace, ne-pace, e prea tîrziu, e o înfrîngere. Nu mai e nimic de făcut, v-o spun eu, s-a terminat bîlciul. Pentru noi e o înfrîngere.

Sulphart își săltă capul și-l privi drept în ochi pe cel ce vorbea astfel.

— Eu, îi spuse el, eu zic și susțin că e o victorie.

Bețivul se uită la el și ridică din umeri.

— Și de ce, mă rog, e o victorie ?

Descumpănit, Sulphart rămase o clipă pe gînduri, negăsind cuvintele cu care să-și rostească pătimașa fericire. Pe urmă, fără măcar să înțeleagă teribila măreție a acestei declarații, răspunse verde :

— Găsesc că e o victorie, fiindcă am scăpat cu viață...

XVII

Şi s-a sfîrşit

Şi s-a sfîrşit...

Coala de hîrtie albă e aici pe masă, şi tihna lămpii, şi cărţile... Cine ar mai fi crezut să le revadă, cînd eram acolo, atît de departe de casa noastră pierdută ?

Vorbeam de viaţa noastră ca de ceva mort, siguranţa că nu ne mai întoarcem ne despărţea de ea ca o mare neţărmurită şi speranţa însăşi părea că se împuţinează, mărginindu-se toate dorinţele la aceea de a trăi să apucăm schimbul. Prea erau multe obuze, prea mulţi morţi, prea multe cruci ; mai devreme sau mai tîrziu trebuia să vină şi rîndul nostru.

Şi totuşi, s-a sfîrşit...

Viaţa îşi va relua cursul ei fericit. Crîncenele amintiri care încă ne mai chinuie se vor şterge, vom uita, şi va veni poate vremea cînd, confundînd războiul cu tinereţea noastră trecută, vom avea un suspin de părere de rău gîndindu-ne la anii aceia de atunci.

Îmi amintesc de serile noastre zgomotoase, la moara fără aripi. Le spuneam : „Va veni o zi cînd ne vom reîntîlni, cînd vom vorbi de băieţi, de tranşee, de necazurile şi de petrecerile noastre... Şi vom spune zîmbind : «Era în vremurile bune !»“

Ce-aţi mai zbierat, în seara aceea, dragii mei ! Trăgeam şi eu nădejde să rămîn mincinos, vorbind astfel. Şi totuşi...

Aşa e, vom uita. A, ştiu bine, e odios, e crud, dar de ce să te indignezi : e omeneşte... Da, va

exista și fără voi bucurie, va exista fericire, căci, asemenea heleșteielor liniștite în care, apa limpede doarme pe un pat de mîl, sufletul omenesc își filtrează amintirile și nu le păstrează decît pe cele frumoase. Suferința, ura, veșnicele păreri de rău, toate astea sînt prea grele și cad la fund...

Vom uita. Valurile cernite vor cădea, ca frunzele moarte. Chipul soldatului dispărut se va șterge încetișor în sufletul consolat al celor ce atîta îl iubeau. Și toți morții vor muri a doua oară.

Nu, dragii mei, supliciul vostru încă nu s-a încheiat, și fierul vă va răni iar, cînd cazmaua țăranului vă va răscoli mormîntul.

Casele vor renaște sub acoperișurile roșii, ruinele vor redeveni orașe și tranșeele ogoare, soldații biruitori și osteniți se vor întoarce acasă. Dar Voi, voi nu vă veți întoarce niciodată.

Era în vremurile bune.

Mă gîndesc la miile voastre de cruci de lemn, aliniate de-a lungul șoselelor prăfuite, unde așteaptă parcă schimbul celor vii, care nu vor veni niciodată să-i scoale pe cei morți. Cruci din 1914, împodobite cu steguleț e de copii, asemenea unor escadre în zi de sărbătoare, cruci cu chipiu, cu căști, cruci din pădurile Argonnei pe care le găteam cu frunze verzi, cruci din Artois, a căror neînduplecată oaste se ținea după a noastră, înaintînd din tranșee în tranșee, cruci pe care, umflate, apele rîului Aisne le tîrau departe de tunuri și voi, înfrățite cruci din spate care vă luați, ascunse în crînguri, înverzita înfățișare a unor alei de parc, spre a-i liniști pe cei ce plecau. Cîte mai sînt încă în picioare, din crucile pe care eu le-am sădit ?

Dragii mei morți, bieții mei morți, acum abia veți suferi, lipsiți de cruci care să vă apere, lipsiți de o inimă lîngă care să vă ghemuiți. Parcă vă văd dînd tîrcoale orbecăind, căutîndu-i în noaptea de veci pe toți viii aceștia ingrați care au și început să vă uite.

În cîte o seară ca asta, cînd, ostenit de scris, las capul să-mi cadă în palme, vă simt prezenți pe toți, dragii mei. V-ați sculat toți din mormintele voastre vremelnice, stați în jurul meu, și, într-o stranie învălmășeală, nu-i mai deosebesc pe cei pe care i-am cunoscut acolo de cei pe care i-am plăsmuit spre a face dintr-înșii umilii eroi ai unei cărți. Au luat asupra lor suferințele acelora, ca pentru a le alina, le-au luat chipurile, glasurile, și le seamănă atît de bine, cu durerile îngemănate, încît amintirile mi se încurcă și cîteodată caut zadarnic să recunosc în sufletul meu un camarad dispărut pe care o umbră ce-i seamănă leit mi-l ascunde.

Erați atît de tineri, atît de încrezători, atît de puternici, dragii mei camarazi: o, nu, n-ar fi trebuit să muriți... Era în voi atîta voie bună încît biruia cele mai aspre încercări. În noroiul schimburilor, sub zdrobitoarea cazną a corvezilor, în fața morții însăși, v-am auzit rîzînd, plîngînd — niciodată. Să fi fost însuși sufletul vostru, bieții mei băieți, voioșia aceea divină care vă făcea mai puternici?

Povestind lungul vostru șir de suferințe, am vrut și eu să rîd ca și voi. Singur-singurel, într-un vis tăcut, am pus iar sacul în spate și, fără tovarăș de drum, am mărșăluit în închipuire cu regimentul vostru de fantome. Veți mai recunoaște oare satele, tranșeele noastre, șanțurile pe care le-am săpat, crucile pe care le-am sădit în pămînt? Vă veți mai recunoaște, oare, propria voastră voioșie, dragii mei camarazi?

Era în vremurile bune... Da, la urma urmei, erau vremuri bune, o dată ce vă vedeam trăind... Strașnic am mai rîs în timpul repausului dintre două marșuri istovitoare, strașnic am mai rîs cînd am găsit un braț de paie, o ciorbă caldă, strașnic am mai rîs cînd am dat de un bordei solid, strașnic am mai rîs pentru o noapte de răgaz, o glumă aruncată, un crîmpei de cîntec... Un

camarad mai puțin, îl uitam repede, și tot rîdeam; amintirea lor însă, o dată cu timpul, s-a săpat și mai adînc, ca un acid care roade...

Și acum, ajuns la ultima etapă, mă cuprinde o căință că am îndrăznit să rîd de suferințele voastre, ca și cum mi-aș fi tăiat un fluier din lemnul crucilor ce vă stau la căpătîi.

Tabla de materii

Prefață 5
I Frați de arme 12
II Cu sudoarea frunții 26
III Fanionul roșu 32
IV Viață de huzur 55
V Noapte de gardă 68
VI Moara fără aripi 86
VII La Cafeneaua marinarilor 118
VIII Muntele Golgota 127
IX A muri pentru patrie 141
X Sfînta Focioară a pifanilor 143
XI Victorie 159
XII În grădina morților 185
XIII Casa cu buchet alb 198
XIV Vorbe de dragoste 206
XV „Venind dinspre Montmartre...“ 213
XVI Întoarcerea eroului 246
XVII Și s-a sfîrșit 259

Lector :
ANGELA CIȘMAȘ
Tehnoredactor :
DECEBAL ENESCU

Apărut 1972. Comanda Nr. 2 493.

Tiparul executat sub comanda nr. 20.466
la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii"
Piața Scînteii nr. 1, București
Republica Socialistă România

«La Dorgelès unitatea e în om — care a utilizat totdeauna scriitorul. Montmartre, războiul, obsesia plecării pe front, evocările, imprecațiile, opiniile literare formează un tot omogen: în parte pentru că sînt exprimate în același limbaj, curat, limpede, lipsit de artificii, dar mai cu seamă pentru că din toate acestea răzbate neștirbit același temperament plin de indignare, de morocănoasă duioșie, de bunăcuviință și de simț al umorului (adesea folosit ca antidot al penibilului).»

«Istorici și romancieri deopotrivă ne-au lăsat celebre scene de bătălie. Dar Tacit n-a asistat niciodată la luptele pe care le descrie; după cum nici Erckmann și Chatrian cînd așternu pe hîrtie Povestea unui recrut din 1813 sau Zola, stînd la birou și redactînd Prăpădul. În cazul de față lucrurile s-au răsturnat: armele sînt cele ce dau strălucire scrisului. Odată cu Crucile de lemn (căreia i se vor adăuga Viața martirilor de Duhamel, Focul de Barbusse, sau, de cealaltă parte a Rinului, Pe frontul de vest nimic nou de Erich-Maria Remarque) apare scriitorul militant, susținut de felul cum scrie dar și de prezența în liniile de foc, prea îndatorat față de adevăr, prea pudic pentru a da strălucire uneia în detrimentul celeilalte.»

HERVÉ BAZIN

Lei 8,75